

#9(61), 2020 część 1

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Ukraina, Kijów)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#9(61), 2020 part 1

East European Scientific Journal
(Ukraine, Kiev)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w Ukraina, Kijów,
Pobedy Avenu, 56/1, Biuro 115**

**Sp. z o.o."Grupa Konsultingowa
"Образование и наука"**

**Ukraina, Kijów, Pobedy Avenu, 56/1,
Biuro 115**

E-mail: info@eesa-journal.com,

<http://eesa-journal.com/>

**Reprezentacja czasopisma naukowego
w krajach afrykańskich.**

Republika Angoli.

ADAMSMAT_SU_LDA,

**Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z,
Nº23, Município: BELAS, província: LUANDA**

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n° 5417331007

Tel:+244-929527658

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Peter Clarkwood(University College
London)**

**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**

**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**

Kehan Schreiner(Hebrew University)

**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**

**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**

**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**

**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**

**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**

**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the Ukraine, Kiev, Pobedy
Avenue, 56/1, office 115**

**LLC "Consulting group
"Образование и наука"**

**Ukraine, Kiev, Pobedy Avenue, 56/1,
office 115**

E-mail: info@eesa-journal.com,

<http://eesa-journal.com/>

**Representation of a scientific journal in
African countries:**

Republic of Angola

ADAMSMAT_SU_LDA,

**Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z,
Nº23, Município: BELAS, província: LUANDA**

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n° 5417331007

Tel:+244-929527658

СОДЕРЖАНИЕ

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

Гриненко С.М. ЗНАЧЕННЯ МАЙСТЕР-КЛАСІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ГІТАРНИХ ШКІЛ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ).....	4
Zaitseva V. EXTERNAL MURALS OF THE TRINITY GATE CHURCH OF THE KYIV-PECHERSK LAVRA. HISTORY OF CREATION, PROBLEMS OF PRESERVATION AND RESTORATION	9
Kabdusova D.E. TOLERANT EDUCATION IN THE CONTEXT OF ETHNIC DANCE CULTURES	14
Широка О.Б. ОСОБЛИВОСТІ ІКОНОГРАФІЇ СЮЖЕТІВ ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ ТА ЗІШЕСТЯ ХРИСТА В АД ЦИКЛІВ АКАФІСТІВ БОГОРОДИЦІ ТА ХРИСТАВ УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ XVII – XVIII СТ.	17

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Садигов А.С., Аллахвердиева С. АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ ЕДИНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ	24
Гусейнова В.М., Сафиева С.И. МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЕ АЛГОРИТМОВ.....	27
Elçin Tağıyev, Fəxrıyyə Səfərlıyeva METHODS FOR STUDYING METHODS OF DATA PROCESSING AND TRANSMISSION IN COMPUTER MATHEMATICS	28
Bayramova N.I. MULTICULTURAL TRAINING IS A REQUIREMENT OF THE TIME FOR A TEACHER.....	31
Bukatari Y.S., Horbatiuk O.V., Filatenko T.I. MEANS OF FORMING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS OF TEI.....	34
Попов Н.И., Губарь Л.Н. О МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЯХ КУРСА ТЕОРИИ ВЕРОЯТНОСТЕЙ И МАТЕМАТИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА.....	42
Микитюк О.М., Тюріна Т.Г., Зачепа А.М. ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ УЧИТЕЛІВ У ОСВІТЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ.....	49
Обухова К.А., Ган Н.Ю. ЦЕННОСТНОЕ ОТНОШЕНИЕ К ЗДОРОВЬЮ КАК ФИЛОСОФСКАЯ КАТЕГОРИЯ	54
Пономарева Л.И., Обухова К.А. ФОРМИРОВАНИЕ ОСНОВ ПОНИМАНИЯ ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ЦЕЛОСТНОЙ КАРТИНЫ МИРА	58
Пханаева С.Н., Кожева Т.В. МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД ИНТОНАЦИОННОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬЮ РЕЧИ ДОШКОЛЬНИКОВ (НА ПРИМЕРЕ ТЕАТРАЛИЗОВАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ)	62

ИСКУССТВОВЕДЕНИЕ

УДК 681.817.61: 78.071.5

Гриненко Світлана Миколаївна
старший викладач циклової комісії
«Народне інструментальне мистецтво»
Миколаївського коледжу культури і мистецтв

ЗНАЧЕННЯ МАЙСТЕР-КЛАСІВ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ГІТАРНИХ ШКІЛ (НА ПРИКЛАДІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ)

Гриненко Светлана Николаевна
старший преподаватель цикловой комиссии
«Народное инструментальное искусство»
Николаевского колледжа культуры и искусств

ЗНАЧЕНИЕ МАСТЕР-КЛАССОВ ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ГИТАРНЫХ ШКОЛ (НА ПРИМЕРЕ ЮГА УКРАИНЫ)

Grynenko Svitlana Mykolaivna
the senior teacher of the cyclic commission
"Folk Instrument Art"
of the Mykolaiv College of Culture and Arts
+380937425176
ORCID:0000-0003-2591-0054

THE IMPORTANCE OF MASTER CLASSES FOR THE FORMATION OF GUITAR SCHOOLS (ON THE EXAMPLE OF THE SOUTH OF UKRAINE)

Мета дослідження полягає у висвітленні значення майстер-класів для формування вітчизняних шкіл гри на класичній гітарі (на прикладі півдня України). **Методологія дослідження** полягає у застосуванні методу синтезу для окреслення форм участі студентів та викладачів МФ КНУКиМ та Миколаївського коледжу культури і мистецтв у майстер-класах, проведених у Миколаєві за участю українських та закордонних гітаристів, а також у країнах Європи. Аналітичний підхід використовується для виділення специфіки майстер-класів та наголошення на їх провідній ролі у формуванні гітарного виконавства високого рівня. **Наукова новизна.** В статті вперше представлено значення майстер-класів для формування гітарних шкіл півдня України та окреслено ті заходи, у яких приймали участь студенти та викладачі даного регіону. **Висновки.** Майстер-клас виступає однією з важливих форм, необхідних для підготовки виконавця спеціальності «класична гітара». За рахунок активної участі як студентів, так і викладачів у майстер-класах відбувається обмін методичними прийомами, наявним є поширення авторських інноваційних підходів. Все це сприяє комунікації між представниками різних виконавських шкіл та національних традицій. На півдні України впроваджується активна робота, пов'язана зі становленням гітарної школи, яка б відповідала європейським та світовим стандартам виконавства на класичній гітарі. Чималу роль відведено організації та проведенню майстер-класів на Миколаївщині, а також участі талановитої молоді у гітарних проектах, що проводяться в європейських країнах (Польщі, Угорщині, Німеччині, Чехії, Італії).

Цель исследования заключается в освещении значения мастер-классов для формирования отечественных школ игры на классической гитаре (на примере юга Украины). **Методология исследования** заключается в применении метода синтеза для определения форм участия студентов и преподавателей МФ КНУКиИ и Николаевского колледжа культуры и искусств в мастер-классах, проводимых в Николаеве с участием украинских и зарубежных гитаристов, а также в странах Европы. Аналитический подход используется для выделения специфики мастер-классов и подчеркивания их ведущей роли в формировании гитарного исполнительства высокого уровня. **Научная новизна.** В статье впервые представлено значение мастер-классов для формирования гитарных школ юга Украины и отмечены те мероприятия, в которых принимали участие студенты и преподаватели данного региона. **Выводы.** Мастер-класс выступает одной из важных форм, необходимых для подготовки исполнителя специальности «классическая гитара». За счет активного участия как студентов, так и преподавателей в мастер-классах происходит обмен методическими приемами, налицо распространение авторских инновационных подходов. Все это способствует коммуникации между представителями разных исполнительских школ и национальных традиций. На юге Украины осуществляется активная работа,

связанная со становлением гитарной школы, соответствующей европейским и мировым стандартам исполнительства на классической гитаре. Немалая роль отведена организации и проведению мастер-классов в Николаеве, а также участию талантливой молодежи в гитарных проектах, проводимых в европейских странах (Польше, Венгрии, Германии, Чехии, Италии).

The aim of the study is to highlight the importance of master classes for the formation of domestic school of the classical guitar (for example, the south of Ukraine). The **research methodology** consists in applying the synthesis method for outlining the forms of student participation and the presentation of the Mykolayiv Branch of Kyiv National University of Culture and Arts and the Mykolayiv College of Culture and Arts in master classes held in Mykolayiv with the participation of Ukrainian and foreign guitarists as well as in European countries. An analytical approach is used to highlight the specifics of master classes and to emphasize their leading role in the formation of high-level guitar performances. **Scientific novelty.** The article presents for the first time the significance of master classes for the formation of guitar schools in the south of Ukraine and outlines the activities of students and teachers of the region. **Conclusions.** The master class acts as one of the most important forms necessary for the preparation of the specialty "classical guitar". Due to the active participation of both students and teachers in the master classes there is an exchange of methodical techniques, there is the dissemination of author's innovative approaches. All this contributes to communication between representatives of various performing schools and national traditions. In the south of Ukraine active work related to the establishment of a guitar school that meets European and world standards of performance on the classical guitar is being implemented. A significant role is played by organizing and conducting master classes in Mykolayiv region, as well as the participation of talented young people in guitar projects in European countries (Poland, Hungary, Germany, Czech Republic, Italy).

Ключові слова: гітарні школи, виконавство, майстер-клас, гітара, південь України.

Ключевые слова: гитарные школы, исполнительство, мастер-класс, гитара, юг Украины.

Key words: guitar schools, performance, master class, guitar, south of Ukraine.

Актуальність теми дослідження. Мистецтво гри на класичній гітарі є одним з провідних напрямків розвитку народно-інструментальної культури півдня України. Протягом останніх десяти років було здійснено ряд змін, спрямованих на зміну погляду на гітарне мистецтво. Поступово відбувається відходження від традиції сприйняття гітари у вітчизняному просторі як одного з інструментів відділення народних інструментів. Натомість приходить усвідомлення необхідності утвердження академічного статусу класичної гітари та формування окремих програм, пов'язаних з підготовкою фахівців. Чимале значення має активізація культурно-мистецького життя півдня України, пов'язаного так чи інакше з гітарним виконавством. Надзвичайно важливу роль відіграють майстер-класи з класичної гітари, які виступають однією з провідних форм роботи, як з молодими виконавцями, так і з педагогічними кадрами. Окреслення особливостей впливу майстер-класів на формування гітарних шкіл України є питанням, що не здобуло висвітлення у вітчизняному науковому дискурсі.

Аналіз досліджень і публікацій. Специфіка гітарного мистецтва півдня України окреслюється в працях вітчизняних авторів С. Гриненко [1], В. Олійник [5] та Г. Смирнової [6]. Особливості майстер-класів як форми роботи зі студентами, педагогічним складом представлено в розробках А. Дулової та Л. Соламатиної [2], О. Лошицької [3], М. Михнюк [4]. Роль проєктної діяльності для функціонування культурних інститутів аналізує А. Тормахова [7]. Ряд рекомендацій та аудіовізуального матеріалу, пов'язаного з гітарними майстер-класами, викладено на веб-порталах [8, 9].

Мета дослідження полягає у висвітленні значення майстер-класів для формування вітчизняних шкіл гри на класичній гітарі (на прикладі півдня України).

Виклад основного матеріалу. Гітарне виконавство півдня України по праву займає одне з провідних місць у вітчизняному просторі. «Велика популярність гітари зумовила здобуття гітаристами професійної освіти та їх активну практичну діяльність. Активізація музичного концертного життя посприяла розвитку композиторської творчості. Також передумовою розвитку гітарного мистецтва Півдня України стала поява багатьох фестивалів, конкурсів міжнародного рівня, що спричиняє потребу в постійному оновленні репертуару для гітари та активізує композиторську діяльність. Сьогодні ми спостерігаємо тенденцію поєднання композиторської, викладацької та виконавської діяльності гітаристів» [1, 57-58].

Активні дії, пов'язані з впровадженням розвитку мистецтва гри на класичній гітарі, які здійснюються в даному регіоні, зокрема на Миколаївщині, сприяють формуванню конкурентоспроможної освіти. За рахунок функціонування експериментальної програми з фаху «класична гітара» у Відокремленому підрозділі «Миколаївській філії Київського національного університету культури і мистецтв», створюється підґрунтя для розвитку спеціалістів, які орієнтовані на європейські освітні стандарти, а не на пострадянську традицію, що функціонує на рівні різних закладів вищої освіти мистецького спрямування. Чималу роль має така форма, як майстер-класи, що є надзвичайно результативною.

Доцільність використання майстер-класів для становлення більш високого рівня професійної майстерності підкреслювалась різними фахівцями.

О. Лошицька відмічає, що майстер-клас є відкритою педагогічною системою, яка виступає в певному сенсі шляхом подолання консерватизму і рутини. Його роль важко переоцінити, адже він виступає специфічним методом узагальнення педагогічного досвіду. «Майстер-клас - це особливий жанр узагальнення та поширення педагогічного досвіду, що представляє собою фундаментально розроблений оригінальний метод або авторську методику, що спирається на свої принципи і має певну структуру. З цієї точки зору майстер-клас відрізняється від інших форм трансляції досвіду тим, що в процесі його проведення йде безпосереднє обговорення запропонованого методичного продукту і пошук творчого вирішення педагогічної проблеми як з боку учасників майстер-класу, так і з боку педагога, який проводить цей майстер-клас» [3, 3]. Майстер-клас виступає аналогом проекту, що має інноваційну природу, є короткотривалим та таким, який сприяє розвитку культури. За рахунок організації майстер-класів та участі у них студентів, викладачів та вільних слухачів, відбувається обмін досвідом, в першу чергу викладача, що його проводить. Така форма як майстер-клас впливає на розвиток мотивації до навчання, а також виступає стимулом для саморозвитку викладачів та удосконалення вже наявних методів та принципів роботи у класі класичної гітари.

Здебільшого майстер-класи з класичної гітари відбуваються в рамках певних більш масштабних подій, які мають значення для музичної культури. Їх організаторами виступають представники і вітчизняних закладів освіти, і мистецьких кіл. Чималу роль відіграють спонсорська та меценатська підтримка подібних ініціатив. Майстер-класи виступають у якості проектів, що поживляють культурне життя суспільства. А. Тормахова відмічає значення проектного принципу для розвитку мистецької сфери: «Навіть стали культурні інститути, які мають довгу традицію свого існування і зазвичай обмежували діяльність репрезентацією наявного культурного продукту, почали приходити до потреби залучення проектного принципу, з метою підвищення інтересу з боку потенційної споживачької аудиторії. Основою для діяльності в сфері культури стає проектний принцип організації мистецьких, соціальних, культурних та інших подій» [7, 7].

При проведенні майстер-класів використовуються різні форми, які залежать і від професійно-педагогічного досвіду викладача і від специфіки аспекту, який має бути представленим. Адже можливе наголошення на особливостях звуковидобування при грі на класичній гітарі, майстерності імпровізування, опануванні новими прийомами гри, створенні доречної версії музичного твору тощо, що передбачає абсолютно різні методи презентації матеріалу. «Основними формами, які сприяють більш ефективній і продуктивній роботі є такі: лекція-бесіда із

застосуванням комп'ютерної презентації; проведення практичних занять з використанням дидактичного матеріалу, запропонованого викладачем; виставка творчих напрацювань з коментарем інноватора; організація пізнавальної дискусії; вирішення проблемних ситуацій або творчих завдань в процесі гри; проведення семінара-тренінга» [4, 51].

При проведенні майстер-класу до лектора висувається ряд вимог, які зумовлені специфікою даного освітньо-культурного заходу. А. Дулова та Л. Соломатіна наголошують на необхідності дотримання цілісності, оптимальності прийомів та методів, що мають застосовуватись викладачем. «У ході майстер-класу Майстер представляє власну систему роботи, що передбачає комплекс методичних прийомів, які притаманні саме цьому педагогу; дії Майстра взаємопов'язані між собою, оригінальні і забезпечують ефективне вирішення поставлених завдань. Ознаками системи роботи Майстра є цілісність, оптимальність у визначенні місця і часу застосування кожного методичного прийому; різнобічність впливу на Слухачів; оригінальність методики» [2]. Варто відзначити, що гітарні майстер-класи мають суттєву відмінність, порівняно з уроками з фаху, які впроваджуються викладачем-гітаристом зі студентом. Гітарні уроки мають велику користь та результативність, адже вони проходять індивідуально, за рахунок чого викладач може краще обирати підхід до кожного студента. Майстер-клас лектор проводить із групою, причому у більш вільній формі, порівняно з індивідуальним уроком.

Така форма як майстер-клас може використовуватись для роботи з гітаристами-початківцями, що стимулює пробудження інтересу для подальшого навчання. Одночасно майстер-клас підходить для тих, хто вже здобув професійну освіту, бажає ознайомитись із методичними принципами інших викладачів або має недостатньо часу для планомірних занять чи самонавчання. Специфікою майстер-класу є те, що він спрямований на висвітлення певного нюансу, пов'язаного з тонкощами гри на гітарі, сприяє більш швидкому та цілісному освоєнню інструменту.

В умовах створення експериментальних програм, спрямованих на розвиток класичної гітари, як такої, що функціонує у ВП «МФ КНУКиМ», залишається ряд дисциплін, що не входять до кола обов'язкових чи вибіркових. До таких можна віднести мистецтво імпровізування та ряд інших дисциплін. Проте за рахунок проведення майстер-класів відбувається можливість компенсувати недостатній рівень, наявний у сфері інформативного чи кадрового компонентів у певній області музично-теоретичних та практично-орієнтованих знань, вмінь та навичок. Чималий інтерес для молоді становлять майстер-класи, викладені в мережі Інтернет на персональних сайтах різних гітаристів та на спеціалізованих ресурсах. На такому сайті як GuitarMasterClass

представлено великі можливості для розвитку музичних навичок гітаристів. GuitarMasterClass був заснований 12 березня 2006 року професійним гітаристом Крістофером Далем (Стокгольм, Швеція), а зараз цим освітнім порталом керує шведська компанія Rock My Web AB, що належить Крістоферу Далю та Марії Гаш. На сайті зазначено, що «GuitarMasterClass - це місце, де можна покращити свої музичні навички і зустріти людей з подібними інтересами... Ми вважаємо, що ваше навчання найбільш ефективне, якщо ви можете одночасно веселитися. GuitarMasterClass також прагне надихнути студентів на пошук власного унікального стилю» [8]. Попри те, що на сайті дійсно зібрано чимало досвідчених гітаристів з усього світу, проте вони представляють вже завершений матеріал, де немає інтеракції з майстром у реальному часі, досить часто вони є платними, до того ж учасники частіше мають відношення до електрогітари, а не класичної гітари. Відповідно більш доцільною виступає безпосередня участь у гітарних майстер-класах. «Майстер-клас може бути прийнятним і освітнім для студентів і аудиторії. Крім того, дуже захоплює тісна співпраця з виконавцем, який є вашим кумиром, і хоча час є коротким, запропоновані пропозиції можуть мати тривалий вплив» [9].

Відзначимо, що протягом останніх років було проведено чимало майстер-класів з класичної гітари на півдні України. Зокрема, в Миколаєві в 2007 році було засновано Міжнародний фестиваль гітарного мистецтва «VIVAT GUITARA!», який щоразу збирає чимало професіоналів та любителів гітарного виконавства. У витоків фестивалю була творча ініціатива миколаївських викладачів Вікторії Сологуб та Світлани Гриненко, які вирішили організувати фестиваль, присвячений гітарі, на півдні України. Нині серед організаторів фестивалю є Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв, Миколаївський коледж культури і мистецтв, Миколаївське відділення Національної всеукраїнської музичної спілки, Миколаївська обласна філармонія. Даний фестиваль виступає осередком, де грають не лише віртуози-гітаристи, а й викладачі, студенти класу гітари музичних академій - Одеської національної ім. А. В. Нежданової та Дніпропетровської ім. М. І. Глінки, Київського національного університету культури і мистецтв, а також Миколаївського коледжу культури і мистецтв. «Гітара - один з найпопулярніших музичних інструментів, і «Vivat Guitara!» дає можливість публіці почути гру «зірок», познайомитися з представниками нового покоління академічного гітарного мистецтва. Це символічно і підкреслює важливість, яка надається наступності і просуванню творчої молоді» [6].

В рамках даного фестивалю проходять й майстер-класи іноземних викладачів, які висвітлюють власні творчі напрацювання та нові підходи до гітарного виконавства. Серед гітаристів, які проводили майстер-класи в рамках фестивалю,

можна згадати як вітчизняних, так і закордонних музикантів: Урош Дойчинович (Сербія), Габріель Гійєн (Австрія, Венесуела), Ганна Іноземцева (Росія), Борис Бельський (Росія), Євгеній Фінкельштейн (Росія), Давид Павлович (Угорщина), Ханс Вільгельм Кауфманн (Німеччина). Майстер-класи проводили такі вітчизняні гітаристи, як: Володимир Доценко (м. Харків), Юрій Радзецький (м. Дніпро), Сергій Радзецький (м. Київ), Олег Бойко (м. Чернігів), Вікторія Жадько (м. Київ), Віктор Паламарчук (м. Львів). Дане коло майстрів дозволило об'єднати всіх тих, хто зацікавлений у формуванні гітарної школи півдня України.

Подібні широкі можливості для творчої співпраці відкриваються не лише завдяки миколаївському фестивалю «Vivat Guitara!», а й у рамках іншого освітньо-мистецького проекту – «GUITAR CORPORATION». Даний проект включає організацію майстер-класів викладачів, композиторів-гітаристів Миколаєва, до яких нерідко долучаються у якості слухачів колеги з інших міст півдня України – Одеси, Херсона (викладачі ДМШ, ДШМ, ВНЗ та інші). В 2018 році у рамках Всеукраїнського освітньо-мистецького проекту «GUITAR CORPORATION», присвяченого дню Європи, на базі класу гітари Миколаївської філії Київського національного університету культури і мистецтв проводились відкриті майстер-класи з класичної гітари, ансамблю та оркестру гітаристів за участю професора Бременської вищої школи мистецтв Ганса Вільгельма Кауфманна (Німеччина). Доречно відмітити, що надається можливість не лише для особистої участі у цих проектах, а й дистанційного обміну творчими ідеями. «Спілкування з майстрами гітари відбувається як безпосередньо особисто, так і дистанційно, що значно поширює можливості розвитку музиканта-гітариста, у руслі нових тенденцій суспільства» [5, 113].

Майстер-класи виступають формою, яка вкрай необхідна в якості доповнення при здобутті освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр» та «магістр» за спеціальністю «класична гітара». Зазначимо, що для зростання рівня гітарної школи півдня України відіграють важливу роль не лише ті майстер-класи, які були організовані в Миколаєві, а й інші, що проводились в країнах Європи, де брали участь студенти класу гітари ВП МФ КНУКіМ та Миколаївського коледжу культури і мистецтв за останні декілька років. Серед гітаристів, чий майстер-клас відвідали студенти, можна згадати наступних: Вільям Каненгайзер (США) (проводив майстер-клас з квартетом «CLASSIC GUITAR» МФ КНУКіМ, керівником якого є к.п.н. В. Сологуб), Лукаш Куропачевський (Польща), Антігона Гоні (Греція/Бельгія), Рафаєла Смітс (Бельгія), Аніело Дезідеріо (Італія), Юсо Нієміненн (Фінляндія), Лучано Тортореллі (Італія), Владіслав Блах (Чехія), Талі Рот (США), Арне Хардер (Німеччина), Андраш Чакі (Угорщина), Марек Зелінський (Польща), Карлос Моліна (Куба), Енріке Муньос

(Іспанія). Також було відвідано майстер-клас лютніста Едіна Карамазова (Боснія і Герцоговина). Загалом двічі на рік студенти відвідують майстер-класи у країнах Європи: Польщі, Угорщині, Німеччині, Чехії, Італії. Задля стимулювання подальшого культурного обміну у сфері гітарного виконавства в 2018 році було підписано угоду про співробітництво та обмін студентсько-викладацьким складом між класами гітари МФ КНУКіМ та University of the Arts in Bremen (Німеччина). Цей крок безперечно сприятиме подальшій інтеграції української гітарної освіти у європейський простір, розвитку світового гітарного мистецтва. Участь у майстер-класах засвідчується наявністю відповідних сертифікатів або дипломів, що у подальшому впливає на професійну репутацію та кар'єру гітариста. Значення відвідування даних майстер-класів важко переоцінити, адже молоді представники гітарної школи Миколаївщини демонструють високі результати на міжнародних конкурсах, фестивалях, стаючи лауреатами перших премій.

Наукова новизна. В статті вперше представлено значення майстер-класів для формування гітарних шкіл півдня України та окреслено ті заходи, у яких приймали участь студенти та викладачі даного регіону.

Висновки. Майстер-клас виступає однією з важливих форм, необхідних для підготовки виконавця спеціальності «класична гітара». За рахунок активної участі як студентів, так і викладачів у майстер-класах відбувається обмін методичними прийомами, наявним є поширення авторських інноваційних підходів. Все це сприяє комунікації між представниками різних виконавських шкіл та національних традицій. На півдні України впроваджується активна робота, пов'язана зі становлення гітарної школи, яка б відповідала європейським та світовим стандартам виконавства на класичній гітарі. Чималу роль відведено організації та проведенню майстер-класів на Миколаївщині, а також участі талановитої молоді у гітарних проєктах, що проводяться в європейських країнах (Польщі, Угорщині, Німеччині, Чехії, Італії).

Список використаних джерел

1. Гриненко С. М. Композиторський доробок в гітарному мистецтві Півдня України. Трансформаційні процеси в мистецькій освіті та культурі України XXI століття : 36. Матеріалів міжн. наук.- творч. конф., Одеса, Київ, Варшава, 25-26 квітня 2017 р. Київ : НАККіМ, 2017. С. 57-59.
2. Дулова А.С., Соламати́на Л.М. Методичні рекомендації з проведення майстер-класу як групової форми методичної роботи. URL: http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Metod_rekom.pdf.
3. Лошицька О.Л. Майстер-клас у системі роботи з педагогічними кадрами: методичний посібник. Ірпінь, 2015. 40 с.

4. Михнюк М. І. Майстер-клас як форма обміну передовим педагогічним досвідом. Професійно-технічна освіта, 2014. № 2. С. 49-51.

5. Олійник В.В. Особливості комплексної підготовки гітариста в процесі навчання у ВП «Миколаївська філія Київського національного університету культури і мистецтв». Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції «Стан та перспективи розвитку культурологічної науки в Україні»: Збірник тез доповідей (II частина). Миколаїв: ВП «Миколаївська філія КНУКіМ», 2018. С.112-115.

6. Смирнова Г. Гитара и музыканты XXI века. Южная правда, 2018. № 4 (23778). URL: http://www.up.mk.ua/mainpage/show_item/18770.

7. Тормахова А. Специфіка взаємодії культурних інститутів та проєктів в сучасному українському просторі. Університетська кафедра. Київ : КНЕУ, 2016. №5. С.7-14.

8. About GuitarMasterClass. URL: <https://www.guitarmasterclass.net/about/>.

9. CGC 082: Making the Most out of a Masterclass. URL: <https://www.classicalguitarcorner.com/cgc-082-making-the-most-out-of-a-masterclass/>.

References

1. Grinenko, S.M. (2017). Composing works in the guitar art of the South of Ukraine. Proceedings from Inter. sciences. creative. Conf. "Transformational processes in the artistic education and culture of Ukraine of the twenty-first century" (pp.57-59). Kyiv: NAKKіM [in Ukrainian].
2. Dulova, AS, Solamatina, L.M. Methodical recommendations for conducting a master class as a group methodological work. Retrieved from http://www.kharkivosvita.net.ua/files/Metod_rekom.pdf [in Ukrainian].
3. Loshitskaya, O.L. (2015). Master class in the system of work with pedagogical staff: a methodical manual. Irpin [in Ukrainian].
4. Mikhnyuk, M.I. (2014). Master class as a form of exchange of advanced pedagogical experience, Vocational education (Vol. 2), (pp. 49-51) [in Ukrainian].
5. Oliynyk, V.V. (2018). Features of the integrated preparation of the guitarist in the educational process at the "Mykolaiv branch of the Kiev National University of Culture and Arts". Proceedings of the IV All-Ukrainian Scientific and Practical Conference "The Future and Prospects for the Development of Cultural Science in Ukraine", Part II. (pp.112-115). Mykolaiv: SS "Mykolaiv branch of KNUCіM" [in Ukrainian].
6. Smirnova, G. (2018). Guitar and musicians of the XXI century. Southern Truth (Issue 4 (23778)). Retrieved from http://www.up.mk.ua/mainpage/show_item/18770 [in Russian].
7. Tormakhova, A. (2016). Specificity of interaction of cultural institutes and projects in the modern Ukrainian space. University Chair (Issue 5), (pp.7-14). Kyiv: KNEU [in Ukrainian].

8. About GuitarMasterClass. Retrieved from <https://www.classicalguitarcorner.com/cgc-082-making-the-most-out-of-a-masterclass/>.
https://www.guitarmasterclass.net/about/.
9. CGC 082: Making the Most out of a Masterclass. Retrieved from

УДК 75.052:7.025]271.2-788(477-25)
ГРНТИ 18.31.94

Viktoriia Zaitseva,
postgraduate student of the Department of Art History Expertise,
National Academy of Culture and Arts Management,
Senior Researcher,
National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve
ID ORCID 0000-0002-1032-0601

EXTERNAL MURALS OF THE TRINITY GATE CHURCH OF THE KYIV-PECHERSK LAVRA. HISTORY OF CREATION, PROBLEMS OF PRESERVATION AND RESTORATION

Зайцева В.А.,
аспирант кафедры искусствоведческой экспертизы,
Национальная академия
руководящих кадров культуры и искусств,
старший научный сотрудник,
Национальный Киево-Печерский историко-культурный заповедник

НАРУЖНЫЕ РОСПИСИ ТРОИЦКОЙ НАДВРАТНОЙ ЦЕРКВИ КИЕВО-ПЕЧЕРСКОЙ ЛАВРЫ. ИСТОРИЯ СОЗДАНИЯ, ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ И РЕСТАВРАЦИИ

Abstract. The research article is devoted to the history of the creation and restoration of external wall paintings of an architectural monument of national significance – the Trinity Gate Church of the Kyiv-Pechersk Lavra. The relevance of the article is conditioned by the need for a comprehensive study of the monument due to the loss of authenticity as a result of late repairs, alterations, renovations, as well as the beginning of restoration work on the facades of the Church. The purpose of this article is to summarize the previous practical experience in the restoration of architectural and pictorial heritage using the mural painting of the Trinity Gate Church. Using materials from archival sources as well as design and restoration documentation, the main periods of changes in the appearance of the temple and restoration interventions are outlined. The characteristic of the current state of the monument and recommendations for its preservation are given

Аннотация. Статья посвящена истории создания и реставрации внешних настенных росписей памятника архитектуры национального значения Троицкой надвратной церкви Киево-Печерской лавры. Актуальность статьи обусловлена необходимостью комплексного исследования памятника в связи с потерей аутентичности вследствие поздних ремонтов, переделок, обновлений, а также с началом проведения реставрационных работ на фасадах церкви. Цель данной статьи – обобщение предыдущего практического опыта в области реставрации архитектурно-живописного наследия на примере стенописи Троицкой надвратной церкви. Используя материалы из архивных источников и проектно-реставрационной документации, очерчены основные периоды изменений внешнего облика храма и реставрационных вмешательств. Дана характеристика современного состояния памятника и рекомендации по его сохранению.

Key words: Kyiv-Pechersk Lavra, Trinity Gate Church, mural, history of restoration, research.

Ключевые слова: Киево-Печерская лавра, Троицкая надвратная церковь, монументальная живопись, история реставрации, исследования.

Starting from the 19th century the Trinity Gate Church of the Kyiv-Pechersk Lavra attracted the attention of many researchers, art historians, and historians who admired its uniqueness, distinctive architecture, style, and murals. At the same time, the facade painting of the Church was not of particular interest to researchers, it was rarely mentioned in scientific works, only in the context of studying the internal painting of the Church. In addition, much less research and publications concern the preservation and restoration of the monument, given the small number of

such preserved objects and a significant loss of their authenticity due to late repairs, renovations, and restoration. Frequent changes in the appearance in order to adapt it to the artistic and ideological tastes of this era and the tendency of outdoor paintings to demolition under the influence of atmospheric factors made the study more complicated. Today, the relevance of the study is enhanced by the beginning of restoration activities on the facades of the Church.

Thus, the purpose of this article is to summarize the previous practical experience in the field of

restoration of architectural and pictural heritage by the example of the mural painting of the Trinity Gate Church and to illuminate the problematic issues related to the present state of the monument. In this regard, the main task of the work is a comprehensive study of the murals of the temple in the light of the influence of many factors and the development of recommendations for further preservation. The presented research is based on materials from historiographic, archival sources, existing design and restoration documentation and own field studies.

The main gate, crowned by the Church of the Holy Trinity in the time of Kyivan Rus, is the first building that meets travelers and pilgrims at the entrance to the Kyiv-Pechersk Monastery. Built in 1106 by the Chernihiv Prince Nikola Sviatosha (Sviatoslavovich), the Trinity Gate Church of the Lavra was one of the few buildings that survived after the Tatar invasion of 1240. According to the testimony of the famous Lavra monk Athanasius Kalnofoysky, the Church was erected on the model of the Kyiv Golden Gate and the former Church of the Annunciation above them, built by the Grand Prince Yaroslav in 1037 [1]. The temple underwent some changes and reconstruction during the time of the vigorous activity of Metropolitan Peter Mohyla. At the same time, extensive paintings were carried out in the temples of the Lavra, for which masters from Russia and the Athos monasteries of the Southern Balkans were invited [2, p. 36]. During the last reconstruction, carried out after the construction of the fortress walls around the Pechersk monastery by I. Mazepa in 1698-1701, the Church acquired baroque features. The temple took on its final architectural forms, decorated with exquisite pictural and stucco decoration, in the 1730s.

Maintaining the elegance of the building, the Lavra authorities constantly took care of the exterior of the Trinity Church, as the temple towered above the main entrance to the monastery. One of the first information about the renovation of the facade murals dates from 1742-44, which was timed to coincide with the arrival of the Empress of Russia Elizabeth Petrovna to Kyiv [3, p.11]. At the same time, pictural compositions were performed on the slopes of the fortress walls in front of the Church with the participation of the Lavra icon painter Alimpiy Galik. During the next restoration work in 1794-1796, the external painting of the facades and sections on the fortress walls was completely destroyed resulting from the "decay of the plaster and murals". Then, according to the project of architect Ivan Gelmar, it was proposed to re-plaster the walls, and to carry out part of the images on a copper base. However, to implement the plan, about 500 sheets of copper were needed, which was an expensive pleasure even for a wealthy Lavra. Therefore, the Lavra icon-painting superior Zakharia (Golubovsky) proposed painting on cheaper raw materials - iron. To implement the project in 1795, 200 poods (pood - Russian measure of weight = 16.38 kg) of roofing iron were purchased in Moscow in the amount of 740 carbovanets [4, p. 21].

According to archival documents, the facades of the Church were renovated repeatedly: in 1803 and 1810 by the icon painter Hieromonk Zakharia, in 1825 and 1832 by the Kyiv nobleman I. Oroboivsky, in 1839 and 1861 by the Lavra icon painters. It should be noted that the basis of the idea of "church" renovation of murals always included some improvement in technical condition and correction of defects. However, such an approach, dictated by the spirit and tastes of its time, often led not only to correction, but also to the destruction of monuments as ideologically unacceptable. And as a result, ancient paintings were placed under layers of renewal.

With the change in the aesthetic concept of the pictural decoration of the temple, significant changes also took place from the technical and technological culture of murals. The painting of the facades of the Trinity Gate Church, which represents images of saints, the Monks of the Caves and scenes from the Holy Scriptures, can conditionally be divided into two groups. The first group consists of murals made on plaster - the most traditional method of creating monumental paintings, the second - on metal plates, which are also often used as the basis for painting. The desire to replace the damaged canvas and wood with stronger materials led to the use of metal boards in painting (exclusively oil). On the one hand, they really surpass the canvas and wood, but they also have serious drawbacks associated with the property of metals to expand and contract under the influence of temperature changes, a tendency to corrosion, and poor bonding with soil and oil paints [5, p. 285]. Despite this, metal was quite popular in the Lavra icon painting workshop and was widely used as the basis for painting. Copper, zinc, iron and brass were used. A significant number of monuments of icon painting on metal decorated the cave complexes of the Lavra. These are the metal iconostases of the underground churches, images of the Pechersk Saints placed near the burial sites with relics, and small lectern icons, which were probably used for worship in caves.

Due to certain successes in archeology and art history in the middle of the 19th century prerequisites for the emergence of a restoration theory are taking shape. Under the influence of archaeological science, methods of restoration of monuments of ancient Russian art, based on the fact that "*the task of archeology is to find, study and preserve ancient monuments in their original form, as far as this can be consistent with new practical requirements*" [6, sheet 11] were also formed. In this regard, it should be noted that the official style of Russian church architecture of this period was the so-called Neo-Byzantine style, in which more and more new temples and their decoration were reconstructed. Changes in Ukrainian architecture under the influence of baroque were perceived as "*an unhealthy phenomenon that distorted the ancient Russian forms of temples*". The purpose of the restoration of the monument was not to preserve an existing piece of work, but to reproduce it in the spirit of a certain time by repeating stylistic features, faking external attributes and giving it the old look. In

addition, the search for methods of implementing the reproduction program from written sources did not concern the artistic, technical and technological features of the renovated object. And the indispensable desire for restoration in its original form, as I.E. Grabar believed, was the main reason for the unsuccessful restoration of the monuments of the indicated period, from which other shortcomings of the restoration of the end of the 19th century also originated. [7, p. 31]. Changes in cultural life were reflected in the history of the restoration of the Trinity Gate Church. After a range of refurbishments in 1881, the condition of the exterior of the Church was regarded as emergency. From the superior's report to the Lavra Spiritual Cathedral in 1881: *"The dome of the Church from the eastern, northern and southern sides gave cracks that need to be properly repaired with new brick, the stucco work disappeared in many places, the plaster on all walls barely sticks, and it drooped from all the walls in many places and may fall on bypassers; you can take a brick with your hands in the ledges and window sills, the painting is completely destroyed, except for two images*

on tin plate" [6, p. 2]. Due to the emergency condition of the Church, the authorities of the Lavra decided to remove all the plaster from the walls together with the stucco decorations made by the master V. Stefanovich in 1731. Releasing the surface of the facades from the old plaster, workers discovered the old masonry.

This event caused an outcry among lovers of antiquity. A special Commission was appointed, consisting of members of the Kyiv Church and Archaeological Society: Archpriest of Saint Sophia Cathedral P.G. Lebedintsev, professors of the Kyiv Theological Academy P.A. Lashkarev and N.I. Petrov, the architect of the Academy V.I. Sychugov and Professor of St. Petersburg University A.V. Prakhov with the aim of *"witnessing the antiquities of the Church"*. According to the drawn up protocol, the Commission proposed quite radical measures to rebuild the Church in order to bring it to its "original form": remodeling the roof, restoring the original cladding and internal arches, removing all late additions from the facades - cornices, capitals and restoring the ancient form of the dome.

Figure 1. Trinity Gate Church. Photo 1890 .

In relation to painting, the verdict was no less strict: *"... painting, as it was before the plaster was removed on the eastern side, should not be allowed, and if the fraternity wants to give this side a specially decorated look, allow patterns and facial images in appropriate places in the style of the 11th-12th centuries"* [8, sheet 14]. It should be noted, that the Spiritual Cathedral of the Lavra did not dare to make such changes, since they were quite labour-consuming, requiring large financial costs and time. Besides, the

late additions *"represent such an antiquity that should be preserved, since it is clear from the chronicle that the given Church was renovated by Mazepa in the 18th century"*. However, the proposal to restore the painting in the ancient style, the Lavra authorities supported. After the preliminary taking of the drawings, the stucco moldings were restored. The pictorial images of the saints, adorning the walls of the Church, were made in the oil technique on a zinc base *"in the same form and in the same places"* (Fig. 1).

Figure 2. Trinity Gate Church. Photo the early 20th century.

The exterior of the Church underwent the last radical changes in the painting decoration in 1900-1902. Kyiv icon painter Vladimir Sonin was invited to restore the exterior painting of the Trinity Gate Church. Having taken the patterns from the old compositions, Sonin cleared the layer of paints to the zinc base and reproduced all the images of the Holy Door in oil painting technique (Fig. 2). As a matter of interest, some of the subjects that were present on the facades of the Trinity Church before 1900 disappeared for ideological reasons. Thus, the subject "The Coronation of the Virgin Mary by the Holy Trinity", which was located in the center of the western facade, was removed as having its origin from the Western culture, and replaced with the image of "Our Lady of the Caves with St. Anthony and St. Theodosius" [9, sheet 5].

After the restoration of the paintings of the Trinity Church after the Second World War, conservation and restoration activities were carried out in 1972-1976 and in 1985-1991. The rapidly growing scope of restoration work on oil-painted monuments in the post-war period, with minor adjustments after technical and technological surveys, was carried out on the basis of the use of high-molecular compounds - synthetic resins and wax-lacquer fixation. This was due to the need to preserve the paintings in conditions of unstable temperature and humidity or in the open air, where the paints lose the binding material more intensively. However, after the resin was introduced into the painting layer and plaster, changes in their porous structure occurred, causing a decrease in the vapor permeability of the layers. There was a persistent hydrophobic effect, the researchers noted, dangerous in conditions of high humidity and cold, preventing the evaporation of condensation moisture from the plaster. At the same time, the boundary of the salt deposits

moved to the depth of saturation of the resin, which led to further destruction of the painting [10].

The last works on the facades of the church were carried out in 2001-2002 by the specialists of the Kyiv city specialized scientific and restoration design and production department. On the basis of a comprehensive study, conducted by the Scientific Institute "Ukrproektrestavratsiya", "Design technological solutions for the normalization of the humidity of walls with painting, adjacent to the Trinity Gate Church" were developed [11]. They were supposed to perform two main types of work, the implementation of which would protect the masonry from the capillary suction of moisture from the soil: arrangement of horizontal anti-capillary waterproofing and vertical waterproofing. Similar scientific and technological researches were performed in 2007 by the State Scientific and Technological Center for the Conservation and Restoration of Monuments. Investigating the causes of the destruction of the painting of the Trinity Church in the places of loss of the plaster layer, the experts noticed the destruction of the brick and solution (sometimes to a depth of 3-5 cm) due to overwatering and weathering. In this case, the humidity indicators of the materials significantly exceeded the maximum permissible norm. Precipitation and suction of moisture from the soil at the capillary level, imperfect moisture removal from the adjacent territory and the walls in the absence of waterproofing of foundations were determined as the main causes of water-saturation. In addition, gas emissions from motor vehicles, artificial soil salinity, vibrations, biological and anthropogenic factors (incorrect repairs). Based on the research, recommendations were given on the technology of

priority work on the normalization of the moisture state of the masonry.

However, not all the recommendations of the specialists were implemented, and the issue of preservation and restoration of the exterior murals of the Trinity Gate Church is still essential. Under the influence of ultraviolet light and atmospheric precipitation, the pigments discolored, and weathering and constant fluctuations in temperature and humidity affected the binder of the painting layer. Cracks, a mesh of crack patterns with active peeling of the paint,

decomposition of the cover layer, dirt accumulation, and soot from vehicle exhausts are traced on the surface of the painting. Paintings on metal are also in unsatisfactory condition. The wavy deformation and general weariness of the zinc base, local corrosion centers, as well as minor metal losses at places of attachment to the surface of the walls are observed. Painting is performed in several techniques on a layer of lead minium on an oil binding. The painting layer is thin, with pastose loads on sections of light, and has many late tints and notes (Fig. 3).

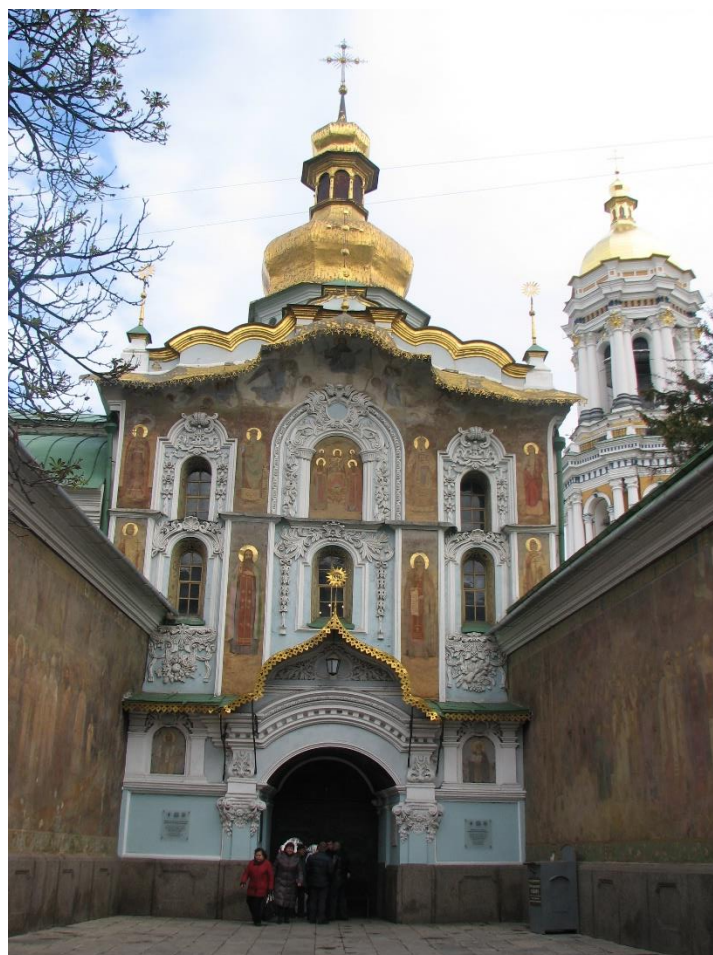

Figure 3. The western façade Trinity Gate Church . The current state.

Today, taking into account the above mentioned reasons, a prerequisite is the creation of a comprehensive program for the restoration of the monument based on the results of chemical and technological, as well as microbiological research. In particular, researches related to the study of changes in the structure of mural materials due to the impact of restoration materials used in the past. After a detailed analysis of the humidity of the masonry and plaster, it is necessary to carry out work to normalize the moisture state and waterproofing the walls and foundations, ensuring adequate drainage and landscaping. Also, the basic principles and methods of restoration, the choice of materials for the conservation of outdoor painting, which is under the influence of solar radiation and aggressive pollution in the air of a modern city, should

be aimed at ensuring the protection of paintings from external climatic and technogenic influences.

In addition, today there is a problem of both the choice of restoration materials, taking into account the duration of preservation of the exhibition appearance of the monument, and the arrangement of conditions for maintaining its authenticity. Thus, it is necessary to solve the problems of preserving the Church building and its decoration in a comprehensive manner, while simultaneously studying the characteristics of the temperature and humidity conditions, the state of structures and identifying the main factors affecting their destabilization.

References:

1. Central State Historical Archive of Ukraine. Fund 128. Register 2. Case 197 (13)

2. Umantsev, F.S. (1970) Troitska nadbramna tserkva Kyievo-Pecherskoi lavry [Trinity Gate Church of Kyiv-Pechersk Lavra]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
3. Central State Historical Archive of Ukraine. Fund 128. Register 2. Case 2 (155).
4. Central State Historical Archive of Ukraine. Fund 128. Register 2. Case 22 (181).
5. Kiplik, D.I. (1998) Tekhnika zhivopisi [Painting technique]. Moscow: Svarog and K [in Russian].
6. Central State Historical Archive of Ukraine. Fund 128. Register 1. Case 2766 (45).
7. Grabar, I.E. (eds) (1959) Pamiatniki kultury. Issledovaniia i restavratsiia [Cultural monuments. Research and restoration]. Issue 2. Moscow: Publishing house of the USSR Academy of Sciences [in Russian].
8. Archive of the National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve. KPL-A-1206.
9. Central State Historical Archive of Ukraine. Fund 128. Register 2. Case 410. Script.
10. Sotsialnyi spetsializirovannyi resurs informatsionnogo sodeistviia v sfere sokhraneniia, konservatsii i restavratsii pamiatnikov materialnoi kultury./ Primenenie sinteticheskikh materialov v restavratsii monumentalnoi zhivopisi [A specialized social resource for informational assistance in the field of preservation, conservation and restoration of monuments of material culture. / The use of synthetic materials in the restoration of monumental painting]. (n.d.). art-con.ru. URL : <http://art-con.ru/node/571> [in Russian].
11. Scientific and Technical Archive of the Institute "UkrNDIproektrestavratsiia". File 11237-II.

Kabdusova D.E.

*Master of art criticism sciences,
Deputy dean of the faculty of choreography,
The Kazakh national academy of choreography,
2nd year post-graduate student at
Moscow state University Institute of culture*

TOLERANT EDUCATION IN THE CONTEXT OF ETHNIC DANCE CULTURES

Кабдусова Дина Ериковна

*магистр искусствоведческих наук,
заместитель декана факультета хореографии
НАО «Казахская национальная академия хореографии»,
аспирант 2 курса Московского Государственного
института культуры*

ТОЛЕРАНТНОЕ ВОСПИТАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ТАНЦЕВАЛЬНЫХ КУЛЬТУР ЭТНОСА

Summary. The article deals with the issues of tolerance education by means of dance culture of various ethnic groups.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы воспитания толерантности средствами танцевальной культуры различных этносов.

Key words: *tolerance, dance culture, folk art.*

Ключевые слова: *толерантность, танцевальная культура, народное творчество.*

Formulation of the problem. Nowadays global trends in choreography are gaining more popularity in the context of preserving the national heritage and popularizing it in other countries and continents, in order to familiarize their residents with some unique dance and ethnic culture. Thus, it is possible to explore various artistic troupes that tour around the world with the mission of creating friendly relations between ethnic groups of different countries.

The ensemble "Barynya" is based in New York. We tour a lot. <...> We perform not only at dance festivals and concerts, but also on the occasion of various holidays. The repertoire includes Ukrainian, Jewish, Russian dances, which we gladly perform on national American holidays. We also have something to show off as cultural exchange exists beyond any political differences here. We are engaged in Cossack, Tatar, Gypsy dances as well, which are very popular with the audience. Show-goers enjoy observing

costumes and interesting choreography with technical and artistic elements that match the character of dances. It is incredibly pleasant to hear the most heartfelt thanks from the audience after our performances. I understand that my work is valuable and has an impact on the perception of our culture in America. It is important to leave an imprint on and contribute to the future of the world art", notes Konstantin Tulinov in the interview with Elizaveta Taranda for the newspaper "Komsomolskaya Pravda"[1].

Festivals of folk art, where acquaintance with talent of ensembles from different countries takes place along with communication in an atmosphere of creativity, using impressions from the perceived ethnic dances, are very essential. In the art of choreography, beauty and perfection of form play an important role in fostering a sense of beauty and the ability to see the beauty of the inner content of a dance. Those are the keys to unforgettable emotions of viewers and

members of troupes themselves. Organization of dance ensembles, including those who develop traditional art of dance, has a high spiritual and educational function and bears responsibility for the tolerant education of society.

The analysis of recent research and publications. "Today, a period of creative jump is clearly noticeable in the art of folk choreography, stage images are being updated, and the level of performing skills is increasing both in professional ensembles and in amateur groups. The figurative and emotional content is transformed and acquires the ability of plastic expression of new and modern ideas in a dance", says Titova Anastasia Yurievna, the head of the collective of the Municipal Institution of Culture of the Community Centre of the city district Shcherbinka (Russia, Moscow), in her article "Ethnic dance in modern society as an important aspect of the development of tolerance among children and adolescents" [2].

Such authors as V.N. Karpenko and K.V. Tulinov have also mentioned the problem of education for tolerance by means of choreography. In their article called "Folk dance as a means of tolerance education in an amateur choreographic collective" they note: "In recent years interest in art in Russia has significantly grown. In regional community and art centers (public buildings where social and cultural activities are held) engaging work with children in the field of choreography is carried out. There are children's amateur groups that include tens and even hundreds of people - they are ensembles of folk, ballroom, and also modern dance, where teachers work on creating dance performances, and groups - on creating story dances. Owing to the ever increasing cultural and aesthetic needs of the people, art and culture workers are required to pay due attention to children's dance practice" [3].

Consequently, a tolerant attitude between different ethnic groups is always a topical issue in the development of the world community. "Tolerance means tolerance for differences among people, the ability to live without disturbing others, the ability to have rights and freedoms without violating the rights and freedoms of others. Intolerance in a multi-ethnic, multi-religious or multicultural society leads to human rights violations, abuse and armed conflicts. Tolerance means respect, acceptance and correct understanding of the rich diversity of cultures in our world, our forms of self-expression and ways of manifesting human individuality. It is promoted by knowledge, frankness, communication and freedom of thought, conscience and beliefs", such reflections are given by A.I. Petrova, a Master's student of the Department of Music Education and Choreographic Art at BSPU (Bashkir State Pedagogical University) named after M. Akmulla [4].

Many authors investigate the above mentioned problem. Thus, it can be traced that scientists analyze and consider the education for tolerance in thesis research. For instance, A.Y. Titova writes in her Ph.D. thesis: "Folk dance and choreographic art in general are revealed in the study as a driving force for the

preservation of cultural identity, ethnic self-identification, folk traditions and customs. One of the important issues of that process is upbringing of children by means of choreographic art in cultural institutions, where pedagogical conditions for the formation of the ethno cultural self-awareness of the participants can be created" [5].

Highlighting previously unresolved parts of a common problem. Currently there are many creative ensembles that have dance routines in their repertoire within the framework of ethnic folk and national-patriotic content, the purpose of which is to popularize the national creativity of ethnic groups. It should be noted that most of those ensembles remain in their native countries and rarely go on tour. However, while traveling abroad with concert programs including colorful, diverse dances, they gain tremendous success and the audience's gratitude by way of a thunderous ovation. In our opinion, such trips and tours of creative dance groups should be organized on a regular basis, or some new troupes should be formed in other countries with participants who are familiar with the dance culture of one or another ethnic group. One of those groups is the ensemble "Barynya", which actively tours along the United States of America in order to promote the dance culture of different ethnic groups. "Barynya" fosters a tolerant attitude towards the cultures of other nationalities, introduces the traditions and rituals of the peoples living in Russia and also establishes friendly ties in society with their performances, despite the political relations between Russia and America.

The purpose of the article is to identify the key factors of the education for tolerance by means of dance culture and choreographic folk art through the example of the dance ensemble "Barynya" and defining some criteria of their work by interviewing a member of the ensemble Konstantin Tulinov.

Presentation of the main material. Subsequently, I would like to present an interview with Konstantin and a detailed analysis of the information received during it.

1. Konstantin, tell me please, when did you first get acquainted with the art of dance and what feelings did you experience?

"I started my acquaintance with participation in the children's dance group at the Academic Folk Choir named after Verevka, the most famous Ukrainian ensemble, in early childhood, when I was 7 years old. At that age I felt as if I had fallen into another world, as well as the sense of immensity of what was happening to me. I wanted to be a part of that world of art with costumes, rehearsals, backstage life and performances" [6].

Yes, social communication of children in dance groups at primary school age has a positive effect on the development of a sense of beauty and fosters a tolerant and cognitive perception of the world around them.

2. Konstantin, choosing dancing as a career! How and when did you realize that you want to become a professional dancer?

"While attending an art school as a teenager, there were doubts about how much I love it, but when I entered the pedagogical college at the age of 15, I immediately decided that I wanted to engage myself in choreography forever" [6].

The right aesthetic upbringing and additional education provide the basis for the development of a harmonious personality and determine the early professionalization of that personality.

3. Konstantin, which dance styles do you like more and why?

"In my opinion, folk dance includes a colossal number of dance techniques, characters and images. I have always been interested not only in the technical part, but also in the "cultural" roots of each dance. I wanted to understand what had given rise to a dance and what cultural and everyday life features the dance expresses" [6].

Konstantin, having read your article "Folk dance as a means of fostering tolerance in an amateur choreographic ensemble", it is immediately clear that you are keen on folk dances and fascinated by everything related to ethnic dance culture. Your article has a lot of interesting thoughts about the education for tolerance among today's youth, and it caused me to continue this topic and talk to you, Konstantin.

4. When did you get to know the ensemble "Barynya"? Who took you to this team?

"I became acquainted with "Barynya" in 2016, when I, by chance, met Mikhail Smirnov, who made me a job offer, which I could not refuse" [6].

It means that you have been traveling for four years now, performing in concert programs of national content.

5. Konstantin, do you consider it necessary to develop and expand cultural boundaries among residents of different countries and what is the impact of folk dances on the education for tolerance to the cultures of different ethnic groups?

"In our scientific article we outlined the idea of how to acquaint people with cultures of different ethnic groups, their mental characteristics and living conditions through the art of dancing. Understanding and tolerance to the characteristics of each ethnic group with its unchanging traditions will come through a deeper understanding of the style, way of life and history of the people (and folk dance is imbued with all of this)" [6].

Konstantin, it is great, that you and I were able to discuss such a relevant and important topic. I would like to thank you for taking the time for our conversation. I wish you success in your career and work.

Conclusions and offers. The interview helps us to conclude that the tolerant education of society by means of national choreography is a relevant topic in the development of the modern world community in the

context of the development of tolerance for the ethnic characteristics of different nationalities. Konstantin Tulinov reveals the most interesting methods of work in a children's amateur dance group, which proves the effectiveness of the ideas he proposed, since Konstantin himself grew up on such unique choreography examples, which reflect the way of life of a particular nation. I believe that Konstantin could think about opening his own amateur dance ensemble in America and conducting fascinating folk dance lessons-excursions for the local population there. Tolerant education will always remain a relevant and in-demand topic for the development of modern society in the context of highly cultured and harmonious personalities with an active civil position.

Bibliography

1. Russian heritage in New York / The modern dance history knows no boundaries and language barriers URL: <https://www.irk.kp.ru/daily/217162/4261170/> (Reference date: August 23, 2020.)
2. Ethnic dance in modern society as an important aspect of the tolerance formation in children and adults (Internet-journal «World of science» ISSN 2309-4265 <http://mir-nauki.com/> 2017, Volume 5, # 1 (January - February) <http://mir-nauki.com/vol5-1.html>) URL: <https://mir-nauki.com/PDF/58PDMN117.pdf> (Reference: August 29, 2020r.)
3. Folk dance as a means of tolerance education in an amateur choreographic collective (International Research Journal № 4 (82), part 2, April) URL: <https://research-journal.org/pedagogy/narodnyj-tanec-kak-sredstvo-vospitaniya-tolerantnosti-v-lyubitelskom-xoreograficheskom-kollektive/> (Reference date: August 15, 2020r.)
4. Folk choreography as an effective mean of tolerance education of (Euro-Asian Scientific Journal) URL: <http://journalpro.ru/articles/narodnaya-khoreografiya-kak-effektivnyy-instrument-formirovaniya-tolerantnosti-u-shkolnikov/> (Reference date: August 20, 2020r.)
5. Pedagogical conditions of ethno cultural in choreographic ensembles of the cultural institutions: value oriented approach (Titova Anastasia Yurievna / Ph.D thesis of pedagogical science / Thesis was issued Federal State Educational Institution of High Education «Moscow State University of Culture» Faculty of culture and entertainment activity) URL: <http://nauka.mgik.org/dissertatsionnye-sovety/informatsiya-dlya-prisuzhdeniya/d-210-010-05/titova-a-yu/obyavlenie-o-zashchite-dissertatsii/Автореферат%20Титова%20А.Ю.%2014.01.2019.pdf> (Reference date: August, 30 2020.)
6. The interview with Konstantin Tulinov (August 30, 2020) from personal archive of Kabdusova D.E.

Shyroka Oksana Bogdanowna

PhD candidate, Lviv National Academy of Arts.

FEATURES OF THE ICONOGRAPHY OF THE RESURRECTION OF CHRIST AND THE DESCENT OF CHRIST IN THE CYCLES OF THE AKATHISTS OF THE MOTHER OF GOD AND CHRIST IN UKRAINIAN ART OF THE XVII – XVIII CENTURIES.

Широка Оксана Богданівна

аспірантка Львівської національної академії мистецтв (ЛНАМ)

ОСОБЛИВОСТІ ІКОНОГРАФІЇ СЮЖЕТІВ ВОСКРЕСІННЯ ХРИСТОВЕ ТА ЗІШЕСТЯ ХРИСТА В АД ЦИКЛІВ АКАФІСТІВ БОГОРОДИЦІ ТА ХРИСТА В УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ XVII – XVIII СТ.

Summary. The article considers the features of the iconography of the Resurrection of Christ and the Descent of Christ into Hell in the Ukrainian art of the XVII - XVIII centuries in the context of visualizing the cycles of the Akathists of the Mother of God and Christ. Based on the research, it was found that the plots of the Resurrection of Christ and the Descent of Christ into Hell in the Ukrainian iconography of the Akathists of the Mother of God and Christ of the XVII-XVIII centuries, thanks to the combination of Eastern Christian interpretation of plots and copying of Western European samples, they became an example of artistic synthesis of Eastern and Western traditions.

Анотація. У статті розглядаються особливості іконографії Воскресіння Христового та Зішестя Христа в Ад в українському мистецтві XVII – XVIII ст. у контексті візуалізації циклів Акафістів Богородиці та Христа. На основі проведеного дослідження встановлено, що сюжети Воскресіння Христового та Зішестя Христа в Ад в українській іконографії Акафістів Богородиці та Христа XVII – XVIII ст. завдяки поєднанню східно-християнського трактування сюжетів та копіюванню західноєвропейських зразків стали прикладом мистецького синтезу східної та західної традиції.

Key words: *Akathist of the Mother of God, Akathist of Christ, Resurrection of Christ, Descent of Christ into Hell, Western European art, Eastern European art, iconography, engraving.*

Ключові слова: *Акафіст Богородиці, Акафіст Христа, Воскресіння Христове, Зішестя Христа в Ад, західноєвропейське мистецтво, східноєвропейське мистецтво, іконографія, гравюра.*

Постановка проблеми: Використання творів друкованої графіки в якості іконографічних зразків займало важливе місце в практиці європейських художників XVI – XVIII ст.. З розвитком книгодрукування запозичення та наслідування західноєвропейських зразків іконографії стало закономірним для українських митців XVII – XVIII ст.. Це призвело до певних змін в усталеній для українського мистецтва східного обряду іконографії Воскресіння Христового та Зішестя Христа в Ад. Обидві композиції представлені в українській іконографії Акафістів Богородиці та Христа XVII – XVIII ст. та є унікальними зразками мистецького синтезу християнських традицій сходу та заходу.

Мета статті: визначити характерні особливості трактування сюжетів, Воскресіння Христового та Зішестя Христа в Ад циклів Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII – XVIII ст. у контексті поєднання східно-християнської та західноєвропейської іконографічних традицій.

Аналіз попередніх досліджень: Особливості іконографії сюжетів Воскресіння Христового та Зішестя Христа в Ад циклів Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII – XVIII ст. не були самостійним об'єктом дослідження.

Зальним аспектам виникнення та богословського трактування двох вище згаданих сюжетів у східній та західній традиціях присвячені публікації Іванової [8],[9]. Дослідниця аналізує особливості розвитку іконографії Воскресіння Христового та Зішестя Христа в Ад на прикладі західноєвропейської гравюри XV – XVII ст.[6], пов'язуючи зображення цих двох сюжетів у одній композиції з ілюструванням католицького Апостольського Символу віри [7]. Окремі пам'ятки іконографії Воскресіння Христового та Зішестя Христа в Ад у мистецтві західної України XII – XV ст. розглядає патріарх Дмитрій (Ярема) [12]. Стасенко В. аналізує дані сюжети у складі пасійних циклів дереворізів кирилических книг Галичини XVII ст. [13]. Богословський аспект теми Зішестя Христа в Ад у східно-християнській традиції розкриває Митрополит Іларіон (Алфеев) [11]. Обидві композиції розглянуті Р. Косів у контексті творчості майстрів рибницького осередку 1670-1760 рр. [10].

Виклад основного матеріалу дослідження. Основою іконографії Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII – XVIII ст. стали тексти східно-християнських гімнів Акафіста Пресвятої Богородиці (далі – Акафіст Богородиці) та Акафіста Ісусу Христу Найсолодшому (далі –

Акафіст Христа). Кожен з гімнів складається з 25-ти віршів, умовно поділених на 13-ть кондаків (короткий, восьмирядковий вірш) та 12-ть ікосів (довгі, двадцятирядкові вірші) які трансформувалися у два візуальні цикли з 25-ти сюжетів кожен. Композиції Зішестя в пекло (Ад) («Анастасіс», від гр. «Ανάστασις») та Воскресіння Христове (підняття Христа з гробу) вважаються традиційними зображеннями Пасхи [8, с. 172]. Крім циклів Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII – XVIII ст., сюжети Воскресіння Христове та Зішестя Христа в Ад є частиною празникових рядів іконостасів, багатосюжетних ікон «Страсті Христові», як окремі твори представлені у гравюрі, скульптурі та іконописі.

В українському мистецтві до XVII ст. Воскресіння Христа асоціюється з композицією Зішестя в Ад, котра за східною традицією ілюструє пасхальний тропар: «Христос воскрес із мертвих...», тоді, як Христос, що піднімається з гробу (західної традиції) міг бути зображений тільки на клемах Страстей Христових [12, с. 387]. Образ Христа, що сходить в пекло, як втілення ідеї Воскресіння, склався у Візантії та був прийнятий у Сербії, Македонії, Болгарії, Вірменії, Грузії, громадах коптської церкви [9, с. 36]. З поширенням християнства цей сюжет з'являється на Русі (одна з найдавніших фресок Зішестя в Ад знаходиться в трансепті Софійського собору в Києві, XII ст.). Богословською основою для творення композиції «Зішестя Христа до пекла» починаючи з VI ст. були апокрифічне Євангеліє Никодима (початок V ст.), твори Євсевія Кесарівського «Слово про зшестя Іоана Предтечі до пекла», Епіфанія Критського «Слово про погребіння Господа нашого Ісуса Христа» [13, с. 287]. Митрополит Іларіон (Алфеев) крім вище згаданих виділяє низку апокрифічних передань перших століть, у яких згадується про зішестя Христа у Ад, зокрема: «Вознесіння Ісаї» (II ст. до Р. Х.), «Завіт Ашера» (II ст. до Р. Х.), «Заповіти дванадцяти патріархів» (I ст.), «Євангеліє Петра» (II ст.), «Пастир Єрма» (II ст.), «Євангеліє Варфоломія» (II-VI ст.) [11, с. 11-18]. Як стверджує російська дослідниця Іванова назва «Зішестя в пекло» (лат. «Desensus ad inferos») з'являється в той

час, коли римо-католицький образ Воскресіння (Христос, що виходить із гробу) стає відомим і набуває поширення в православному світі [8, с. 172].

На прикладі сюжетів, що ілюструють 1-ий та 7-ий кондаки, 6-ий та 8-ий ікоси циклів Акафістів Христа та 12-ий кондак циклів Акафістів Богородиці розглянемо особливості східної та західної іконографії Зішестя в Ад та Воскресіння (підняття з гробу). Цікавим зразком дуалістичних композицій до відвідин Христом Аду є гравюри до 11-го кондака Акафіста Богородиці «Богородиця зі свічкою», на яких Діва Марія зображена стоячи на підвищенні над безодню Аду, наповненою душами людей.

Перший кондак Акафіста Христа, котрий починається словами: «Найславніший Воеводо і Господи, Пекла переможцю...» втілює образи воскреслого Христа. Постаць Ісуса подана у ореолі світла (в умовній мандорлі) або у хмарах, що є прямим натяком на Воскресіння, надаючи образу Ісуса «барокового містицизму» [13, с. 289]. Іноді це сяйво іде променями від німба Христа. Ісус з довгим хрестом у руці, що має вигляд знамена, стоїть над безоднею Аду, яка зображена у вигляді розкритої пащі морського чудовиська – левіафана. Таке трактування відоме у західному мистецтві з XII ст., поступившись у період Відродження образу безодні Аду. З пащі, поміж вогняними язиками, видніються черепи померлих людей. На гравюрі Н. Зубрицького (рис. 1) [1]. поряд з воскреслим Ісусом у пащі Аду бачимо персоніфіковану постаць смерті, у вигляді скелета з косою у руці. Мотив смерті в образі черепа або скелета були популярними у західноєвропейській середньовічній іконографії ванітас (лат. *vanitas* — «марнота, марнославство»), танець смерті та *Ars Moriendi* («Мистецтво помирати»). Зображення Аду, як пащі великого змія притаманне для української іконографії Страшного суду XVII – XVIII ст.. Наприклад, у стінописі церкви св. Юра у Дрогобичі (друга половина XVII ст.) паща Аду зображена у композиції «Страшний суд», що міститься поряд із циклом «Акафіст Христа» у котрому 1-ий кондак ілюструється на західний манер, як підняття Христа з гробу.

Рис.1. Гравюра, Н.Зубрицький, Акафісти, Львів, 1699 р..

Рис .2. Гравюра, Акафісти, Київ, 1706 р.

Крім Ісуса, котрий стоїть над безоднею Аду, в українських циклах Акафістів Христа XVII – XVIII ст. у композиції 1-го кондака зображується воскреслий Ісус (з ранами від цвяхів на руках та ногах), що розриває угоду з дияволом (рис. 2)[3]. Диявол трактується, як крилата, волохата потвора з людським обличчям, довгими вухами та рогами, відповідаючи демонічним образам східно-християнської та західноєвропейської іконографії Страшного суду. На одній з бронзових пластин західних воріт Софії Новгородської, роботи магдебурзьких ливарників (вивезені в 1187 р зі Швеції, як військовий трофей) є напис латиною: «descendit ad inferos» (поєднання з «и» передані лігатурами) – «зійшов в пекло»[8, с. 173]. Надпис є цитатою з Апостольського Символу віри, прийнятого в західній церкві в XI ст. (після розколу церкви у 1054 р.) на противагу східному Нікейсько-Константинопольському Символу віри (прийнятий на I-му та II-му Вселенських соборах 325 та 381 рр.). У Апостольському Символі віри були слова: «... crucifigi xus, mortuus, et sepultus, descendit ad infernos, tertia die resurrexit a mortuis» (з лат. «... був розп'ятий, помер і був похований, зійшов у пекло, в третій день воскрес із мертвих»), які отримали

втілення в іконографічних образах: Розп'яття, із зображенням мертвого Христа (не прийнято в православ'ї), Оплакування (П'єта), Зішестя в пекло, Воскресіння (підняття з гробу) [8, с. 175]. Ці сюжети відомі українським митцям за гравюрами європейських ілюстрованих Біблій XVI – XVII ст., наприклад Біблії Піскатора (XVII ст.). У цьому Символі віри подія Зішестя в пекло названа окремо, передуючи Воскресінню [8, с. 173]. У Символі віри православної церкви (Нікео-Константинопольському), як і в сучасному католицькому, слова «...зійшов у пекло...» відсутні, хоча догмат визнається всіма християнськими конфесіями [14, с. 156]. Відповідно до цього на іконах східної традиції зображується: Розп'яття, Страсті Христові, Поховання (Зняття з Хреста, положення в гріб) і Воскресіння[8, с. 175].

Образ воскреслого Христа, що пронизує списом-хрестом або топче ногами лежачого на землі крилатого диявола та смерті у вигляді скелета представлений на західноєвропейських гравюрах, наприклад у творах М. де Веса, Л. Кранаха. Під ногами Христа зображували скелет кулю, яку оббиває

Рис. 3. Гравюра, Акафісти, Київ, 1663 р.

Рис.4. Гравюра, Акафісти, Київ, 1731 р.

змій, тримаючи у пащі яблуко або кусаючи Ісуса, що стоїть на кулі, у п'яту, таким чином означаючи Христа, як Нового Адама – потомка Єви, якому змій-спокусник має вп'ястися у п'яту (Буття 3, 14-15). Наслідуючи західні зразки на гравюрах до першого кондака Акафіста Христа XVIII ст. (у виданнях «Акафісти», 1731-1798 рр., друкарні Києво-Печерської лаври гравюри будуються за однаковою іконографічно-композиційною схемою) воскреслий Ісус трактується, як Новий Адам. Він зображується із хресним знаменом, стоячи на кулі, обвитій змієм з яблуком у пащі. Обабіч Нього – пів постаті переможених диявола і смерті (рис. 4)[4].

У Європі та Англії до XIV ст. пекло у композиціях «Зішестя в пекло» (лат. «Desensus ad inferos») представлено у вигляді пащі чудовиська (у Хайме Серра, XIV ст. – пащі кита) тоді, як з XIV в. з'являються картини, на яких пекло позначено розколиною в скелях (твори Мантенья, Андреа та Фіренце і ін.) або виходом з підземелля (Фра-Анжеліко) [8, с. 173-174]. Остаточно латинське вчення про зішестя Христа в пекло сформував Фома Аквінський (XIII в.). У своїй «Сумі теології» він поділяє пекло на чотири частини: 1) чистилище (purgatorium), в якому грішники зазнають очисні покарання; 2) пекло патріархів (infernum patrum), в якому старозавітні праведники перебували до пришествя Христа; 3) ад нехрещених немовлят (infernum puerorum); 4) ад засуджених (infernum damnatorum)[11]. При тому слід наголосити на відмінностях понять «Ад», «пекло» та «лімб» (лат. limbus – край, рубіж, межа) – місце перебування старозавітних праведників, перше з дев'яти кіл пекла у «Божественній комедії» Данте Алігері (1265-1321). Фома Аквінський також дотримувався думки, що присутність Христа в Limbus patrum не мала визвольного дії, оскільки за «сатисфакційною теорією» (вчення про спокуту), прийнятою у католицькому богослов'ї, головною подією для спокути людства від первородного гріха є смерть Христа на хресті, тому Зішестя сприймається лише, як одна з багатьох стадій життя і діянь Христа[6, с. 61]. Якщо в Італії сюжет «Зішестя в пекло» отримує свій розвиток перш за все в творчості живописців, то на півночі Європи, особливо після Реформації, він пов'язаний з гравюрою та книжковою ілюстрацією[6, с. 55]. В циклі А. Дюрера «Малі Страсті на дереві» (XV ст.) від «Воскресіння» сюжет «Зішестя в Ад» відокремлюють ще три образи: «Зняття з Хреста», «Оплакування», «Положення у гріб» [6, с. 56]. В інкунабулі 1485 р.

видавця Конрада Дінкмута «Erklerung der zwölf Artickel des Cristenlichen Gelaubens» (з нім. «Пояснення дванадцяти формул християнської віри») у п'ятій формулі (представлені дванадцять відбитків) Апостольського кредо, де йдеться про Зішестя і Воскресіння міститься гравюра, розділена рамкою на дві частини: перша частина зображує Зішестя в пекло, друга – Воскресіння (як «Підняття з гробу») [6, с. 63]. Так два різних зображення, опинившись поруч, почали сприйматися, як одне ціле. Наприклад, на гравюрі Яна Саделера (Старшого)(1579 р.) композиція вирішена горизонтально: весь ближній план зайнятий величезною печерою, Христос нахиляється до підземелля, наповненого людьми, і простягає руку до одного з них; Адам і Єва вже стоять поруч з Ісусом [6, с. 64]. Цикл ілюстрацій Апостольського Символу віри містить Біблія Піскатора (XVII ст.) у яких гравюри до п'ятої формули, авторства Адріана Колларта (1560-1618) мають вертикальну, але подібну за трактуванням композицію [5]. Підтвердженням тому, що гравюри ілюстрованої європейської Біблії кін. XVI – XVII ст. використовувалися в якості іконного зразка українськими митцями XVII – XVIII ст., є безпосереднє копіювання композиційної схеми і запозичення певних особливостей зображень, що бачимо на прикладі циклів Акафістів Христа та Богородиці (наприклад, на гравюрі до 8-го ікоса Акафіста Христа[4].

На гравюрах до 1-го кондака циклів Акафіста Христа XVII – XVIII ст. Ад трактується не лише, як паща левіафана, а у образі темної печери, безодні. З неї виринає постать диявола, котрий разом Христом розриває «угоду Адама» (рис. 2) [3]. Композиції цих гравюр мають оригінальний характер або повторююся у Акафісті Христа (виконані за одним кліше). На західний манер

Христос представлений без мандоли, у світлому вбранні стоячи у центрі композиції на землі або на зруйнованих дверях Аду на тлі скель та безодні. Обабіч нього – постаті людей (на чолі з Адамом та Євою), смерті та рогатого диявола, що виринає з пащі Аду. Христос правицею тримає руку Адама, лівицею розриває угоду з дияволом (гравюра, видання «Акафісти», Львів, 1699 р.) [1]. Подібні мотиви печери та розривання «угоди Адама» присутні на гравюрах до 12-го ікоса циклів Акафістів Богородиці XVII – XVIII ст. (рис. 3) [2]. Гравери обмежилися двома постатями: Христа з сувоєм у руках та сидячою у темній печері постаттю диявола (з людським обличчям, рогами та крилами). Ісус зображений на тлі гори на якій височіє хрест – імовірно, як символ Голгофи. Відмінним є трактування вбрання Ісуса: у циклах Акафістів Богородиці XVII ст. Христос зображений за східною традицією – одягненим у хітон та гіматій, тоді коли у циклах Акафістів Христа XVII – XVIII ст. та Акафістів Богородиці XVIII ст. Ісус майже завжди представлений оголеним – з пов'язкою на стегнах та плащем на плечах (рис. 2) [3]. Плащ Ісуса застігнутий на середині шії круглою брошкою-фібулою. Такий спосіб трактування плаща Христа притаманний для західноєвропейської іконографії Воскресіння, як підняття Христа з гробу. За Ісусом, що розриває «угоду Адама», на гравюрах українських циклів Акафістів Христа та Богородиці з початку XVIII ст., як на західноєвропейських творах про які ми говорили вище, починають зображувати Адама та Єву (рис. 2) [3]. На західний манер стоячі постаті прабабків постають у момент після гріхопадіння – з пов'язками на оголеному тілі, тоді, як у східні іконографії Страшного суду та Зішестя в Ад Адам і Єва одягнені у довгі туніки, які можуть закривати руки. Через гріх прабабків були вигнані з Едему на землю, яка за апокрифічними уявленнями належала дияволу. Для того щоб оселитися на землі Адаму довелося укласти угоду з дияволом в заміну на власну душу. Мотив віддання душі дияволу для досягнення певних благ притаманний народним віруванням періоду Середньовіччя, з якими жорстко боролася, як католики так і протестанти у Європі впродовж XVI – XVIII ст. під час «полпвання на відьом». Вірування в нечисту силу притаманні для українського народу з язичницьких часів не зникли з прийняттям християнства. Зображення оголених Адама та Єви у момент їхнього вигнання з раю притаманне для української іконографії Архангела Михаїла з діяннями (найдавніший приклад в українському мистецтві – ікона зі Сторонна, кінець XIV ст., НМЛ) [12, с. 292]. Проте в українських циклах Акафістів Христа та Богородиці XVI – XVIII ст. постаті двох перших людей уже не символізують їх гріхопадіння, а відкуплення через Ісуса після Воскресіння.

З епохи Відродження вигнання Архангелом Михаїлом Адама та Єви з раю зображували поряд зі сценою Благовіщення Богородиці, щоб підкреслити роль Діви Марії, як другої Єви, яка

своюю покірністю відкупила гріх першої Єви (ікони XV ст. Фра Беато Анжеліко, Джованні ді Паоло та ін.). В українських циклах Акафістів Богородиці та Христа XVII – XVIII ст. простежується натяк на популярну барокову концепцію трактування Ісуса Христа, як Нового Адама, за аналогією до Богородиці, як Нової Єви. У Тропарі Пасхи відображена богословська ідея, сформована в II столітті св. Іринеем Ліонським: спокутний подвиг Христа, другого Адама, являє собою «рекапітуляцію» (тобто відтворення в зворотному порядку) життя первозданного Адама, який уособлює собою все людство [11]. Важливо підкреслити, що тема Зішестя у пекло, пов'язана із східною традицією, розвивалася у літературі XVII ст. (наприклад, «Слово про збурення пекла», Галичина, XVII ст.) [13, с. 290].

Традиційний для західного мистецтва образ Воскресіння, як підняття Христа з гробу у циклах Акафістів Христа XVII – XVIII ст. ілюструє 7-ий кондак: «Бажаючи споконвічну виявити таємницю...». На думку дослідників таке трактування образу ґрунтувалося на апокрифічному Євангеліє від Петра, що у той час набуло популярності у Галичині [13, с. 290]. Гравюри видань «Акафісти» другої половини XVII ст. зображують Вознесіння та Воскресіння Христа в одній композиції, що відповідає тексту Акафіста Христа: «...як Бог, із мертвих воскрес Ти, і в славі на небеса вознісся...» (рис. 5) [2]. Ісус піднімається над саркофагом або стоїть на ньому з хрестом-знаменом у лівій руці. Його постать, як у композиціях «Зішестя в Ад» під впливом західноєвропейського мистецтва зображена оголеною: пов'язка на стегнах та плащ із застібкою на шії, що вкриває спину. На гравюрах циклів Акафістів Христа другої половини XVII ст. та композиції до 1-го кондака стінопису «Акафіст Христа» церкви св. Юра у Дрогобичі (1650-ті рр.) воскреслий Христос стоїть на закритому гробі. Оскільки Тридентійський собор (1545 – 1563 рр.) засудив зображення відкритого гробу і стоячої на ньому фігури, тому з другої половини XVI ст. Христа починають зображувати на землі перед закритим саркофагом [13, с. 291]. Проте, на гравюрах до 7-го кондака Акафіста Христа початку XVIII-го ст. воскреслий Ісус поданий стоячи на відкритій кришці саркофагу. Постаті Христа та воїни біля гробу трактуються реалістично. Як на західноєвропейських гравюрах постать Ісуса окутують хмари, його тіло та плащ, що огортає оголену постать, мають бароковий s-подібний вигин (рис. 5) [3]. На відміну від західних гравюр, що ілюстрували Апостольський символ віри та представляли спочатку Зішестя в Ад, після – підняття Христа з гробу, на українських іконах Страстей Христових XVI – XVIII ст. обидва сюжети можуть бути поміняні місцями: наприклад на іконах з Дрогобича (остання третина XVI ст., ДКМ) та із с. Велике (1593 р., ЛНМ) спочатку зображено

Рис. 5. Гравюра, Акафісти, Київ, 1663 р..

Рис. 6. Гравюра, Акафісти, Київ, 1706 р.

підняття Христа з гробу, а потім Зішестя в Ад. Обидві композиції містяться на іконах Страсті Христові, виконаних майстрами риботицького малярського осередку (1670-1760-ті рр.). Твори даного осередку з сіл Воля Вижня (1675 р.), Верхнє Висоцьке (1660- 1670 рр.), Семенівка (1710 – 1720-ті рр.), Котань (1737 р.) та ін. описані та репродуковані Р. Косів[10 , с. 328-337]. Розглядаючи композицію Зішестя в Ад на іконі з с. Котань дослідниця відзначає, що тут до традиційного для східного малярства сюжету XI – XVII ст. доданий характерний для західно-християнської іконографії мотив душі у чистилищі[10, с. 337]. Таким чином обидва розглянуті нами сюжети набули поширення у XVII – XVIII ст. не лише у іконографії циклів Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві загалом.

Висновки та пропозиції. Композиції Воскресіння Христового та Зішестя Христа в Ад циклів Акафістів Богородиці та Христа в українському мистецтві XVII – XVIII ст. мали синтетичний характер, поєднуючи у собі риси східної та західної іконографії. З цих двох сюжетів українські митці надають перевагу композиції Зішестя Христа в Ад. Під впливом західно-християнського мистецтва XV – XVII ст. трансформується образ Аду – від безодні та поламаних воріт над нею до печери, паші левіафана; з'являються мотиви твариноподібного диявола, смерті у вигляді скелета, образи оголених Адама та Єви. Змінюється трактування постаті Христа – у момент зішестя в Ад Ісуса починають зображувати оголеним. Обидва сюжети у циклах Акафістів Богородиці та Христа стають основою для творення нових композицій – стоячий Христос з хрестом-знаменом Воскресіння над розкритою пашею Аду; Христос та диявол розривають «угоду Адама»; воскреслий Ісус, як новий Адам стоїть на кулі-Землі, обвитій змієм. Ці образи можуть бути самостійними об'єктами подальших досліджень у

контексті поєднання східної та західної іконографічних традицій, проблематики мистецьких запозичень, копіювання та наслідування одним художником іншого, які були характерною особливістю європейського мистецтва XVI – XVIII ст..

Список джерел та літератури:

1. Акафисти з стихирами і канонами. Національна бібліотека ім.. В. Вернадського, Київ, Кир. 637. Львів, друкарня братства, 1699. 148 арк. [Akafist z stykhyramy i kanonamy (1699). [Akathist with sticherons and canons]. – Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Kyr. 637, Lviv, printing house of Brotherhood, 148. (in Cyrillic).]
2. Акафисти. Національна бібліотека ім.. В. Вернадського, Київ, Кир. 35. Київ, друкарня лаври, 1663. 244 арк. [Akafist.(1663). [Akathist]. Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Kyr. 35, Kyiv, printing house of lavra, 244. (in Cyrillic).]
3. Акафисти. Пречестныи акафисты всеседмичныи со стихиры и каноны. Львівська національна наукова бібліотека ім.. В. Стефаника,

II CT-2379. Київ, друкарня лаври, 1706. 304 арк.[Akafisty. Venerable akathists are weekly with stikhira and canons. Kyiv, drukarnia lavry (1706). – Lviv National Scientific Library named after V. Stefanyk, II ST-2379. Kyiv, printing house of lavra , 304. (in Cyrillic).]

4. Акафісты, канони і прочая душеполезная моленія. Національна бібліотека ім. В. Вернадського, Київ. Кир. 99. Київ : друкарня лаври, 1731. 339 арк.[Akafisty. Kyiv, drukarnia lavry (1731). [Akathist]. – Vernadsky National Library of Ukraine, Kyiv, Kyr. 99. Kyiv, printing house of lavra, 339. (in Cyrillic).]

5. Альбом № 24. Біблія Піскатора. 1650. Медіорит., 1650. 283 арк. [Електронний ресурс]/ URL: <http://irbis-nbuv.ua/ulib/item/UKR0007150>. [Album № 24. Piscator's Bible. (1650). Mediorit., 1650. 283. (in Dutch).]

6. Иванова С. В. Образ «Сошествие Во Ад» в западноевропейской гравюре XV – XVII вв. // Вестник ПСТГУ. Иванова Светлана Валерьевна, Серия V. Вып. 1 (17). 2015. С. 55–67. [Ivanova S. V. Obraz «Zishestya U Peklo» v zakhidnoyeuropeys'kiy hravyuri XV - XVII w. Visnyk PSTHU. Ivanova Svitlana Valeriyivna, Seriya V. Vyp. 1 (17). 2015. S. 55-67 (in Russ.).]

7. Иванова С. В. Икона «Символ Веры» В Русском Искусстве. Вестник СПбГУ. Сер. 15. Вып. 2015. С. 64-74. [Ivanova S. V. Ikona «Symvol Viry» U Rosiys'komu Mystetstvi. Visnyk SPbHU. Ser. 15. Vyp. 2015. S. 64-74.(in Russ.).]

8. Иванова С. В. Иконография Пасхи: «DESCENSUS AD INFEROS» И «ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ» // Вестник Санкт-Петербургского Университета. Сер. 2. Вып. 3. 2009. С. 172-176. [Ivanova S. V. Ikonohrafiya Paskhy: «DESCENSUS AD INFEROS» I «ANASTASIS». Visnyk Sankt-Peterburz'koho Universytetu. Ser. 2. Vyp. 3. 2009. S. 172-176. (in Russ.).]

9. Иванова С. В. Иконография Пасхи: «Сошествие во Ад» или «Воскресение»? // История и культура. Исследования, статьи, публикации. Вып. 8. СПб., СПбГУ, 2010 С. 37–61[Ivanova S. V.

Ikonohrafiya Paskhy: «Zishestya v Ad» abo «Voskresinnya»? Istoriya ta kul'tura. Doslidzhennya, statti, publikatsiyi. Vyp. 8. SPb., SPbHU 2010 S. 37-61. (in Russ.).]

10. Косів Р. Р. Рыботицький осередок церковного малярства 1670-х – 1760-х років: [монографія]. Львів : Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького, 2019. 528 с.[Kosiv R. R. Rybotyts'kyu oseredok tserkovnoho malyarstva 1670-kh – 1760-kh rokiv: [monohrafiya]. / R. R. Kosiv. L'viv : Natsional'nyy muzey u L'vovi imeni Andreya Sheptyts'koho, 2019. 528. (in Ukr.).]

II. Митрополит Иларион (Алфеев). Христос – Победитель ада. Тема сошествия во ад в восточно-христианской традиции. - второй изд. - СПб.: «Издательство Олега Абыш ко», 2009. – 288 с. (Серия «Библиотека христианской мысли. Иследования»). [Khristos - Pobeditel' ada. Tema soshestviya vo ad v vostochno-khristianskoy traditsii. - vtoroy izd. - SPb.: «Izdatel'stvo Olega Abysh ko», 2009. - 288 s. - (Seriya «Biblioteka khristianskoy mysli. I ssledovaniya»). (in Russ.).]

12. Патріарх Дмитрій (Ярема). Иконопис Західної України XII –XV ст../ Володимир Ярема. Львів. 2005. 508 с.[Patriarkh Dmytriy (Yarema). Ikonopys Zakhidnoyi Ukrayiny KHII -XV st ../ Volodymyr Yarema. L'viv. 2005. 508 s. (in Ukr.).]

13. Стасенко В. «Христос та Богородиця в дереворізах кириличних книг Галичини XVII ст.: особливості розробки та інтерпретації образу. К.: Видавничий центр «Друк», 2003. 340 с.[Stasenko V. «Khrystos ta Bohorodytsya v derevorizakh kyrylychnykh knykh Halychyny XVII st.: osoblyvosti rozrobky ta interpretatsiyi obrazu. K.: Vydavnychyu tsentr «Druk», 2003. 340 s. (in Ukr.).]

14. Шкапа А. С. Апокрифический Сюжет «Сошествие Во Ад» в древних литературных текстах и иконографии. //Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin). 6 (159) 2015. С. 155–160 [Shkapa A. S. Apokryfichnyy Syuzhet «Zishestya U Peklo» v drevnikh literaturnykh tekstakh i ikonohrafiyi. Visnyk THPU (TSPU Bulletin). 6 (159) 2015. S. 155-160. (in Russ.).]

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

^{1,2}Адил С.Садигов, ³Сария Аллахвердиева

¹Азербайджанский Государственный Морской Академия

²Азербайджанский Государственный Педагогический Университет,

³Мингечаурский Государственный Университет

АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ ЕДИНОГО ИНФОРМАЦИОННОГО ПРОСТРАНСТВА ПРЕДПРИЯТИЯ

Резюме. В настоящее время практически на любом промышленном предприятии существует проблема организации эффективного информационного взаимодействия между участниками процесса проектирования и производства, а также лиц, принимающих решения при управлении предприятием. Основными особенностями такого взаимодействия являются необходимость работы с большими объемами неструктурированных и иногда противоречивых данных и потребность в преодолении постоянно возникающих коммуникационных барьеров между всеми участниками жизненного цикла изделия.

Summary. Currently, in almost any industrial enterprise there is a problem of organizing effective information interaction between participants in the design and production process, as well as decision-makers in the management of the enterprise. The main features of this interaction are the need to work with large volumes of unstructured and sometimes conflicting data and the need to overcome the constantly arising communication barriers between all participants in the product life cycle.

Ключевые слова: предприятия, цикл, информация, пространство, интеграции

Key words: enterprises, cycle, information, space, integration

Эта проблемы возникают в связи с двумя аспектами интеграции информационных ресурсов предприятия. Во-первых, интегрированная информационная среда обладает свойством гетерогенности, так как создается эволюционно в соответствии с принципами создания открытых систем, путем интеграции разнородных компонентов, которые обычно нацеливаются на решения различных задач. Во-вторых, при проектировании такой интегрированной информационной среды часто мало внимания уделяется вопросам организации распределенного обмена информацией между ее пользователями, который производится удаленно и должен способствовать поддержке принятия решений.

Действительно, на рынке существует (и постоянно появляется вновь) большое количество программных комплексов и автоматизированных систем, которые охватывают определенные этапы деятельности предприятия (производства продукции, оказания услуг и т.п.) и имеют узко или средне направленную специализацию. Иногда функции таких систем перекрываются: например, управление маркетингом может выполняться как системами ERP, так и системами CRM. Иногда, такие системы функционируют автономно, довольно слабо связаны и помогают автоматизировать лишь узкий сегмент деятельности предприятия.

Интеграция таких систем технически вполне возможна и не требует трудоемкой доработки их функциональности. Также активно развивается концепция создания виртуальных предприятий, суть которой состоит в интеграции информационных ресурсов не только на одном предприятии, но и в рамках объединения двух или

группы предприятий, например заводов производителей и поставщиков. При этом под интеграцией обычно понимают разработку некоторой программной связи между системами, при которой данные, генерируемые в одной из систем, будут доступны в других системах.

Таким образом, интегрированная информационная среда представляется как система методически и организационно связанных в пространстве и во времени информационных ресурсов, объединенных на уровне отдельных предприятий, корпораций, регионов, отраслей, и т.п. В таких случаях главными приоритетами при выполнении интеграции разработчики считают: территориальное объединение, целостность и безопасность, иерархичность и функциональность.

Однако функционал ЕИП не ограничивается обеспечением доступа к общим базам данных, географически распределенных потребителей, автоматизацией процессов, связанных с электронным документооборотом. Поскольку ЕИП содержит всю информацию, необходимую для поддержки принятия решений, а современные решения все чаще должны приниматься коллегиально, в результате совместной обработки актуальных данных группой лиц, целесообразно обеспечить взаимодействие этих лиц, принимающих решения также средствами ЕИП предприятия. Это означает, что помимо интеграции информационных ресурсов необходимо реализовать такую функциональность, которая позволила бы согласованно принимать решения в процессе удаленного взаимодействия.

Взаимодействие является одним из основных аспектов деятельности пользователей ЕИП, так как в условиях современного развития предприятий

доля единоличных решений снижается в пользу решений, которые должны быть согласованы несколькими удаленными лицами в процессе обработки данных. частности, именно на обеспечение эффективного взаимодействия ориентированы новейшие разработки в области автоматизации управления цикла изделия и конструкторско-технологической подготовки производства [1].

Задача организации взаимодействия в рамках группового управления является крайне важной для многих сфер. При этом под групповым управлением понимается управление группой объектов, определенных общей целью, а с проблемой группового управления сталкивается любая распределенная система, состоящая из отдельных элементов. В указанной работе отмечается, что стратегии децентрализованного (асинхронного) группового управления являются наиболее перспективными с точки зрения минимизации времени принятия группового решения и живучести распределенной системы.

В настоящее время существуют механизмы реализации подобного рода подходов, некоторые аспекты применения которых описаны и в этой работе. Под взаимодействием в общем смысле понимают философскую категорию, отражающую процессы воздействия объектов друг на друга, их взаимную обусловленность и порождение одним объектом другого. Взаимодействие - объективная и универсальная форма движения, развития, которая определяет существование и структурную организацию любой материальной системы.

При проектировании ЕИП обеспечению взаимодействия удаленных пользователей нужно уделять особое внимание, для чего при проектировании структуры ЕИП нужно выявлять аспекты такого взаимодействия и определять алгоритмы его автоматизации. Особенно актуальна эта задача для гетерогенных сред, когда в процесс информационного взаимодействия вовлечены пользователи различных по своему функциональному назначению информационных систем. В этом смысле необходимо предложить такие графические и методические инструменты, которые позволили бы формулировать и выявить описание взаимодействия пользователей ЕИП в гетерогенной информационной среде.

Рассмотрим основные особенности описания проекта ЕИП современного предприятия, для того, чтобы точнее определить важные свойства его модели, на которые в обязательном порядке следует обратить внимание аналитиков при построении ЕИП, и которые, соответственно, следует адекватно и наглядно отобразить при описании проекта ЕИП.

Все бизнес-процессы на предприятии являются источниками потребления и производства информации. Соответственно, требование по обеспечению своевременного предоставления этой информации средствами информационно-коммуникационных технологий

отражено как в международных, так и внутренних стандартах, в связи с внедрением различных систем автоматизации и управления качеством. Следовательно, система управления, построенная на базе ЕИП, должна обладать всеми необходимыми и достаточными ресурсами для эффективной работы. Но для этого, в первую очередь, требуется создание эффективной системы управления и взаимодействия информационных потоков в рамках самого ЕИП [2].

Однако часто при создании ЕИП в первую очередь обращают внимание не на то, как хранимая информация поможет принимать согласованные решения, а на упорядочивание и согласование имеющихся данных, создание электронного архива. В связи с этим, методы создания ЕИП основываются на упорядоченной интеграции различных баз данных и обслуживании хранилищ. Такой принцип построения ЕИП зачастую накладывает отпечаток на схему управления организацией, усиливая иерархичность, жесткость конструкции модулей управления и детерминированность процессов принятия решений.

В связи с таким подходом к организации ЕИП позднее, на этапе его использования, а также при разработке и встраивании интеллектуальных систем поддержки принятия решений, проектанты и аналитики сталкиваются с проблемами:

- однобокое видение всех процессов, например, только с точки зрения управленцев высшего звена;
- сложность организации мониторинга исполнения решений, когда «наверх» поступает лишь информация по факту, например, о завершении процессов или ошибках и сбоях;
- большие сроки принятия распределенных решений в случае необходимости привлечения нескольких экспертов;
- сложность формализации и учета интересов всех исполнителей;
- исключение руководства высшего звена из работы в электронном информационном пространстве, когда многие решения для утверждения и согласования требуют формирования бумажной документации, что не позволяет принимать решения в режиме реального времени.

Решить проблему ограниченных возможностей систем управления на основе данных ЕИП поможет иной подход в организации ЕИП. Оно должно создаваться как открытое и самоорганизующееся пространство, с возможностью адаптации к внешним событиям и эволюции на основе происходящих; изменений внешней среды. При этом основные и базовые алгоритмы и принципы ЕИП отраженные в российских и международных стандартах должны сохраняться.

К плюсам таких управленческих схем можно отнести:

- повышение оперативности принятия управленческих решений и способность перехода к

системам принятия решений в режиме реального времени;

-возможность перехода к схемам принятия распределенных решений с вовлечением всех участников процесса согласования и утверждения решения к взаимодействию средствами единого информационного пространства, что приведет к повышению эффективности управленческой работы;

-адаптивность и конфигурируемость структуры ЕИП в соответствии с результатами непрерывного развития предприятия;

-гибкое и адаптивное распределение полномочий в соответствии с требованиями решаемых проблем.

Такая схема позволит перейти на новый уровень взаимодействия, когда управленческие решения принимаются в кратчайшие сроки в режиме реального времени, без задержки или остановки производства, а главное, принимаются наиболее компетентными, в этой области сотрудниками.

Основной целью интеграции информационных ресурсов предприятия является обеспечение эффективного взаимодействия участников процесса проектирования и производства, а также лиц, принимающих решения при управлении предприятием. Особенности такого взаимодействия включают необходимость работы с большими объемами неструктурированных и иногда противоречивых данных и потребность в преодолении постоянно возникающих коммуникационных барьеров между всеми участниками жизненного цикла изделия.

Функциональность ЕИП включает обеспечение целостности данных, унификация и стандартизация формы их представления, владение всей информацией об изделии, обеспечение быстрого поиска информации, обеспечение быстрого обмена информацией между близко расположенными, и территориально удаленными друг от друга филиалами и подразделениями и т.д. Однако функционал ЕИП не ограничивается обеспечением доступа к общим базам данных, географически распределенных потребителей, автоматизацией процессов, связанных с электронным документооборотом.

Таким образом, ЕИП предприятия представляет собой не только средство обеспечения пользователей данными. Требование по предоставлению актуальной информации на

всех этапах проектирования и производства сопряжено с необходимостью их своевременной аналитической обработки.

Благодаря развитию информационно-коммуникационных технологий процесс управления предприятием связывается с непрерывной обработкой и обновлением данных ЕИП в режиме реального времени, когда взаимодействие всех лиц, принимающих решения, производится в рамках интегрированной информационной среды предприятия.

С одной стороны, такой подход позволяет существенно облегчить процесс взаимодействия всех сотрудников предприятия, от руководителей, до непосредственных исполнителей работ, сообщающих о выполнении работ или других событиях через специальные терминалы. С другой стороны, такая организация работ предъявляет специальные требования к ЕИП, связанные с обеспечением своевременности решений и введением механизмов поиска компромиссов.

Кроме этого, для обеспечения возможности рассмотрения разных вариантов коллективных решений на основе данных ЕИП, необходимо предусмотреть гибкость и адаптивность процессов организации взаимодействия пользователей."

Также определенную проблему представляет использование интеллектуальных программных средств поддержки принятия решений, которые будучи предназначены для решения различных задач, вместе образуют гетерогенную информационную среду. В связи с этим актуальным является построение динамических моделей ЕИП предприятия и изучение их свойств с целью повышения эффективности согласованного взаимодействия компонентов ЕИП и удовлетворения требованиям, предъявляемым в связи с необходимостью поддержки принятия решений в режиме реального времени.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ivaschenko, A., Multi-agent system for scheduling of flight program, cargo flow and resources of International space station. FIoloMAS 2011, LNAI 6867, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, 2011. - p. 165 - 174
2. Klein, M., Ontology versioning and change detection on the web.- In 13th International Conference on Knowledge Engineering and Knowledge Management, EKAW02, Spain, 2002

МЕТОДИКА ИЗУЧЕНИЕ АЛГОРИТМОВ

¹V. M. Guseinova, ²S. I. Safieva

¹Institute of Education of the Republic of Azerbaijan,

²Azerbaijan State Pedagogical University

METHODOLOGY FOR STUDYING ALGORITHMS

Аннотация. Одной из основных образовательных целей обучения математике является овладение системой математических знаний, умений и навыков. Так как обучение применению алгоритмического метода невозможно без овладения определенными умениями и навыками остановимся коротко на психологическом аспекте данного вопроса.

Abstract. One of the main educational goals of teaching mathematics is mastering the system of mathematical knowledge, abilities and skills. Since learning to apply the algorithmic method is impossible without mastering certain skills and abilities, let us dwell briefly on the psychological aspect of this issue.

Ключевые слова: Алгоритм, умение, деятельность, этап, обучения.

Key words: Algorithm, skill, activity, stage, learning.

1.Формирование умений и навыков

Человек выступает в жизни прежде всего как деятель, независимо от того, каким видом труда он занимается. Он творец и созидатель. В деятельности раскрывается богатство духовной жизни человека: глубина ума и переживаний, сила воображения и воли, формирующиеся или сформировавшиеся способности и черты характера.

Любой вид деятельности связи с движениями, независимо от того, будут ли это мускульно-мышечные движения руки при письме, при выполнении трудовой операции станочника или движения речевого аппарата при произнесении слов.

В деятельность человека всегда включены навыки и умения. В вопросе о том, какое место занимают умения и навыки деятельности: навыки ли предшествуют умениям или умения возникают раньше, существуют различные мнения. Причиной этих расхождений является многозначность понятия «умение» и многообразие видов деятельности.

Умением называют и самый элементарный уровень выполнения действий, и мастерство человека в данном виде деятельности. О первокласснике, закончившем изучение букваря, говорят, что он умеет читать. Взрослый тоже умеет читать. Если не учитывать разницы в знаниях, то между этими двумя «умениями» лежит многолетний путь упражнений, выработки чтения. Это, безусловно, различные умения по их психологической структуре. Следует различать элементарные умения идущие вслед за знаниями, и умения, выражающие ту или иную степень мастерства в выполнении деятельности, которые следуют за этапом выработки навыков.

Элементарные умения-действия, возникающие на основе знаний или в результате подражания. Умение (мастерство) возникает в ходе

выполнения деятельности, на основе уже отработанных навыков и знаний.

Когда дети начинают ходить в школу, они умеют держать карандаш, некоторые умеют писать элементы буквы и целиком буквы, но у них нет навыка письма. Квалифицированное выполнение деятельности предполагает овладение навыками выполнения отдельных действий. Навык-упрочившийся способ действия. В основе большинство навыков лежит развернутое, осознанное действие. Сложившиеся нервные механизмы вызывают ряд изменений в процессе выполнения действия.

Во-первых, в результате выработки навыка резко сокращается время выполнения действия.

Во-вторых, исчезают лишние движения: сила движения приходит в соответствие с задачей деятельности.

В-третьих, отдельные самостоятельные движения объединяются в единое действие.

В результате хорошо отработанных двигательных навыков повышается производительность труда, улучшается качество работы и уменьшается утомление человека.

Навык формируется в упражнении. Упражнение-это целое направленное, многократное выполнение действие, осуществляемое с целью его усовершенствования.

В процессе упражнений определенным образом организуется деятельность. Навык нельзя выработать в один прием. Необходимо более или менее длительная тренировка, распределенная во времени, чтобы навык достиг желаемого уровня совершенства и на нем удерживался. Упражнение на есть простое повторение действия. В упражнении совершенствуется вырабатываемый навык.

2. Этапы изучения алгоритма

Следует различать 2 смысла, в котором может употребляться выражение «алгоритмизация обучения».

1. Под алгоритмизацией обучения понимают алгоритмизацию деятельности учителя; составление и использование алгоритмов обучения.

2. Алгоритмизация деятельности учащихся, то есть не что иное, как обучение алгоритмам.

Открытие алгоритмов решения математических задач привело к коренному изменению в практике обучения математике: алгоритмам стали учить, и это во много раз облегчило и ускорило овладение этим предметом. В то же время учебный процесс ни в коем случае не должен и не может быть сведен только к обучению алгоритмам.

В обучении учащихся алгоритмам можно идти разными путями:

1. Давать учащимся алгоритм в готовом виде. Такой путь не является лучшим, но позволяет экономить время.

2. Гораздо более ценно, когда ученик открывает соответствующие алгоритмы сам или с помощью учителя.

3. Подбор учителем таких упражнений и задач в ходе решения, которых у учащихся будут формироваться нужные системы операций.

Формирование алгоритмического процесса идет более успешно, когда эти различные пути соединяются. При формировании алгоритма выделяют три основных этапа:

I. Введение алгоритма.

Этот этап подразумевает следующее:

1. Актуализация знаний, необходимых для введения и обоснования алгоритма.

2. Открытие алгоритма учащимся под руководством учителя.

3. Формулировка алгоритма.

II. Усвоение.

Отработка отдельных операций, входящих в алгоритм и усвоение их последовательности.

III. Применение алгоритма.

Отработка алгоритма в знакомой и незнакомой ситуациях.

Таким образом, применение алгоритмического метода при обучении математике устраняет главный недостаток учебников: процесс мыслительной деятельности расчленяется на определенное число достаточно простых элементарных операций, усвоения и понимания которых для учащихся будет менее трудоемко.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Ланда Л.Н. Алгоритмизация в обучении. - М.: Просвещение, 1966.-190 стр.

2. Косовский М.А. Основы теории элементарных алгоритмов. - М.: Просвещение, 1987.-220 стр.

3. Варпаховский К.М. Элементы теории алгоритмов.-М.: Просвещение, 1997.-220 стр.

4. Гумбаталиев Р.З., Тагиев Г.Н., Садигов А.С., Ахмедов Г.Г. Теория алгоритмов. Баку.- Елм и техника, 2018.-128 стр.

¹Elçin Tağıyev, ²Fəxryyə Səfəraliyeva

¹Mingachevir State University,

²Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

METHODS FOR STUDYING METHODS OF DATA PROCESSING AND TRANSMISSION IN COMPUTER MATHEMATICS

Abstract. In the next phase of the course, learning computer skills in computer mathematics, computer-aided mathematical problem solving and exchange of ideas on the issues discussed. Therefore, this article explores the methodology of teaching about data management issues in the Database.

Key words: Computer Mathematics, Database, process, method, model.

The process of creating and operating an arbitrary Database (DB) in computer mathematics involves the execution of a series of sequential steps. The creation of the WB involves, first of all, the development of its conceptual project. In turn, conceptual design acts as the construction of an information model of the subject area of the DB. The construction of the information model of the subject area of the DB, first of all, determines the definition of the objects of the subject area of the DB, their properties.

Then, the information on the objects of the subject area, determined in the order considered, is selected in the appropriate order and described in the database. As a result, at this stage, the conceptual scheme of DB is developed. The conceptual design of DB is related to the development of its logical-information model and is presented as an infographic stage of DB design.

At the initial infographic stage of database design, the requirements set as a result of the application of the application in terms of information are identified, analyzed and an information-logical (infographic) model of the application is created. The following issues are addressed in infographic design:

1) The objects and processes of the field of application from which the information will be obtained are selected;

2) The main characteristics of these objects and processes and the relationships between them are determined;

3) Describes the concepts, characteristics and relationships included in the system about the selected object and process.

As a result of infographic design, a conceptual scheme of the database is created. At this stage, user

queries are also investigated, resulting in the formation and description of external infographic models (subchapters) and their relationship to the conceptual infographic model.

It includes the selection of specific Database Management Systems (DMS) for the implementation of the Database, the definition of the logical and physical structures of the data related to the selected DMS, the choice of data communication methods, the installation of software and service software, the datological design of the DBMS. In turn, data design is carried out in three stages:

Selection of DMS, logical design and physical design. Issues related to the selected DMS are taken into account in computer memory, and the features of data organization are taken into account in physical design. In the logical design phase between the conceptual and physical design stages, a DMS-related schema of the Database is created. The following steps are considered in physical design:

- 1) Determining the formats of records corresponding to the files included in the DB;
- 2) Arrange files in memory;
- 3) Methods of applying to records;
- 4) Completeness and security of data;
- 5) Establishment of supply and service programs;

As can be seen from the above analysis of DB design, the main purpose of conceptual design is to develop a logical information model of the subject area. From this point of view, the concrete definition of the methodological bases of conceptual design of VB, the design of the subject area of databases as a whole, the development of a logical information model of the subject area of DB is related to the precise definition of methods and techniques.

As can be seen from the above comment, the development of a logical information model of the subject area of the DB primarily determines the subject area.

The information object of the subject area of the DB means the information to be placed in the database about any real existing object. In turn, the information object is characterized by a number of parameters. These parameters are fixed as the (main) base and (auxiliary) attribute details of the information object.

As a result, the main and auxiliary details of the information object determine its structural features. Based on the above explanation, the construction of information objects in the subject area of the DB depends primarily on the definition of functional dependence between the details.

At the next stage of construction of information objects, the details are classified and the correspondence between them is determined. In other words, the main and subgroups of the requisites are identified in the review. Finally, the sub-requisites are grouped according to the sub-attribute of the main requisites. In turn, the requisite groups form the object of information. Information objects created by this rule are described accordingly.

In the next stage of conceptual design, the construction of a logical information model in a

canonical form is carried out by fixing the structural connections between the information objects identified in accordance with the above rule. After the development of a logical information model of the subject area of the DB in a canonical form, the preparation and completion of the tables of the DB is carried out.

The main directions of the formation and presentation of information were commented above. Referring to the review, let's define the methods and techniques of teaching the formation of information in information systems in the teaching of computer mathematics (TCM) according to the adopted methodological scheme.

First of all, let's examine the specificity of the didactic level. In other words, let's consider the application of problem-based learning, the research method of training, in the study of the formation of information in TCM.

The implementation of the research method applied here mainly involves the study of the methods of constructing and describing the information in the form of an information model in the database, selected in a duly defined manner.

The construction of the information considered at the design stage of the DB refers to the presentation of its logical information model. In itself, the construction of a logical-information model of the research object is the main purpose of the conceptual design of the database. It envisages the construction of a logical-information model, the implementation of structural relations between information objects in an appropriate manner, on the basis of determining the ratio between the base and auxiliary details. As can be seen from the above analysis, in the teaching of the construction of a logical information model, first of all, the complex application of methods such as comparison and analogy, abstraction is analyzed.

Here, first of all, by applying immanent comparison and analogy, an adequate correspondence between the object of a real object and its object of information is determined. At the same time, by abstracting from the existing properties and characteristics of the real object, the main parameters of the relevant information object - the base and auxiliary details are determined. Here, the construction of information objects in the subject area of the DB, and then the definition of functional dependence between the details.

As mentioned above, then the details of the information object are classified and the correspondence between them is determined, the main and sub-groups of the details are fixed, the sub-details are grouped according to the sign of subordination to the main details and, as a result, the information object is formed. A logical information model is established by fixing the structural connections between the information objects formed in this way.

As can be seen, in the case under consideration, the construction of the information object and the corresponding logical information model in a canonical form is carried out by abstracting from the real

connections and relations of the subject area. It is known that an important issue in the operation of information systems is the transmission of information through telecommunications. The issue of information transmission in information systems, in turn, determines the coding of information. Thus, any information in electronic computing systems can be delivered to the user only in encrypted form. In essence, coding involves replacing a certain set of symbols with another set of symbols according to a given rule.

The coding used in the transmission of information in electronic computing systems is carried out in the binary number system. Thus, the information received by the processor from the computer's practical memory - complete, natural, real numbers, symbols - is encoded on the basis of the description in the computer memory in the form of appropriate binary codes. Coding of information in information systems is also used in the form of secret writing and cryptography.

In this case, the coded characters are repeatedly encoded by a set of characters and another set of characters. In information systems, the transmission of information, its description through coding, is interpreted as an expression of the symbolic design of the logical method of formalization. Thus, in the case of cryptography of coding, the execution of double formalization is determined.

It should be noted that the functional purpose of DMS in DB, as seen in the previous comment, involves the use of linguistic tools, especially system catalogs. In turn, the application of system catalogs in DMS is associated with the compilation of different languages and dictionaries. Thus, the system catalog, containing a dictionary of data, acts as an important structural unit of DMS.

VBİS-lərin tətbiqində, eyni zamanda istifadəçi ilə ünsiyyət məqsədilə, xüsusi təyinatlı sorğu dillərindən, konseptual sxemin təsvirini təmin edən xüsusi proqramlaşdırma dillərindən istifadə olunur.

As can be seen, the use of formal languages in data management in DB is becoming more widespread. Based on this statement on data management in DB, we can show that formalized symbolic description of data is widely used in the teaching of the issues considered in the subject of CM, without abstraction. As can be seen, abstraction, when considered, serves as an important methodological principle in the symbolic design of formal languages, in the teaching of information processing and management in the subject of CM.

We have described above the training methods used in the study of data generation and presentation in TCM. Based on the review, let's look at the organization of the lesson in the study of topics related to the formation and presentation of data in TCM.

In this case, the organization of lessons on the analysis of teaching methods used in the study of topics related to the formation and presentation of data in the TCM is defined as follows. First of all, the purpose of the lesson is formulated as follows:

- study of methods of data formation and presentation in computer solution of mathematical problem;
- study of data management methods in computer solution of mathematical problem;
- study of data processing methods in computer solution of mathematical problems;
- study of teaching methods for data processing and management of mathematical problems in computer solutions.

The following concepts should be explained in the interpretation of teaching methods used in the study of topics related to the formation, presentation and processing of data in the computer solution of a mathematical problem in TCM:

- Database analysis;
- The concept of data generation;
- Definition of data presentation;
- Definition of data processing;
- Definition of database management systems;
- The concept of database design.

In accordance with the above methodological scheme, the teaching of the subject in question, problem-based learning, research is carried out by the method of teaching. In the course of the lesson on the topic under consideration, the teacher's research explains the problem statement.

It shows that the mathematical problem posed here involves the study of methods of teaching the problems of data formation, processing and management in a computer solution, the didactic purpose of the methods of data construction, processing and management in the form of a logical information model. In turn, the construction of a logical-information model of data in the machine solution of a mathematical problem refers to the determination of structural relationships between information objects in the appropriate order, in the form of the ratio of base and auxiliary details.

REFERENCES

1. Molchanov N.N. «Machine methods for solving applied problems» Kiev, 1987.
2. Lapchik M.P. and etc. Teaching methodology of informatics. M., «ACADEMA», 2001
3. Okulov S.M. Programming tasks. M., 2006.
4. A.M. Mammaddov and etc. "Training of school mathematics by modeling method". Baku, 2001
5. Mekhtiev M.H. Computer in geometry lesson. – Makhachkala: İzd-vo DNS RAN, 2002. -194 p.

MULTICULTURAL TRAINING IS A REQUIREMENT OF THE TIME FOR A TEACHER

Abstract. The article substantiates and shows that multicultural training of the teaching profession is a requirement of the time.

Keywords: *society, school, multicultural, environment, teaching.*

Teaching is as difficult as it is one of the most honorable professions a person can have. The interesting thing is that children do not come to school with instructions. At the same time, each of them is unique in its own way and does not always behave the way we want. But we, the teachers, must always wish the best for our students, strengthen their confidence in their abilities, and increase their self-confidence and self-esteem. Teaching is also one of the rare professions that has to deal with different types of children between the ages of five and 16-18, and these differences include racial, religious, national, ethnic and cultural differences. The need is growing. That is, today there is a need to shake the educational machine and make some improvements to solve the problems. But what needs to be done in this direction?

1) To create a new education system that is dynamically renewed, integrated, globalized, formed in a multicultural way by integrating other cultures into education;

2) Technological stages of each educational activity;

3) Achieve increased investment in education and the creation of human capital;

4) To understand the importance of the dynamics of science and the acquisition of new knowledge and to understand the power of the information weapon in modern times;

5) to be able to self-govern within the dynamics of living conditions in society;

6) to regulate the rise of non-dynamics of people's lives;

In particular, migration as a result of social conflicts leads to the enrichment of society with different cultures. The process of having staff who can use this for the benefit of education can lead to a positive dynamic growth.

The first step is to understand what learning is.

1. The teacher must understand that in fact the learning process is a continuous activity. That is, a teacher can acquire the most valuable practical knowledge during continuous activity and also teach it to his students;

2. In order for a teacher to fully understand and successfully apply such new concepts and practices, he or she needs to constantly apply these concepts in practice, and this can only happen through mutual cooperation;

3. It should not be forgotten that learning takes place only in school, but the main condition is that teachers can apply it in a universal way. Among the differences in the learning process, the teacher is able to find a way out of the most unexpected situations,

identify alternative ways of dealing with the local context, taking into account the realities of the classroom, and be ready to implement immediately;

4. Learning is also a social activity. Because teachers tend to try new approaches in their classrooms when they work with students in a caring environment;

5. After all, learning is also an active activity. That is, students learn best when they are motivated to apply what they have learned, rather than acquiring knowledge;

6. We must not forget that teachers are guides. They do not focus on providing content to students, but on supporting them to apply and implement new concepts. Guidance not only reduces the role of the teacher in the pedagogical process, but also makes students become real participants in this process.

One of the ways to apply a successful learning environment in different classrooms is through co-teaching. What is co-teaching? This is a method of conducting lessons together by two teachers at the same time. It is one of the simplest methods, especially in modern times, in classes rich in religious and racial diversity, which helps to accept differences in a normal and understandable way. That is, in this way it is possible to prepare students for different behaviors and methods in the learning process. However, co-teaching also has its difficulties. The difficulty of co-teaching is that teachers often have different styles and pedagogical skills. However, if teachers have a high level of professionalism, they can overcome these difficulties. That is, teachers behave with each other during the lesson, make concessions to each other when necessary, share the learning process easily in front of the students, as well as the students themselves are participants in this process. It is necessary to be high, and in fact, these competencies are formed in the course of the learning process.

One of the advantages of co-teaching is the formation of a high level of collegiality and cooperation in students, which helps them to easily communicate with each other and quickly find ways to reconcile. In teachers, on the other hand, it reduces the panic, fear, and insecurity that can arise in the face of difficulty and complexity. Teachers who teach together can help each other understand the psychology and behavior of different children, and can easily overcome the barriers created by a rigid curriculum for students. Thanks to co-teaching, the teacher understands that the teaching can be structured in such a way that the teaching is directly focused on the children. That is, in fact, the use of any technological means alone is not considered a way out and is not considered an indicator of a successful educational process. Aids and technical

equipment can only improve the quality of education if they are used properly, on time and in a timely manner. One of the nuances that a teacher should not forget is that the learning process is successful when it is unequivocally supported by the parent. Therefore, the most important step is to ensure that parents understand and comprehend the essence of the learning process in order to ensure their support.

Teachers need to understand that not only students with racial, religious, national, or ethnic differences, but all children in general, may have difficulty learning in school. If the teacher identifies these difficulties, he or she can successfully decide on methods to improve the learning process. Otherwise, if we differentiate such students and, as a result, deal with them in special ways, we will "stigmatize" them in the classroom. It is true that the teacher actually stigmatizes such children. But it is important not to show it on the face. Stigma is actually both negative and to some extent useful. Usefulness is used in the sense of knowing more about a student's educational needs and correctly identifying his or her emotional support at school. If a teacher is stigmatizing children for this purpose, he should think about it and not let them feel it or other children. However, stigmatization of the environment has a very negative impact on the child's school life, as it does not take into account the obstacles created by the environment and social processes. That is, when we stigmatize students from other ethnic groups, we create a stable perception of the support they need, which also gives us the impression that we need the same support for such children. Unfortunately, stigma also does not take into account the strengths and talents of the student. After all, all students can participate in school, interact, learn and adapt to the environment, and being stigmatized by a student's ethnicity and culture can discourage us from learning about his or her abilities, talents, and desires. Stigmatization lowers student expectations and reduces teachers' confidence in the strength of their strategies. As a result, students of different ethnicities and religions are segregated from other students. Thus, a teacher's multicultural values enable him or her to value, respect, and accept diversity equally. Only in this way can it be possible to meet the needs of students belonging to different groups, to ensure that they are not excluded, and to change schools so that they can meet the educational needs of all students.

Two pedagogical approaches may be more successful in teaching students of different religious and racial backgrounds.

1. Stand in a position of unique difference in the classroom
2. Stand in a position of general difference in the classroom

What is the unique difference position? In fact, all students have unique needs that are common to all and at the same time unique to them individually. If we approach the issue from this aspect, then there is no such thing as a special pedagogical approach to such children. It is better to use a child-centered pedagogical approach to meet the needs of all children.

But if we think about the general difference, then in addition to the general and unique individual needs for all students, we will have to divide the students into subgroups and build the learning process according to their common educational needs. This does not mean that it is necessary to build the learning process with such children, ie with different groups, by applying a special methodology, program. There is simply no special pedagogical approach to children with differences. Otherwise, we will still distinguish these children from others. In religiously and racially diverse classrooms, it is more appropriate for teachers to use a child-centered pedagogical approach to meet the educational needs of all children in general.

What is child-oriented pedagogy? - Teachers meet students with different knowledge, skills, interests and learning needs at school. There is a need for teachers to use child-centered pedagogy to meet the needs of all children in the classroom, especially as there is no specific teaching method for students of different ethnicities. In teacher-oriented pedagogy, adopted in traditional teaching, the teacher arranged the tables in rows and rows, stood in front of the whole class, gave the students all the knowledge, and told the students whether their answers were right or wrong. It is safe to say that this is a "good" teacher's copy of traditional teaching. However, in an approach based on child-centered pedagogy, the teacher's behavior is an important condition for effectiveness. In this case, the teacher can stand in the appropriate places in the classroom during the lesson, use the resources in the classroom, communicate with the children and evaluate the knowledge that the children have learned. To better understand child-centered pedagogy, let's explore some of its features:

1. Useful learning opportunities that a teacher can create

Based on the fact that the motive motivates the person to act, if we build the motives of the learning process correctly and deeply, the student's activity in the learning process will be long-lasting. It will be easier for the teacher to motivate them in the learning process if they know how to relate the subject curricula to the daily lives of many students. This is possible only if the teachers explain to the students what is important to them and create a comfortable atmosphere where the children will feel safe to communicate with each other and with the teacher. To do this, the teacher must build on the previous knowledge and skills of the students in the lesson, be able to give them the opportunity to contribute to the lesson and demonstrate their knowledge. Only then can the learning process be successful. A teacher can encourage students of different ethnic and religious backgrounds to share their stories and experiences, even by bringing things from home. But for this, the teacher must be aware of the living conditions and culture of his students.

2. Numerous teaching methods to be applied by the teacher:

We know that children learn in different ways. In many cases, children use different ways to learn in the learning process. However, teachers need to facilitate a

number of ways to use different learning approaches to ensure the participation of all children and learning together. In other words, child-oriented pedagogy actually turns teachers into thinking practitioners. They need to think non-stop and find the most comfortable teaching methods for the children in their class. He must be able to manage resources and approaches to activities to ensure that the strategies and methods he chooses are accessible to all.

Today it is unequivocally accepted that children learn in different ways. Howard Gardner, a well-known psychologist and the founder of the concept of "multiple intelligents", specifically studied the types of cognition and showed that all children learn in different ways and can understand at different times:

Students with linguistic comprehension or linguistic intelligence have an unusually high level of interest in written and oral speech.

Students with mathematical-logical intelligence or strong logical understanding like to work with numbers.

Parents and teachers who have a strong visual-spatial intelligence or visual perception say that their children enjoy playing with toys and wood chips, which are not so important to the eye.

Body language is the main means of self-expression for students with strong body-kinesthetic intelligence or body-kinesthetic perception.

Students with strong musical intelligence or musical comprehension have an extremely high sense of music.

People with a naturalistic intellect or a strong naturalistic understanding have a completely different way of loving nature and approaching natural beauties.

Those with strong interpersonal intelligence or interpersonal perception are more likely to learn in a team.

Because children with strong personal intelligence or intra-individual perceptions are more introverted and prefer to learn on their own, the teacher should choose learning strategies for them that are more comfortable and manageable.

The attractiveness and accessibility of the training spaces contribute to the success of the training process. Regardless of the school environment, a teacher can effectively build child-centered pedagogy. It is only important that the teacher has a creative approach to this issue. A safe and attractive classroom environment for all children, in which all students can participate equally and create opportunities for self-discovery, is essential for a child-centered learning process. The teacher strengthens the cooperation of students, joint learning

In order to improve the quality of education, students can create learning corners in their classrooms, which can be used by students to enrich what they have already learned, to apply new knowledge, to gain the opportunity to discover new concepts. Assessment is the most important part of the learning process. Assessment is important not only to determine what students have learned, how they have applied their knowledge and skills, but also so that the teacher can

analyze the learning process he or she is carrying out. In fact, we are not mistaken in describing the assessment as an opinion given to teachers who can adjust their lessons at any time to make sure that students understand the lesson, and to students who want to achieve better results.

The constant change of the teacher's role in the learning process is also important. That is, if a teacher takes a child-centered approach in the classroom, his or her role should change regularly. The teacher must play certain roles during the learning process, depending on the situation. Let's look at some of these roles:

-He plays the role of a methodologist- At this time, he encourages students to the learning process to implement ideas and provides appropriate learning opportunities.

-The role he plays as a manager- To involve all children in the learning process plans and directs discussions.

-The role of the teacher as an observer- when students play, individually or in groups

observes them diagnostically while working, which allows students to better understand and create better learning activities for them.

-The teacher also cooperates with students in group work, looking for solutions to problems with them.

Summarizing our thoughts, we can say that it is the duty of teachers to teach or encourage students to learn. But this is not an easy task. If we try to summarize the above, we can conclude that the more fun a teacher can conduct his lessons in a positive psychological climate, the easier it will be to achieve his goal. However, in classes rich in differences due to racial, religious, national, ethnic, cultural, and social status, it is a little difficult for a teacher to do his or her job properly. So having multicultural knowledge becomes an important factor. This is because diversity requires a teacher to create an accessible, effective learning environment for all students, regardless of their differences, and only such training can reveal and develop their potential. That is, today our education needs specialists who can accept, understand and integrate foreign cultures, foreign thinking and foreign psychology into their methodology.

REFERENCES

1. Burns, Mary. "Five Models of Teacher-Centered Professional Development" <https://www.globalpartnership.org/blog/five-models-teacher-centered-professional-development>, Education Development Centre, 2018
2. "Flipping Teacher Professional Development." <https://www.globalpartnership.org/blog/flipping-teacher-professional-development>, Education Development Centre, 2016
3. "Professional Development Alternatives to the Workshop." <https://www.globalpartnership.org/blog/professional-development-alternatives-workshop>, Education Development Centre, 2016

6. Grimes, Peter, Marieke Stevens, and Arlene Dela Cruz. "knowledge, attitudes and experiences related to children with disabilities in Azerbaijan." Baku: UNICEF, 2018. (In Azerbaijan)

7. UNESCO IBE. "Assessment of inclusive students. Training tools for curriculum development." Geneva: UNESCO IBE, 2017.

УДК: 378.147.88

ГРНТИ: 14.07.09

Bukataru Y. S.

*Candidate of Pharmaceutical Sciences,
Assistant of Department of Physiology named after Ya.D.
Kirshenblat, Bukovinian State Medical University*

Horbatiuk O. V.

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of the Department of Pedagogy and Management,
Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University*

Filatenko T. I.

*Postgraduate in Department
of General Technical Disciplines and Vocational Training,
Kryvyi Rih State Pedagogical University*

MEANS OF FORMING THE PROFESSIONAL COMPETENCE OF STUDENTS OF TEI

Букатару Юлиана Сергеевна

*кандидат фармацевтических наук,
научный сотрудник кафедры физиологии им. Я.Д. Киршенблата,
Высшее государственное учебное заведение Украины
«Буковинский государственный медицинский университет»*

Горбатюк Оксана Васильевна

*кандидат педагогических наук,
доцент кафедры педагогики и управления учебным заведением,
Каменец-Подольский национальный университет им И. Огиенка*

Филатенко Татьяна Ивановна

*аспирант кафедры общетехнических дисциплин и профессионального обучения,
Криворожский государственный педагогический университет*

СПОСОБЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗА

Summary. The paper studies the process and means of forming the professional competence of students of TEI, which are an important structural element for the formation of effective activities at relevant institutions. The interpretation of the concept of the categories "personality competence", "competence" and "web-quest" is analyzed. Problem quests concerning theoretical and practical training of students, and procedures of internship practice on professional specialization are investigated. The pedagogical conditions of creation of professional competence of students in the preconditions of professional and practical training are studied. The model of organization of professional competence of the perspective specialist-graduates of TEI is formed and the ways of reorganization of educational process and organizational-methodical insurance are defined. It has been established that the quality of education at TEI largely depends on the method of formation of the educational process, the chosen forms and methods. The role and basic objectives of the preliminary preparatory work on the part of the teacher are formed. It has been investigated that the web-quest is unanimously recognized as a motivational, resource-oriented technology that forms the course of creative potential of the student, which guarantees the effectiveness of all types of educational process and ensures the creation of appropriate professional competence of students.

Аннотация. В статье исследуются процесс и средства формирования профессиональной компетентности студентов вуза, которые являются важным структурным элементом для формирования эффективной деятельности в профильных вузах. Анализируется трактовка понятия категорий «компетентность личности», «компетентность» и «веб-квест». Исследуются проблемные задания по теоретической и практической подготовке студентов, а также процедуры прохождения практики по профессиональной специализации. Изучаются педагогические условия формирования профессиональной компетентности студентов в условиях профессиональной и практической подготовки. Сформирована модель организации профессиональной компетентности перспективных специалистов-выпускников ВУЗов и определены пути реорганизации учебного процесса и организационно-методического

обеспечения. Установлено, что качество обучения в ВУЗе во многом зависит от метода формирования образовательного процесса, выбранных форм и методов. Сформированы роль и основные задачи предварительной подготовительной работы со стороны учителя. Выявлено, что веб-квест единодушно признан мотивационной, ресурсно-ориентированной технологией, формирующей курс творческого потенциала студента, гарантирующей эффективность всех видов учебного процесса и обеспечивающей формирование соответствующей профессиональной компетентности обучающегося.

Key words: professional competence, TEI (tertiary educational institution), student, professional training, educational process, information and communication resources.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, ВУЗ (высшее учебное заведение), студент, профессиональная подготовка, учебный процесс, информационно-коммуникационные ресурсы.

Outlining of previously unsolved parts of the overall problem. However, despite the large number of original and meaningful scientific works of both foreign and domestic scientists on the subject, it should be noted that there are virtually no studies on the analysis of the means of forming the professional competence of students of TEI.

The purpose of the academic paper. The purpose of the academic paper is to study the means of forming the professional competence of students of TEI in order to form effective activities at relevant institutions. To achieve the goal outlined, the following tasks are defined, namely:

1. to determine the basic processes and means of forming the professional competence of students of TEI;
2. to describe the current process of formation of professional competence of students of TEI;
3. to analyze the content of modern innovative learning technologies that promote the development and self-implementation of students of TEI.

During the study, general scientific and special research methods have been used, including analysis and synthesis, comparison, generalization, system-structural analysis.

Presentation of the basic material. It is generally accepted both at national and international level that the alternative that dominates in the standards of the second generation of subject-knowledge model of training should be a competence-based approach, which provides new approaches to the professional qualities of graduates, basic skills, adequate perception of the interdependent world. The system of professional education, focused on competences, requires a change in the entire paradigm of vocational education, including changes in teaching methods, assessment, ways to ensure its quality. Changes in approaches to learning affect primarily the transfer of emphasis from the process to learning outcomes, the roles of teacher and student in the learning process, the organization of learning, the dynamics of curricula, assessment methods, etc. [1, p. 941].

There are many definitions of the concept of "competence of the individual" in domestic and international scientific thought, where among the others, the most accurate, in our opinion, is the following one: a specially organized set of knowledge, skills and abilities acquired in the learning process, which gives the individual the opportunity to formulate, that is, equate and solve, regardless of the

circumstances, the issues inherent to the relevant professional activity [2, 3].

In modern conditions, domestic researchers use the concepts of "competence" and "competency (capacity)". The analysis of scientific research on the concept of "competency" is sacramentally used in the quintessence of "scope of powers and rights", where the interpretation of the concept is mainly interrelated with erudition, influence, skills, or a congruence of the necessary knowledge and qualities of the personality, which gives the right to adapt to the solution of quests in the relevant professional activity" [4].

When investigating professional competence in the opinion of acmeology, it is necessary to highlight the following main varieties: special professional competence, which ensures mastery of professional activities at a high level and the ability to plan further personal professional development; social competence, which determines the mastery of collective professional activity, rational way of communication, pedagogical interaction; personal competence, which guarantees the possession of means of personal self-development and self-expression, counteracting the professional deformation of the person. The presence of the above mentioned types of competences marks the maturity of the individual in professional activities, communication, in the installation of the professional personality and in the creation of his skills. There is also a possibility that all these types of competences may not be combined in one person [5].

For as much as a person can be an excellent professional, however, he will not be able to communicate or will not be able to follow the guidelines for self-development. In this case it is possible to state a higher special competence and a lower one - social, personal. However, distinguishing primitive competencies (capacities) in relation to professional competence, it should be noted that professional competence is not a general recruitment to the relevant primitive competencies (capacities), it represents a hierarchical structure of interdependent primitive competencies (capacities), which have the property to change over time. This approach focuses on the final result of the educational process; it is aimed at future specialist's formation of willingness to productively use potential opportunities and external resources to achieve the goal. The interpretation of the concept "formation" in pedagogy is considered as a result of human development associated with purposeful changes through upbringing, education and training. It is important to study the professional

development of the personality in the unity of its operational and consumer-motivational components [6].

Professional development is a multilevel process consisting of four basic stages, which are schematically depicted in Figure 1.

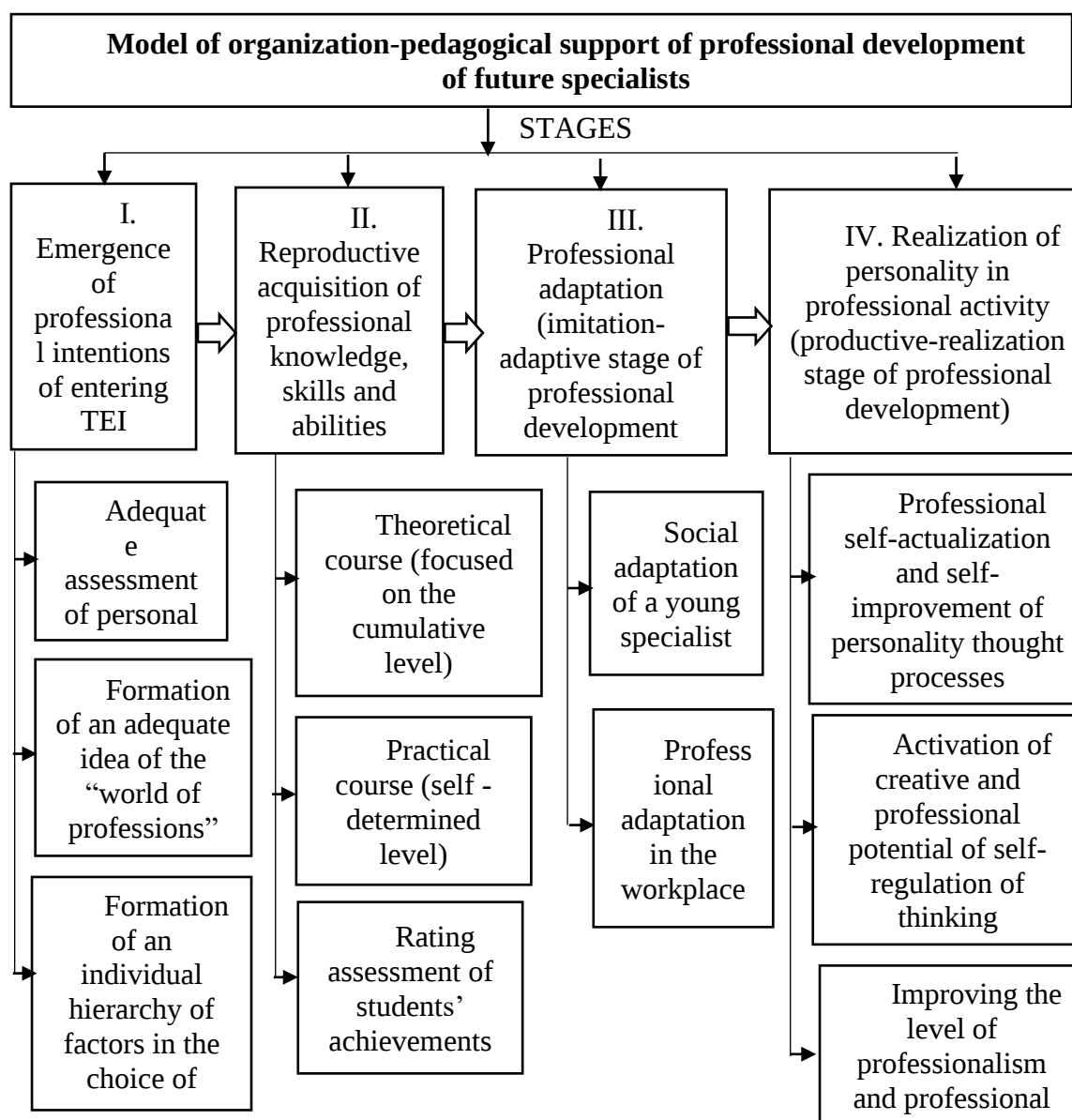

Figure 1. Block diagram of organizational and pedagogical support for the professional development of young professionals

The training of qualified specialists is completed primarily due to the educational process of tertiary educational institutions (hereinafter - TEI), which should be investigated as a set of system-forming structural elements. Depending on the basic didactic purpose of professional training, the educational process can be divided into theoretical and practical training. The defining purpose of theoretical training - theoretical mastering of professional disciplines, and practical-creation of structural professional abilities and skills, that is, practical mastering of professional activity. The process of theoretical training is basically created in accordance with the logic of knowledge acquisition, and practical - to the logic of the formation of skills and abilities.

A promising specialist should be ready to delve into interdependent professional activities, to feel

convincing in this professional space, which requires organized professional qualities of the person and the practice of social and exclusively professional communication. A crucial component of studying at TEI is a subject as the means of functioning. In professional training, the skills of implementation of activities are the main function of the relevant disciplines [7].

Training of specialists at TEI provides two stages: the first one – deep, fundamental, and the second one – wide, professional training, the basic element of which is practical training of students on the basis of undergoing industrial work-related practice. Such a wide technical and deep fundamental training makes it possible for graduates of TEI to quickly adapt to the dynamic development of equipment and technology, without lagging behind their achievements. Empirical

revenue of students is an instructional component of the educational-professional curriculum for obtaining a qualification level; it includes the purpose of their accumulation of professional skills and abilities [8].

The basic purpose of the practice is to master the latest methods, forms, means of promising professional activities by students, as well as its organization, arrangement of professional skills and abilities,

acquiring of the requirements of systematic renewal, as well as training future professionals for professional activities. One of the difficult new pedagogical and psychological hardships is to motivate the importance of prerequisites for the organization of professional readiness of students. The structural elements of professional readiness are cognitive and operational elements (see Figure 2).

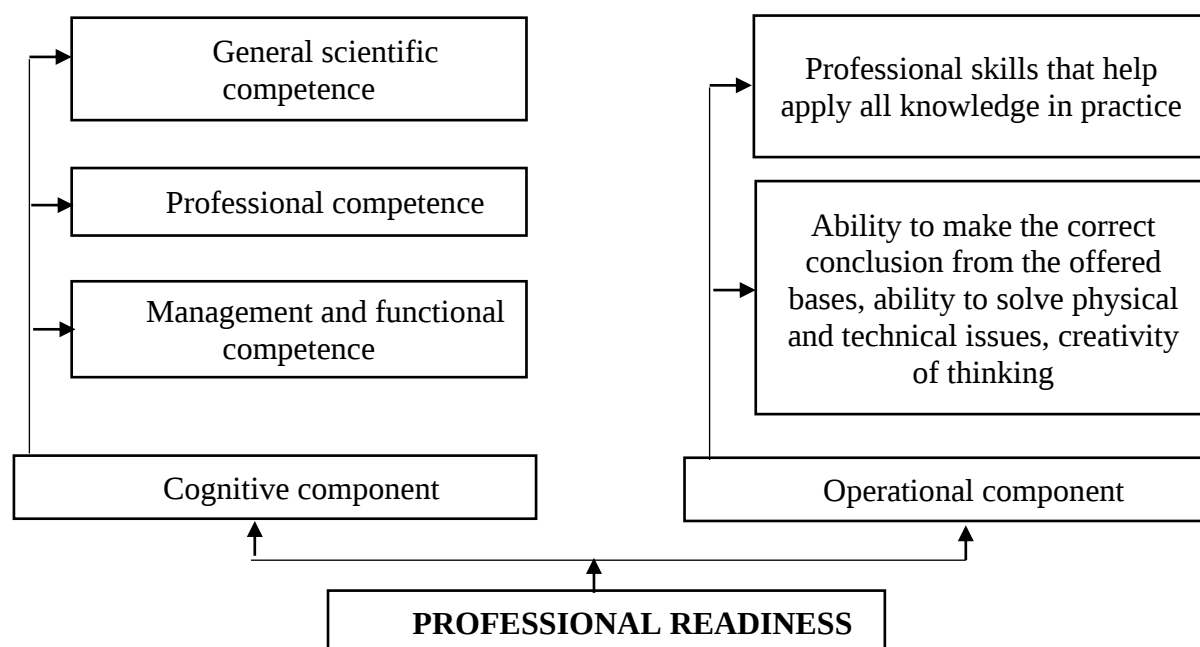

Figure 2. The structure of readiness of a young specialist for professional activity

An important condition of the organization of readiness for professional activity of the future specialist is the correspondence of subjective properties, personality traits to the nature of the profession. The formation of the structure of professional activity should be provided both within the educational and extracurricular activities of the university.

Forasmuch as educational activities differ significantly from professional ones in terms of

motives, goals, means and results, it is necessary to look for ways and means of transforming educational activities into professional ones. Internship practice can be considered as monolithic of these tools; it is an element of the educational process, and it will obviously be able to solve this issue. Internship practice is carried out as off-job training and it is structurally related to the future profession as shown in Figure 3.

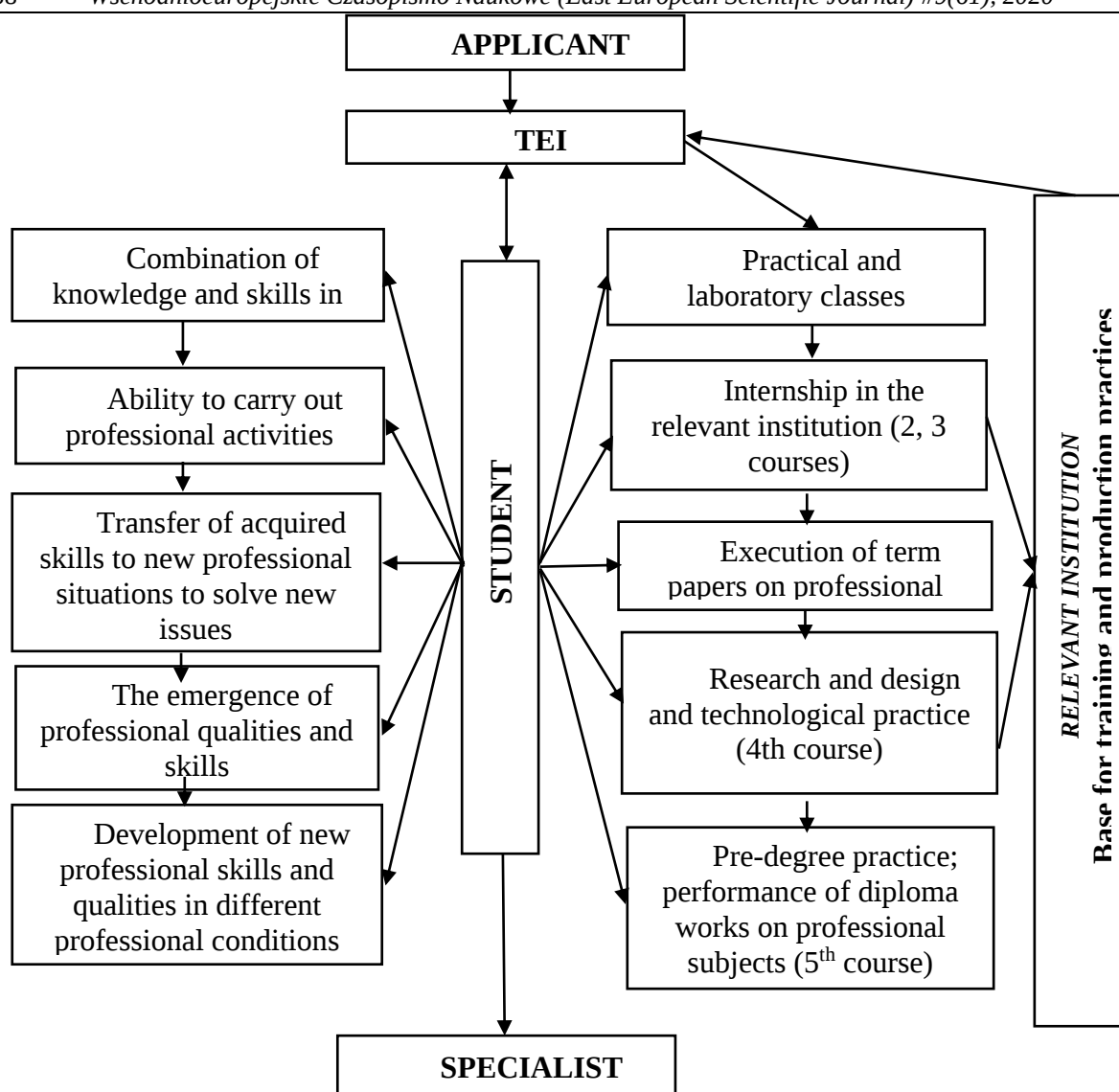

Figure 3. The process of formation of professional development of a student in the system of education at TEI

The educational process within the framework of internship practice should be carried out in effective conditions, completed in the subsystem of training, education and development of the student, which in the future guarantees the indivisible and coordinated creation of a competent specialist. Practical training forms conditions for gaining professional experience, expanding social contacts of the student, organization of experience of self-management. While communicating in the staff of specialists, taking part in solving the issues of the institution, the student demonstrates, forms and records professional abilities and important moral skills. Moreover, during the internship practice students directly master the outlined system of norms, principles, social roles and ideals, which in the future will be useful for implementation as qualified professionals in the relevant field. In general, the mechanism of formation of professional training of future specialists is a method of development of their professional qualification.

Organizational and methodological support of professional and practical training of students provides: conducting purposeful, systematic career guidance

work with young people throughout the training period; optimization of ways of constructing learning activities on the basis of the activity approach; orientation of the content of educational material from cycles of disciplines concerning professional activity of the specialist to development of professional motivation; insurance of interdependence of theoretical and practical training of students; systematic creation of motivational attitudes for unique work in mastering the future profession by students.

The basic factors that promote the organization of professional competence of students are as follows: professional and cognitive interest and professional orientation and values of the student; material and technical base of TEI; training technology of young specialists at TEI; professional competence of teachers; cognitive and special abilities of the student; the content of practical training; forms and methods of practical training, etc. [9].

Responding to numerous challenges that arise in the functioning of society and the development of education, the Council of Europe has identified five key competences of the Young European, which provide

information on competences. They are caused by the integration and intensification of informatization of society, which involves human mastery of technologies, understanding the peculiarities of their use, strengths and weaknesses, the ability to critically assess information promoted by advertising and the media. Information and digital competence covers a crucial place in the structure of professional competences, which is the foundation for professional implementation in various fields, a defining recommendation for the formation of a promising specialist; they are defined by the ten competences prescribed in the Concept "New Ukrainian School", which are recognized as the main competences of modern human [10].

Innovations in education center around creation, introduction and distribution of the newest ideas, approaches, receptions and methods, technologies in educational activity, which are directed on updating, modernization, transformation of educational process according to requirements of time. Forasmuch as modern latest technologies are an integral tool in today's learning process; they are components of an innovative approach to teaching students of TEI, including in the process of learning foreign languages.

Scientists have established that with the help of computer information processing systems the spiritual and cultural space of life is changed, the newest type of thinking appears, because the computer has become a non-standard continuation of the personality, completing his potential and promoting his implementation of various issues [11, c. 3]. The quality of education at TEI largely depends on the form of organization of the educational process, the chosen forms and methods.

Scientists distinguish the formation of cognitive activity through modeling; effective training of knowledge, skills and abilities; automated verification of intermediate learning outcomes; imitation of real professional situations using multimedia; intensification of the educational process by increasing the pace, individualization of learning and increasing the active time of educators and students; the possibility of combining visual and audio forms of information in curricula, etc. [12, c. 12].

Investigating the benefits of using information and communication resources in the process of learning a foreign language, scientists emphasize the expansion of the context of the lesson, the formation of international cooperation, organization of virtual language groups and communities, forums and chats, access to modern up-to-date authentic materials, communication with native speakers and deepening of linguistic knowledge [13, c. 113].

Increasing the amount of information and its general availability leads to the intensification of the learning process, its acceleration, rapid change of educational material and approaches, which requires flexibility in teaching a foreign language. The interest of information and communication resources in comparison with other teaching aids lies in the fact that they are mostly designed for intensive self-study of

students, improving skills and abilities, however, no one teaches students to apply these resources in practice. As a result, a significant number of educators make mistakes, expecting that only the use of innovative information resources will instantly increase the motivation to acquire knowledge and significantly improve the quality of their acquisition. The learning process should be carried out gradually, from the level of knowledge - acquaintances to the level of knowledge - skills. The driving force of this process is the endogenous motivation of the student, a conscious desire to explore the latest educational material.

In this regard, R. Hurevych notes that "a completely specific level of intellectual and personal development is expected from a student, namely: the ability to learn, the need to obtain and supplement their own knowledge, stable skills of self-education; activity; mental and physical capacity; professional orientation, career motivation; sufficient level of work with computer and means of information and communication technologies (hereinafter - ICT)" [12, c. 13]. Another factor that determines the effectiveness of individual work of students with ICT, in our opinion, is the previous work of the teacher, who should identify the necessary amount of information submitted for individual processing by students, select its content according to didactic properties and capabilities of information technology teaching. Consequently, under the clear guidance of the teacher, the scope, form and time of individual educational work of students should be determined; the choice of ways of integration of information technologies of teaching with traditional methods and teaching methods should be made. In addition, the educator provides methodological assistance, predicts the possible impact of ICT on the nature of thinking and behavior of participants in the educational process, as well as contributes to the consolidation of the studied material by monitoring and assessing the results of individual work of students.

Thus, the teacher takes responsibility for the personal learning activities of students by creating appropriate final test tasks, which serve as an indicator of the knowledge acquired by students. However, in this case, the student ceases to be the object of study and the recipient of prepared educational information; the shift of emphasis makes it possible for him to choose a personal educational path and become an authorized persistent subject of the educational process. Scientific developments of both domestic and international researchers are focused on finding ways to design the optimal educational environment based on the latest approaches and principles designed to ensure the integration of innovative and information technologies in the educational process in order to form professional and personal development and self-development of students.

The latest technology of web-quest is one of such motivating and resource-oriented innovative technologies; it determines the process of formation of creative potential, acquisition of skills in search activities, expansion of worldview, acquisition of skills of processing, systematization and analysis of

information that guarantees the effectiveness of all types of educational activities and supports the process of professional competence formation.

Interpretation of the concept of “web-quest” is defined as “web search” or “Internet search”. In scientific schools of thought, there are many definitions of the concept of “web-quest”, where among them, the most accurate are as follows:

1. a problematic task with the components of a role-playing game, for the implementation of which Internet resources are used [14, c. 34].

2. web pages on educational issues, which have hyperlinks to other web pages on the network on the required topic; they are an additional incentive to individualize the learning process of students, deepening their horizons and supplementing with supporting knowledge.

3. innovative personality-oriented learning technology, the main purpose of which is an independent searching for information by students, necessary for learning.

The originators of the web-quest V. Dodge, T. March saw it as a research reference-oriented activity; it is based on the principle of support, which uses links to essential Internet resources and an authentic task to motivate students to perform a research task with an ambiguous solution, developing their ability to work both individually and in a group in the process of searching for information and transforming it into more difficult task.

Basically, we can characterize the web-quest as a modern innovative technology based on the project method of teaching, which involves the search for activities of students using modern ICT, based on the support provided by the teacher. The universality of web-quest technology is defined as follows: it can either embrace a separate quest or topic within one discipline, and at the same time have an interdisciplinary tendency, building close ties with disciplines in the specialty, contributing to the development of professional competence of students.

On the other hand, this technology serves as an additional means of encouraging students to speech cooperation and gives the teacher the opportunity to select unique, popular educational materials of professional profile. As of today, there are numerous free platforms online that contain relevant templates or step-by-step instructions for creating your own web quests or recommend a number of ready-made web products on any topic and varying levels of complexity [15].

Thus, as the experience of using ICT in the educational process shows, web-quests are one of the modern effective project technologies, which allows teachers to successfully form motivation and interest in learning, constantly replenish and update learning materials, thereby improving students' speaking skills, their intellectual abilities and creative potential.

Conclusions and suggestions. Thus, the formation of professional competence of students is the basic objective of TEI. Tertiary educational institutions should create all the necessary conditions for the

implementation of this process. One of the most important components of quality training of specialists who meet today's demands is practical training, as it contributes to a deeper perception of the chosen engineering specialty and intensive adaptation of graduates of TEI to the working conditions in the relevant institutions. The formation of organizational and methodological insurance of professional and practical training of students in the current economic conditions for the revival and increase the effectiveness of practical training of students requires significant reorganization.

At the same time, students get the opportunity to independently organize their own learning, regulate its pace and direction, improve the skills of using Internet resources for educational purposes, gaining experience in teamwork. Multimedia content and hypermedia system of the Internet, the authenticity of materials create a sense of presence of students in the language environment and freedom of choice. We see the prospect of further research in the development of a holistic set of multimedia technologies aimed at developing professional foreign language competence of students.

References:

1. Козловський Ю. М., Яремко І. Й. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців з обліку та аналізу. Глобальні та національні проблеми економіки. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. 2018. Випуск 22. С. 940-944. [Kozlovsky YM, Yaremko IY Formation of professional competence of future specialists in accounting and analysis. Global and national economic problems. Mykolayiv National University named after VO Sukhomlinsky. 2018;(22):940-944. (In Ukr).]
2. Кремень В. Г. Освіта і наука України: шляхи модернізації (Факти, роздуми, перспективи). К. : Грамота, 2003. [Kremen VH Osvita i nauka Ukrainy: shliakhy modernizatsii. (Fakty, rozdumy, perspektyvy). K. : Hramota, 2003. (In Ukr).]
3. Компетентнісний підхід у сучасній освіті : світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. К. : «K.I.S.», 2004. [Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti : svitovyi dosvid ta ukrainski perspektyvy: biblioteka z osvitnoi polityky / pid zah. red. OV Ovcharuk. K. : «K.I.S.», 2004. (In Ukr).]
4. Полонский В. М. Словарь по образованию и педагогике. М. : Высш. шк., 2004. [Polonskyi VM Slovyk z osvity ta pedahohitsi. M. : Vyshcha. shk., 2004. (In Russ).]
5. Козир А. В. Компетентність як необхідний компонент професійної майстерності викладачів мистецьких дисциплін // Матеріали VI культурологічні читання пам'яті Володимира Подкопаєва / Національний мовно-культурний простір України в контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів : Всеукраїнська науково-практична конференція : зб. матер., Київ, 3 — 5 червня 2008 р. Київ : ДАКККиМ, 2009. [Kozyr

AV Kompetentnist yak neobkhidnyi komponent profesiinoi maisternosti vykladachiv mystetskykh dystsyplin // Materialy VI kulturolohichni chytannia pamiati Volodymyra Podkopaieva / Natsionalnyi movno-kulturnyi prostir Ukrainy v konteksti hlobalizatsiinykh ta yevrointehratsiinykh protsesiv : Vseukrainska naukovopraktychna konferentsiia : zb. mater., Kyiv, 3 — 5 chervnia 2008 r. Kyiv : DAKKKiM, 2009. (In Ukr.)]

6. Петрук В. А. Модель формування фахової компетентності в майбутніх випускників технічних ВНЗ у процесі двоступеневого навчання. Електронний журнал «Педагогічна наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку». 2009. Вип. 3. [Petruk VA Model formuvannia fakhovoi kompetentnosti v maibutnikh vypusknnykh tekhnichnykh VNZ u protsesi dvostupenevoho navchannia. Elektronnyi zhurnal «Pedagogichna nauka: istoriia, teoriia, praktyka, tendentsii rozvytku». 2009. № 3. (In Ukr.)]

7. Петрук В. А. Теоретико-методичні засади формування професійної компетентності майбутніх фахівців технічних спеціальностей у процесі вивчення фундаментальних дисциплін : моног. Вінниця : УНІВЕРСУМ–Вінниця, 2006. [Petruk VA Teoretyko-metodychni zasady formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv tekhnichnykh spetsialnostei u protsesi vyvchennia fundamentalnykh dystsyplin : monoh. Vinnytsia : UNIVERSUM–Vinnytsia, 2006. (In Ukr.)]

8. Гусарев С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. К. : ВІРА-Р. 2002. [Husariev SD, Tykhomyrov OD Yurydychna deontolohiia. K. : VIRA-R. 2002. (In Ukr.)]

9. Мокін Б.І., Мізерний В.М., Мензул О.М. Формування професійної компетентності студентів в умовах професійно-практичної підготовки. Вісник Вінницького політехнічного інституту. 2011. №5. С.199-203. [Mokin BI, Mizerny VM, Menzul OM Formation of professional competence of students in terms of professional and practical training. Bulletin of Vinnytsia Polytechnic Institute. 2011;(5):199-203. (In Ukr.)]

10. Наливайко О. О. Формування інформаційно-цифрової компетентності як результат професійної підготовки студентів класичних університетів. Педагогічний альманах. 2018. Вип. 40. С. 129-134. [Nalyvayko OO Formation of information and digital competence as a result of professional training of students of classical universities. Pedagogical Almanac. 2018;(40):129-134. (In Ukr.)]

11. Кремень В. Г. Інформаційне середовище – криза культури чи нове буття? Інформаційно-

комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи: зб. наук. пр. / за ред. М. М. Козяра, Н. Г. Ничкало. Вип. 5. Львів: ЛДУ БЖД, 2017. С. 3–9. [Kremen VG Information environment - a crisis of culture or a new existence? Information and communication technologies in modern education: experience, problems, prospects: coll. Science. ex / ed. MM Kozyar, NG Nichkalo. Lviv: LSU BJD. 2017;(5):3-9. (In Ukr.)]

12. Гуревич Р. С. Інноваційні технології у закладах вищої освіти. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. Вип. 51. Київ–Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2018. С. 11–15. [Gurevich RS Innovative technologies in higher education. Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems: coll. Science. etc. Kyiv-Vinnytsia: LLC company "Planer". 2018;(51):11-15. (In Ukr.)]

13. Прохорова С. М. Поняття цифрової компетентності вчителя іноземної мови у світовому освітньому просторі. Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. Серія «Педагогічні науки». 2015. Вип. 4. С. 113–116. [Prokhorova SM The concept of digital competence of a foreign language teacher in the world educational space. Bulletin of Zhytomyr State University. I. Franko. Series "Pedagogical Sciences".2015;(4):113-116. (In Ukr.)]

14. Кадемія М. Ю., Євсюкова Л. С., Ткаченко Т. В. Інноваційні технології навчання: словник-госарій: навчальний посібник для студентів, викладачів. Львів: СПОЛОМ, 2011. [Kademiia M. Yu., Yevsiukova L. S., Tkachenko T. V. Innovatsiini tekhnolohii navchannia: slovnyk-hlosarii: navchalnyi posibnyk dlia studentiv, vykladachiv. Lviv: SPOLOM, 2011. (In Ukr.)]

15. Пасічник О. О. Сучасні технології навчання як засіб самореалізації студентів в освітньому середовищі ЗВО. Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: раелії та перспективи : зб. наук. пр. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2019. Вип. 69. С. 162-166. [Pasichnyk OO Modern learning technologies as a means of self-realization of students in the educational environment of ZVO. Scientific journal of the National Pedagogical University. Dragomanova. Series 5. Pedagogical sciences: raelii and prospects: coll. Science. Kyiv Avenue: NPU Publishing House. M.P. Dragomanova. 2019;(69): 162-166. (In Ukr.)]

Popov N. I.

*Advanced Doctor in Pedagogical Sciences,
Ph.D. of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Physical and Mathematical and Information Education
of Pitirim Sorokin Syktyvkar State University,
Russia, Syktyvkar,
ORCID: 0000-0001-5310-4485*

Gubar L. N.

*postgraduate student at the Department of Physical and
Mathematical and Information Education
of Pitirim Sorokin Syktyvkar State University,
Russia, Syktyvkar,
ORCID: 0000-0002-8963-3087*

ABOUT THE INTERDISCIPLINARY RELATIONS OF THE COURSE OF PROBABILITY THEORY AND MATHEMATICAL STATISTICS IN TEACHING COLLEGE STUDENTS

Попов Н.И.

*доктор педагогических наук, кандидат физико-математических наук,
доцент, заведующий кафедрой физико-математического и информационного образования
Сыктывкарского государственного университета имени Питирима Сорокина,
Россия, г. Сыктывкар,
ORCID: 0000-0001-5310-4485*

Губарь Л.Н.

*аспирант кафедры физико-математического и информационного образования
Сыктывкарского государственного университета имени Питирима Сорокина,
Россия, г. Сыктывкар
ORCID: 0000-0002-8963-3087*

О МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЯХ КУРСА ТЕОРИИ ВЕРОЯТНОСТЕЙ И МАТЕМАТИЧЕСКОЙ СТАТИСТИКИ ПРИ ОБУЧЕНИИ СТУДЕНТОВ КОЛЛЕДЖА

Abstract. The paper views with the interdisciplinary relations in the study of probability theory and mathematical statistics by students of the secondary vocational education (SPO) at the University. It is noted that there are different definitions of the concept of «interdisciplinary relations» and their classification, the article provides a brief overview of the literature sources of different authors devoted to this pedagogical category. For high-quality training of future specialists, an important role is played by the interdisciplinary relations' highlighting and further consideration of their professional orientation in the selection of the educational subjects' content. In this article the authors illustrate the presence of interdisciplinary relations on the example of «Mathematics», «Probability theory and mathematical statistics» and «Statistics», due to the fact that «Probability theory and mathematical statistics», as an academic discipline, is closely interrelated with different subjects studied at the University. In addition, the paper presents the results of students of the College of Economics, Law and Informatics of Pitirim Sorokin Syktyvkar State University on the basis of an independent assessment in the framework of the project «Federal Internet exam in the field of professional education», as well as the results of testing students using the methodology of practical psychodiagnostics of Jim Barrett, which allows to determine the professionally significant qualities of students, and the results of a survey of students to analyze their satisfaction with the content and proposed methodology of teaching the discipline «Probability theory and mathematical statistics».

Аннотация. В работе рассматриваются междисциплинарные связи при изучении студентами теории вероятностей и математической статистики в рамках среднего профессионального образования (СПО) в вузе. Отмечено, что существуют различные определения понятия «межпредметные связи» и их классификации, в статье приведен краткий обзор литературных источников разных, посвященных данной педагогической категории. Для качественной подготовки будущих специалистов важную роль выполняют выделение междисциплинарных связей и дальнейший учет их профессиональной направленности при отборе содержания учебных предметов. В связи с тем, что «Теория вероятностей и математическая статистика» как учебная дисциплина тесно взаимосвязана с различными предметами, то в данной статье проиллюстрировано наличие межпредметных связей на примере дисциплин «Математика», «Теория вероятностей и математическая статистика» и «Статистика». Кроме того, в работе приведены результаты студентов Колледжа экономики, права и информатики Сыктывкарского государственного университета

имени Питирима Сорокина на основе независимой оценки в рамках Федерального интернет-экзамена в сфере профессионального образования, а также итоги тестирования обучаемых с использованием методики практической психодиагностики Дж. Баррета, позволяющей определить профессионально значимые качества студентов, и результаты анкетирования обучающихся для анализа их удовлетворенности содержанием и предложенной методикой преподавания дисциплины «Теория вероятностей и математическая статистика».

Keywords: *interdisciplinary relations, methods of teaching mathematics, probability theory, mathematical statistics.*

Ключевые слова: *межпредметные связи, методика обучения математике, теория вероятностей, математическая статистика.*

Введение. В связи с введением федеральных государственных образовательных стандартов (ФГОС) нового поколения методическая система обучения математике должна обладать свойством адаптивности, поскольку новые требования применяются не к отдельно взятой специальности, а укрупненной группе направлений подготовки. Кроме того, на практическую часть образовательного процесса учащихся среднего звена в соответствии с новыми требованиями отводится две трети учебного времени. Такой переход на более практико-ориентированное обучение позволит лучше сформировать в результате освоения образовательной программы знания, умения, навыки и профессиональные компетенции выпускников. Важным компонентом для достижения планируемого результата является междисциплинарный подход.

Теоретические основы. Методические, дидактические и психологические аспекты межпредметных связей, а также проблемы их реализации раскрыты, в частности, в трудах отечественных ученых В.А. Далингера [3], А.Г. Мордковича [9], Н.А. Лошкаревой [7], Л.А. Шестаковой [17], М.Э. Григорян, П.Б. Болдыревского [1], а также в последние годы в работах Н.И. Попова [11, 13], Т.В. Крепс [6], Г.В. Хамер [16] и других статьях [12, 19]. Исследователями отмечено, что междисциплинарный подход в образовательном процессе создает возможности для формирования целостной картины современного мира в сознании обучаемых. Приобретенные студентами знания по каждой отдельно взятой дисциплине должны создавать синергетический эффект за счет интеграции отдельных элементов в единую систему знаний, необходимую в будущей профессиональной деятельности [2, С.139]. Вместе с тем, исследователи выделяют следующие существенные проблемы при реализации межпредметных связей:

- отсутствие возможности углубления и расширения междисциплинарных связей в связи с уменьшением количества часов, отводимых учебным планом на контактную работу с обучаемыми;
- несовпадение специализированных языков и понятийного аппарата различных дисциплин;
- отсутствие четкой согласованности по времени изучения предметов.

Отметим, что понятие «межпредметные связи» не может быть определено однозначно. В работах отечественных и зарубежных авторов имеется большое количество определений данной категории, существует множество различных подходов к их педагогической оценке и классификации. В частности, в основе одного из принципов обучения Адольфа Дистервега лежит связь «родственных по содержанию предметов», и именно этого требует современная дидактика – «взаимосвязного обучения, то есть такого обучения, при котором пройденное и усвоенное дополняло и освещало бы то, что проходит и усваивается. Все должно цепляться друг за друга» [4, с. 178].

Межпредметные связи как «эквивалент связей межнаучных» определяют в своей работе В.Н. Федорова, Д.М. Кирюшкин [15, с. 28]. А.В. Усова считает, что рассматриваемая категория есть «дидактическое условие повышения научно-теоретического уровня обучения, развития творческих способностей учащихся, оптимизации процесса усвоения знаний» [14, с. 12]. Как значимый дидактический принцип, оказывающий серьезное влияние на содержание и структуру изучаемого материала, на отбор различных методов и форм обучения, рассмотрены межпредметные связи в трудах В.Н. Максимовой [8], Н.А. Лошкаревой [7]. Анализируя исследования межпредметных связей как педагогическую категорию, мы разделяем точку зрения В.Н. Максимовой и И.Д. Зверева, считающих, что это многомерное явление, неограниченное рамками содержания, методов и форм организации обучения [5, с. 45].

Исследователи по-разному рассматривают проблему систематизации межпредметных связей. Приведем иерархическую классификацию, предложенную В.Н. Максимовой [8], которая включает в себя различные типы и виды данной категории (см. рис. 1).

Одной из математических дисциплин, позволяющей значимо проявить межпредметные связи, является теория вероятностей и математическая статистика, изучающая взаимосвязи различных случайных событий, методы сбора, обработки и систематизации статистической информации с целью выделения закономерностей, которым подчинены случайные явления и процессы [10, 11]. В результате выполнения практических заданий по указанной

дисциплине студенты должны не только закреплять полученные теоретические знания, но и научиться применять умения и навыки при постановке и решении реальных, в частности, экономических задач. Следует отметить, что при подготовке специалистов в сфере экономики усвоение вероятностно-статистических методов имеет особое значение, поскольку любая коммерческая деятельность не является строго

детерминированным процессом, ее конечный результат связан с неопределенностью из-за влияния случайных факторов. Особое внимание уделяется формированию знаний, позволяющих успешно анализировать финансово-хозяйственную деятельность, информацию, полученную в ходе проведения контрольных процедур, а также выявлять риски и проводить их оценку.

Рис. 1. Классификация межпредметных связей

Изложение и обсуждение основных результатов. Начальный этап нашего исследования был посвящен установлению межпредметных связей при изучении студентами курса теории вероятностей и математической статистики в рамках среднего профессионального образования в вузе.

Учебная дисциплина «Теория вероятностей и математическая статистика» обладает значительным потенциалом для установления межпредметных связей в соответствии с предложенной классификацией (рис. 1). Предметы естественнонаучного цикла «Математика» и «Теория вероятностей и математическая статистика» тесно взаимосвязаны между собой, поэтому в целях успешного усвоения учебного материала обучаемыми должны изучаться последовательно, предшествуя изучению

дисциплин общепрофессионального цикла. Для качественной подготовки специалистов важную роль играет выделение межпредметных связей и учет их профессиональной направленности при отборе содержания учебных дисциплин.

Проиллюстрируем наличие межпредметных связей на примере дисциплин «Математика», «Теория вероятностей и математическая статистика» и «Статистика» (см. табл. 1, 2). В приведенных таблицах модули курсов выделены в соответствии с рабочими программами указанных дисциплин, наличие межпредметных связей отмечено символом +. Например, изучая в курсе «Теория вероятностей и математическая статистика» раздел «Непрерывная случайная величина», студент должен иметь представление об основах дифференциального и интегрального исчисления.

Таблица 1

**Иллюстрация межпредметных связей дисциплин
«Теория вероятностей и математическая статистика» и «Математика»**

Содержание РПД	Элементы линейной алгебры и основы аналитической геометрии	Основы дискретной математики	Основные понятия и методы математического анализа	Основы дифференциального и интегрального
Элементы комбинаторики и основы теории вероятностей	+	+	+	
Дискретная случайная величина	+	+	+	
Непрерывная случайная величина	+		+	+
Математическая статистика	+	+	+	+

К сожалению, некоторыми важными также практическими умениями обучаемые иногда понятиями для освоения предмета «Статистика», а не владеют.

Таблица 2

**Иллюстрация межпредметных связей дисциплин
«Теория вероятностей и математическая статистика» и «Статистика»**

Содержание РПД	Статистические наблюдения	Сводка статистических данных	Иллюстративное представление	Статистические показатели	Динамические ряды в статистике	Выборочное наблюдение	Изучение связей между явлениями
Элементы комбинаторики и основы теории вероятностей	+	+		+		+	+
Дискретная случайная величина	+	+	+	+	+	+	+
Непрерывная случайная величина	+	+	+	+	+	+	+
Математическая статистика	+	+	+	+	+	+	+

Данный факт подтверждается анализом результатов выполнения студентами заданий педагогических измерительных материалов (ПИМ) в 2017-2018 и 2018-2019 учебном годах по дисциплинам естественнонаучного цикла «Теория вероятностей и математическая статистика», «Математика» и некоторых дисциплин общепрофессионального цикла «Статистика», «Экономика организации», «Финансы, денежное обращение и кредит». Начальным этапом исследования было охвачено 135 респондентов. На основе полученных статистических данных в соответствии с критериями Федерального интернет-экзамена в сфере профессионального образования (ФЭПО) можно сделать вывод: достигнутый уровень оценки результатов обучения по дисциплинам «Математика» и «Статистика» показывает, что примерно у 75% тестируемых студентов Колледжа экономики, права и информатики сформирована необходимая база знаний; обучаемые владеют определенными умениями по дисциплине, способны понимать и правильно интерпретировать полученную информацию, но знания, навыки, умения не

настолько прочные и глубокие, чтобы учащиеся в любой ситуации могли сравнивать, оценивать и выбирать методы решения задач. В то же время, они не способны провести полный анализ информации, полученной на основе исследования нестандартной ситуации.

В целом, достигнутый уровень результатов выполнения заданий ПИМ по некоторым разделам дисциплины «Теория вероятностей и математическая статистика», в частности, объясняется тем, что изучение данного предмета было организовано с помощью системы дистанционного обучения Moodle с использованием курса, разработанного одним из авторов статьи.

Результаты проведенного анкетирования студентов на удовлетворенность содержанием осваиваемой дисциплины, методикой ее преподавания, а также на наличие проблем, возникающих при ее изучении, позволили сделать следующие выводы при оценке по десятибалльной шкале. На вопрос «Удовлетворены ли Вы содержанием изучаемой дисциплины в целом?» 45.4% студентов дали максимальную

положительную оценку, 27.3% обучаемых оценили степень удовлетворенности на 8 баллов, а оставшиеся 27.3% тестируемых в равных долях оценили удовлетворенность содержанием изучаемой дисциплины на 9, 7 и 6 баллов. Средняя оценка по данному показателю оказалась равной 8.7 балла. Модальными значениями удовлетворенности методикой преподавания дисциплины являются 10, 9 и 7, а среднее значение оценок составило 8.4 балла. Удовлетворенность использованием педагогом активных методов обучения, а также работа лектора получили среднюю оценку 8.4 и 8.7 балла, соответственно. На отсутствие проблем, возникающих при изучении дисциплины, указали 45.4% обучающихся, 54.6% опрошенных в равных долях оценили их наличие на 2, 5 и 6 баллов.

Кроме того, для дальнейшего построения профиля способностей обучаемых было проведено тестирование с использованием числового и

системного тестов Дж. Баррета. Анализ результатов тестирования учащихся Колледжа экономики, права и информатики при Сыктывкарском государственном университете им. Питирима Сорокина на начальном этапе исследования позволил сделать следующие выводы. В соответствии с предложенной в книге [18] шкалой оказалось, что 27.3% студентов имеют средний уровень способностей по числовому тесту. Отметим, что для работы в сфере, связанной с анализом количественных данных, несомненно, этого показателя недостаточно. У 63.6% тестируемых, достигших уровня выше среднего по системному тесту, выявлены способности к запоминанию и распознаванию новой информации, что, по-видимому, позволит им добиться успеха в той ситуации, когда потребуется систематизировать информацию. Результаты проведенного тестирования (в процентах) проиллюстрированы на рисунке 2.

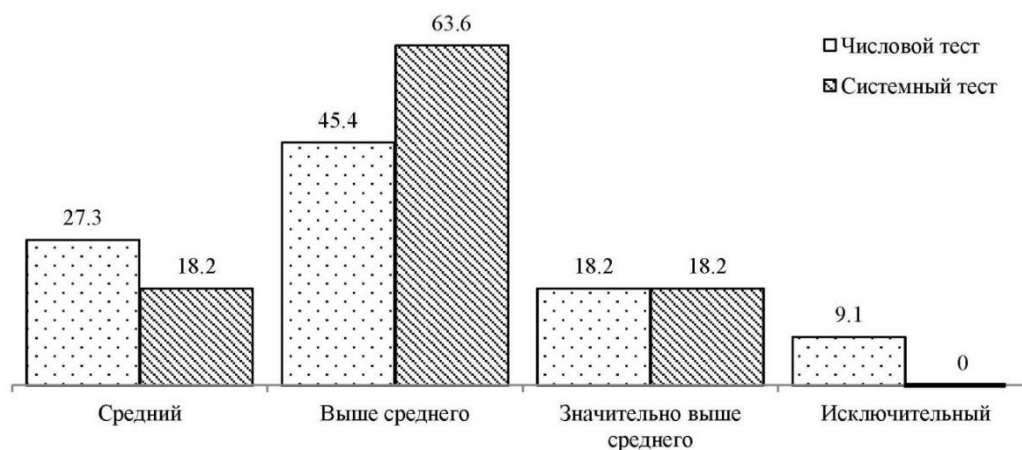

Рис.2. Гистограмма уровня способностей студентов по числовому и системному тестам

В дальнейшем для построения окончательного профиля способностей обучающихся, несомненно, необходимо проведение дополнительного тестирования с использованием специальных тестов из [18]. Кроме того, исследования умений и навыков респондентов будут также продолжены с применением разработанных одним из авторов статьи комплектов математических заданий, составленных с учетом межпредметных связей, проиллюстрированных в таблицах 1 и 2.

Заключение. Отметим, что для выявления и устранения различных проблем реализации межпредметных связей при изучении студентами в вузе теории вероятностей и математической статистики необходима окончательная разработка и создание оптимальных условий для дальнейшего внедрения дидактической модели междисциплинарных связей в учебных темах различных предметов, предполагая при этом возможность полного осознания и установления

этих связей обучающимися. Критериями оценки результата такого процесса будут прочность и системность полученных студентами знаний, расширение математического кругозора обучаемых.

Проведенное исследование позволило улучшить результаты освоения студентами курса «Теория вероятностей и математическая статистика», что подтверждается успешной промежуточной аттестацией обучаемых и итогами проведенного Интернет-экзамена. Задачей следующего этапа исследования является окончательная разработка методического обеспечения учебного курса, позволяющего реализовать межпредметные связи в образовательном процессе.

Список литературы

1. Григорян М.Э., Болдыревский П.Б. Междисциплинарная интеграция в реализации

компетентностного подхода // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 6. С. 145-148. Доступно по: <https://applied-research.ru/pdf/2016/6-1/9571.pdf>.

Ссылка активна на 30 июня 2020. [Grigoryan M.E., Boldyrevsky P.B. Interdisciplinary integration in the implementation of the competency approach // International journal of applied and fundamental research. 2016;(6):145-148. Available at: <https://applied-research.ru/pdf/2016/6-1/9571.pdf>. Accessed: 30 Jun 2020. (In Russ).]

2. Губарь Л.Н. Теоретические аспекты междисциплинарного подхода при изучении разделов математики // Национальная (Всероссийская) научная конференция «Математическое моделирование и информационные технологии». 6-8 Декабря 2018. Сыктывкар; 2018. С. 138-140. Доступно по: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37625611>.

Ссылка активна на 30 июня 2020. [Gubar L.N. Theoretical aspects of interdisciplinary approach in the study of mathematics sections // National (Russian) scientific conference «Mathematical modeling and information technologies». 6-8 Dec 2018. Syktyvkar; 2018:138-140. Available at: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=37625611>. Accessed: 30 Jun 2020. (In Russ).]

3. Далингер В.А. Математизация естественнонаучных дисциплин – основа их интеграции // Научный альманах. 2016. №5-2(19). С. 112-118. [Dalinger V.A. Matematization of natural-science disciplines - the basis of their integration // Scientific almanac. 2016;5-2(19):112-118. (In Russ).] doi: 10.17117/na.2016.05.02.112.

4. Дистерверг А. Избранные педагогические сочинения. М., 1956. 377 с. [Disterveg A. Izbrannye pedagogicheskie sochineniya. Moscow;1956. 377 p. (In Russ).]

5. Зверев И.Д., Максимова В.Н. Межпредметные связи в современной школе. М.: Педагогика, 1981. 159 с. [Zverev I.D., Maksimova V.N. Mezhpredmetnye svyazi v sovremennoj shkole. Moscow: Pedagogy. 1981. 159 p. (In Russ).]

6. Крепс Т.В. Междисциплинарный подход в исследованиях и преподавании: преимущества и проблемы применения // Научный вестник Южного института менеджмента. 2019. №1. С. 115-120. [Kreps T.V. Interdisciplinary approach in research and teaching: advantages and problems of application // Scientific bulletin of the Southern Institute of Management. 2019;1: 115-120. (In Russ).] doi: 10.31775/2305-3100-2019-1-115-120.

7. Лошкарева Н.А. Межпредметные связи и их роль в формировании знаний и умений школьников: автореф. на соиск. ученой степ. канд. пед. наук. М., 1967. 22 с. [Loshkareva N.A. Mezhpredmetnye svyazi i ih rol v formirovanii znanij i umenij shkolnikov [dissertation]. Moscow; 1967. 22 p. (In Russ).]

8. Максимова В.Н. Сущность и функции межпредметных связей в целостном процессе обучения. Л., 1981. 95 с. [Maksimova V.N.

Sushchnost i funkcii mezhpredmetnyh svyazej v celostnom processe obucheniya. Leningrad; 1981. 95 p. (In Russ).]

9. Мордкович А.Г. Профессионально-педагогическая направленность специальной подготовки учителя математики в педагогическом институте: дисс. док. пед. наук. М., 1986. 355 с. [Mordkovich A.G. Professional'no-pedagogicheskaya napravlennost' special'noj podgotovki uchitelya matematiki v pedagogicheskom institute [dissertation]. Moscow; 1986. 355 p. (In Russ).]

10. Попов Н.И. Руководство к решению задач по теории вероятностей и математической статистике для психологов: учебное пособие. Йошкар-Ола: МарГУ, 2006. 76 с. [Popov N.I. Rukovodstvo k resheniyu zadach po teorii veroyatnostej i matematicheskoy statistike dlya psihologov: uchebnoe posobie. Yoshkar-Ola: Mari State University; 2006. 76 p. (In Russ).]

11. Попов Н.И., Губарь Л.Н. Межпредметные связи как основа формирования профессиональных компетенций, соответствующих стандартам Worldskills, при изучении студентами теории вероятностей и математической статистики // Вестник Московского городского педагогического университета. Серия «Информатика и информатизация образования». 2019. №4 (50). С. 73-80. [Popov N.I., Gubar L.N. Interdisciplinary relations as the basis of formation of students' professional competences corresponding to the standards of WorldSkills, in study of probability theory and mathematical statistics by students // Bulletin of the Moscow city pedagogical University. Series «Informatics and Informatization of education». Moscow; 2019;4(50):73-80. (In Russ).] doi: 10.25688/2072-9014.2019.50.4.09.

12. Попов Н.И., Губарь Л.Н., Яковлева Е.В. О реализации национального проекта «Образование» при подготовке математических кадров в вузе // Российский научный электронный журнал «Электронные библиотеки». 2019. Т. 22. №5. С. 432-439. [Popov N.I., Gubar L.N., Yakovleva E.V. About implementation of the National project «Education» at teaching of specialists in the field of mathematics at the university// Russian Digital Libraries Journal. 2019; 22(5):432-439. (In Russ).]

13. Попов Н.И., Никифорова Е.Н. Методические подходы при экспериментальном обучении математике студентов вуза // Интеграция образования. 2018. Т. 22. №1. С. 193-206. [Popov N.I., Nikiforova E.N. Methodological Approaches to Experimental Teaching of Mathematics to University Students // Integration of Education. 2018;22(1):193-206. (In Russ).] doi: 10.15507/1991-9468.090.022.201801.193-206.

14. Усова А.В. Межпредметные связи как необходимое дидактическое условие повышения научного уровня преподавания основ наук в школе // Межпредметные связи в преподавании основ наук в школе: сб. науч. трудов. Челябинск, 1973. Ч.1. 54 с. [Usova A.V. Mezhpredmetnye svyazi kak neobhodimoe didakticheskoe uslovie povysheniya

nauchnogo urovnya prepodavaniya osnov nauk v shkole // *Mezhpredmetnye svyazi v prepodavanii osnov nauk v shkole: sb. nauch. trudov. Chelyabinsk. 1973. Pt.1. 54 p. (In Russ).]*

15. Федорова В.Н., Кирюшкин Д.М. Межпредметные связи. М.: Педагогика, 1972. 152 с. [Fedorova V.N., Kiryushkin D.M. *Mezhpredmetnye svyazi. Moscow: Pedagogy; 1972. 152 p. (In Russ).]*

16. Хамер Г.В. Использование междисциплинарных связей в обучении как фактора формирования у студентов предусмотренных стандартом высшего образования компетенций // *Постулат. 2019. № 3. Доступно по: <http://e-postulat.ru/index.php/Postulat/article/view/2493/2535>. Ссылка активна на 30 июня 2020. [Hamer G.V. The use of interdisciplinary connections in education as a factor in the formation of students' competencies provided by the standard of higher education // *Postulate. 2019;(3). Available at: <http://e-postulat.ru/index.php/Postulat/article/view/2493/2535>. Accessed: 30 Jun 2020. (In Russ).]**

17. Шестакова Л.А. Теоретические основания междисциплинарной интеграции в образовательном процессе вузов // *Вестник Московского университета имени С.Ю. Витте. 2013. №1(2). С. 47-52. [Shestakova L.A. Theoretical bases of the interdisciplinary integration in educational process at high school // *Bulletin of Moscow University after S.Y. Vitte. 2013;1(2):47-52. Available at: https://www.muiiv.ru/vestnik/pdf/pp/pp_2013_1_47_52.pdf Accessed: 30 Jun 2020. (In Russ).]**

18. Barrett J. Aptitude, personality and motivation tests: analyze your talents and personality and plan your career. London and Philadelphia, 2009. 246 p. ISBN 978-0-7494-5651-1.

19. Kornilov V.S. Integration of interdisciplinary scientific knowledge in teaching inverse problems for differential equations // *RUDN Journal of informatization in Education. 2018. Vol. 15, N3. P. 304-318. doi: 10.22363/2312-8631-2018-15-3-304-318.*

УДК 378.046.4

Mykytyuk O.M.,^{1,2}

¹ Doctor of Sciences (Pedagogy),
Profesor Social and Humanitarian Sciences Department,
Ukrainian Academy of Printing;

² Doctor of Sciences (Pedagogy),
Assoc. Prof. Department of the Technology of Biologically Active Substances,
Pharmacy and Biotechnology, Lviv Polytechnic National University;

Tyurina T.G.,

Doctor of Sciences (Pedagogy), Profesor
Department of Sociology and Social Work
Lviv Polytechnic National University;

Zachepa A.M

Doctor of Sciences (Philosophy),
Head of Department Social and Humanitarian Sciences Department,
Ukrainian Academy of Printing

RESEARCH OF THE PROBLEM OF EMOTIONAL BURNING OUT OF TEACHERS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Микитюк^{1,2} О.М.

¹ - доктор педагогічних наук,
професор кафедри суспільно-гуманітарних наук
Української академії друкарства;

² - доктор педагогічних наук,
доцент кафедри технологій біологічно активних сполук,
фармації та біотехнології НУ «Львівська політехніка»;
<https://orcid.org/0000-0001-9421-9350>

Тюріна Т.Г.

доктор педагогічних наук, професор кафедри
соціології та соціальної роботи інституту гуманітарних та соціальних наук
НУ «Львівська політехніка»
<https://orcid.org/0000-0001-9421-9350>

Зачепа А.М.

доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри
суспільно-гуманітарних наук Української академії друкарства
<https://orcid.org/0000-0002-9025-0606>

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ УЧИТЕЛІВ У ОСВІТЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Summary. This article is devoted to the problems of emotional health of teachers working in the system of postgraduate pedagogical education. In the article, authors highlighted the results of the empirical study about the state of emotional burnout syndrome in teachers of the postgraduate pedagogical education system in the context of the study of mental health. This research was conducted by using three methodologies with groups of teachers who were trained in the system of postgraduate pedagogical education. There are ways of preventing emotional burnout in teachers (such as prophylactic-preventive, and psycho-corrective) with the use of training sessions, interactive technologies, and other technologies of the elements of a favorable eco-environment.

The burnout syndrome among teachers is actually a process of orientation of a personality in the intra-individual space, which contains psycho-constitutional features and a subjective-personal attitude to one's professional activity, which manifests itself in violation of self-identification of a personality (the emergence of cognitive dissonance). The central paradigm for the formation of a psychologically stable personality, with the prevention of the burnout syndrome among teachers, is the formation of a competency-based approach to the behaviour in the intra-individual space, with the formation of cognitive consonance and the ability to change, mastering and developing one's personality and professional competency in the educational space.

Анотація. Стаття присвячена проблемам емоційного здоров'я учителів системи післядипломної педагогічної освіти. У статті автори висвітлюють результати емпіричного дослідження стану емоційного вигорання у вчителів системи післядипломної педагогічної освіти у контексті дослідження емоційного здоров'я. Дослідження проводились з використанням п'ятих методик з групами вчителів, які проходили курсову підготовку у системі післядипломної педагогічної освіти. Окреслено шляхи запобігання емоційному вигоранню у педагогів (як превентивно-профілактичні, так і психокорекційні) з використанням тренінгових занять, інтерактивних технологій, інших технологій формування елементів сприятливого екосередовища.

Key words: *mental health, emotional burnout syndrome, teachers of postgraduate pedagogical education system, favorable ecological environment.*

Ключові слова: *психічне здоров'я, синдром емоційного вигорання, вчителі системи післядипломної педагогічної освіти, сприятливе екосередовище.*

Постановка проблеми. Нині ринок праці гостро потребує професіоналів здатних до творчої самоорганізації, самовираження і самовдосконалення, з нестандартним типом мислення, креативним самостійним підходом до вирішення професійних завдань практичного спрямування тощо. Першочергову реалізацію цих завдань покладено насамперед на систему освіти України, яка наразі потребує, по-перше, розробки нових та удосконалення наявних традиційних методичних підходів до організації та здійснення підготовки креативної та всебічно розвиненої особистості, по-друге, постійного оновлення форм, методів та засобів навчання з метою їх ефективного впливу на формування високо інтелектуальної особистості, готової і здатної до створення та засвоєння інновацій у будь-якій галузі та у будь-якій діяльності..

Для сучасної теорії та практики очевидною стає нагальна потреба в оновленні змісту післядипломної педагогічної освіти відповідно до динаміки інформаційного суспільства на основі концепції освіти протягом життя (Lifelong Learning), неперервної освіти та впровадження компетентнісного підходу. Методологічні засади функціонування та модернізації сучасної системи післядипломної педагогічної освіти розкрито в працях М. Кириченка, В. Клокар, А. Кузьмінського, В. Маслова, О. Микитюк, В. Олійника, Н. Протасової, В. Пуцова.

У межах нашого дослідження викликають наукову зацікавленість роботи вчених, які

обґрунтували принципи навчання дорослих (Л. Лук'янова, Т. Протасова, Л. Сігаєва), його андрагогічний (С. Архипова, С. Вершловський, О. Вознюк), акмеологічний (В. Вакуленко, В. Гладкова, А. Деркач, О. Дубасенюк, Н. Кузьміна) аспекти; сутність трансформаційного навчання розкрито Дж. Мезіроу, М. Ноулзом. Проблеми розвитку професійної компетентності фахівців в умовах післядипломної педагогічної освіти розглядалися Л. Ващенко, І. Жерносеком, Ю. Запорожцевою, Л. Карповою, В. Масловим, Т. Сорочан,

Сучасна післядипломна педагогічна освіта у Україні передбачає високі вимоги до особистісних і професійних якостей вчителя. У роботі вчителя є багато різноманітних ситуацій, пов'язаних з переживанням стресу і високою емоційною напругою. Стресові фактори, переживання стресу, дія стрес-факторів – це складні феномени, що проявляються у психічних і фізіологічних реакціях організму вчителя.

Сучасна система післядипломної педагогічної освіти України не може залишатися осторонь від процесів модернізації освіти, що відбуваються нині в усьому світі. Її стосуються всі світові тенденції та інновації: особистісно-зорієнтований підхід, інформатизація, інтеграція тощо. До них належить і компетентнісний підхід, поява якого пов'язана, насамперед, з кризовими явищами та процесами в освіті, що полягають у протиріччі між програмними вимогами до майбутнього фахівця, запитами суспільства і потребами самої

особистості в освіті. Адже довгий час у вітчизняній системі освіти домінував знаннєвий підхід, результатом навчання якого була сукупність накопичених знань умінь і навичок. Ідея компетентнісного підходу – одна із відповідей на запитання про те, який результат освіти необхідний особистості і затребуваний сучасним суспільством: навчити навчатися і виробити потребу у навчанні упродовж життя. Формування компетентного фахівця на сьогоднішній день є однією із нагальних проблем освіти, котра актуалізує важливу функцію навчального процесу – навчити людину використовувати отримані знання у своїй практичній діяльності – професійній, громадсько-політичній, побутовій тощо і може розглядатися як один із можливих шляхів розв'язання зазначеної проблемної ситуації, що виникла через протиріччя між необхідністю забезпечити якість освіти та неможливістю вирішити цю проблему традиційним шляхом.

Умовно освітній простір можна розділити на макро-, мезо- і мікрорівні. На макрорівні – це єдиний світовий (глобальний) освітній простір. Його необхідність пояснюється тенденціями розвитку освіти в усьому світі – глобалізацією, що визначає єдиний ринок праці й освітніх послуг, та інформатизацією, що обґрунтовує існування єдиного інформаційного простору завдяки глобальній мережі Інтернет. На мезорівні – це може бути освітній простір країни, регіону, міста, освітньої установи. Його організація зумовлена такими світовими тенденціями в освіті, як гуманізація та індивідуалізація, які визначають загальнодоступність освіти і свободу вибору освітньої установи, освітніх програм і т. д. На мікрорівні – це освітній простір особистості. В контексті підготовки фахівця тут важливі тенденції професіоналізації та аксіологізації, які визначають важливість особистісного і професійного розвитку та їх результату.

Ми розглядаємо освітнє середовище школи, де працює вчитель, через призму психодидактичної моделі і екопсихологічної моделі освітнього середовища (В. Давидов, В. Лебедева, В. Орлов). Психодидактична модель ґрунтується на ідеї про визнання за кожним вчителем, учнем, як суб'єктом освітнього процесу, пріоритету його індивідуальності, персонального досвіду. Організація освітніх процесів у цій моделі середовища безпосередньо пов'язана з особистісними характеристиками учнів та їх індивідуальним суб'єктивним досвідом. Механізм реалізації індивідуальних освітніх траєкторій, на думку науковців, полягає в розробці для кожного вчителя, учня індивідуального педагогічного проекту освітнього середовища, який відповідає особистісним потребам; індивідуального навчального плану, вибору освітніх програм та їх рівнів з кожної навчальної дисципліни. Проте, з власного досвіду знаємо, що реалізація індивідуальних освітніх траєкторій,

індивідуальних навчальних планів не завжди є реальною.

Екопсихологічну модель освітнього середовища запропонував науковець В. Панов. Відповідно до поглядів розробників освітнє середовище – це система психолого-педагогічних умов і впливів, які створюють можливості для розкриття інтересів і здібностей кожної особистості з урахуванням її природних потенційних і вікових можливостей. Бачимо також з власного досвіду, що розкриття інтересів здібностей кожної особистості на сьогоднішній час, зокрема у період епідемії клораонавірусу, не завжди є можливим з економічної і інших точок зору.

На протязі останніх років все більше психологів і психіатрів ведуть мову не про професійний стрес у вчителів, а про наявність синдрому емоційного вигорання вчителя. Цей синдром розвивається на фоні постійного професійного стресу. Синдром емоційного вигорання у вчителів пов'язаний в першу чергу з постійними емоційними перевантаженнями, з постійним міжособистісним спілкуванням, з певними проявами когнітивного дисонансу. Актуальність проблеми дослідження професійного вигорання у вчителя на теперішній час можна пояснити зростаючими вимогами до вчителя (Закон України «Про освіту», вимогами Державного стандарту початкової загальної середньої освіти, Державного стандарту повної загальної середньої освіти, іншими законами), зростаючими вимогами до його особистісних професійних якостей, а також необхідністю пошуку шляхів корекції і запобігання емоційного вигорання і протидії стрес-факторам. Особливо загострилась ця проблема тепер. У період епідемії коронавірусу.

Мета статті. Мету, яку ставили перед собою автори – дослідження аспектів, аналіз і інтерпретація дослідження щодо емоційного вигорання у вчителів у освітньому середовищі.

Аналіз актуальних досліджень. Проблеми професійного росту вчителя були завжди предметом дослідження науковців. Феномен професійного вигорання є поширений серед представників різних професій, насамперед тих, що передбачають роботу з людьми. Термін «вигорання» (англ. «burnout» - згорання, вигорання) набув широкого розповсюдження завдяки праці американського вченого Х. Дж. Фрейденберґера, опублікованій у 1974 році, і пояснює характеристики психологічного стану у фахівців, які тісно спілкувалися з пацієнтами кризових центрів та психіатричних клінік.

Вперше термін «вигорання» зустрічається раніше, у праці Х. Бредлі 1969 року, де описано офіцерів, які працюють з умовно засудженими. В подальшому протягом кількох десятиріч проблему професійного вигорання інтенсивно досліджували зарубіжні вчені (П. Бріл, М. Буриш, Н. Водоп'янова, Р. Голембієвський в співавт., К. Кондо, К. Маслач, С. Мейер, Н. Ноур та ряд інш. З професійним вигоранням тісно пов'язаний

феномен професійного стресу (англ. «occupational stress»). Слід зазначити, що під поняттям «стрес» розуміють стан напруги, який виникає внаслідок дії сильного подразника, незвичайної ситуації [7]. Г. Сельє [7, с.36-40] у середині минулого століття висунуто теорію стресу, яка до сих пір залишається актуальною. Згідно з визначенням Г. Сельє, стрес або загальний адаптаційний синдром – це фізіологічна реакція організму, яка виникає у результаті впливу фізичних, хімічних або органічних факторів, і окреслив три стадії тривалого адаптаційного синдрому і описав їх (стадія тривоги, стадія резистентності (опору), стадія виснаження). Продовженням досліджень є теорія збереження ресурсів С. Хобфолла (С. Хобфолл і Дж. Фріді), а також модель стресу Дж. Грінберга. Теорія збереження ресурсів пояснює стрес особистості з загрозою втрати ресурсів, реальною втратою ресурсів або неможливістю відновити ті ресурси, які особистість у щось вклала. При цьому вигорання виникає тоді, коли цінні ресурси втрачені, або їх недостатньо. Американська дослідниця К. Масlach [4, с. 5] описує явище вигорання як феномен, що впливає на професійну ідентифікацію та поведінку працівників, що супроводжується втратою інтересу до роботи і проявами негуманного ставлення до клієнтів або інших осіб. Інша група дослідників описує професійне вигорання як фізичне, емоційне та психічне виснаження [4,5,6]. Зокрема, західні вчені А. Пайнс та Е. Аронсон визначали вигорання як стан фізичного, емоційного і психічного виснаження, яке є результатом тривалого впливу ситуацій з високими емоційними вимогами. Як зазначає В. Бойко [3], емоційне вигорання – це синдром, що розвивається на основі неперервного впливу на людину стресових ситуацій і призводить до інтелектуальної, душевної і фізичної перевтоми та виснаження. Окрім того, В. Бойко [3] розглядає явище вигорання як вироблений особистістю механізм психологічного захисту у формі повного або часткового виключення емоцій у відповідь на обрані психотравмуючі впливи. Зокрема, Н. Оніщенко описує професійне вигорання як особливий вид професійної деформації особистості У «Психотерапевтичній енциклопедії», це особливий вид професійної деформації особистості, обумовлений емоційним контактом із клієнтами, пацієнтами при надання професійної допомоги. У якості синонімів поняття «професійне вигорання» широко застосовують терміни «емоційне вигорання», «психічне вигорання», «психоемоційне вигорання», «згорання», «емоційне згорання», що описують одне і те саме явище вигорання. Оскільки йдеться про розвиток вигорання внаслідок дії професійних стресів у представників широкого кола професій, будемо надалі використовувати термін «емоційне вигорання» і «професійне вигорання».

Професійний розвиток педагога, педагогічна діяльність є стресогенною і потребує значних резервів самовладання та саморегуляції. У

результаті величезного емоційного напруження, що виникає у педагога у процесі здійснення ним професійної діяльності, поступово знижуються когнітивно-психічні параметри і відповідно зменшується працездатність. Якщо розглядати професійне вигорання з опиранням на концепцію стресу (за Г. Сельє), то відповідно напрошується висновок, що професійне вигорання – це дистрес, з завершенням адаптаційного синдрому після стресу – наявності стадії виснаження, що характеризується помітним зниженням енергетичного тону організму і емоційною лабільністю. Ряд науковців [1,2,3,4,6,7] дотримуються думки, що прояви емоційного захисту у формі вигорання є невід’ємним атрибутом емоційного захисту особистості. Науковець О. Рукавішніков підкреслює, що синдром емоційного вигорання характеризується стійким психічним виснаженням, розвитком дисфункціональних професійних установок і зниженням професійної мотивації. Науковець В. Бойко підкреслює, що феномен «емоційне вигорання» є по суті механізм психологічного захисту у формі повного або часткового зникнення емоцій у відповідь на стресові і психотравмуючі впливи. Вигорання, на думку автора, – це набутий стереотип емоційної, найчастіше професійної, поведінки, зокрема функціональний стереотип, що дозволяє особистості дозувати та економно витрачати енергетичні ресурси [3]. На думку Д. Грінберга, професійне вигорання характеризується несприятливою реакцією особистості на стрес, який вона отримала у процесі здійснення професійної діяльності, що містить поведінкові та психофізіологічні компоненти [4]. Теоретичні і емпіричні дослідження синдрому емоційного вигорання досліджувала велика кількість науковців, зокрема (М. Anderson, E. Iwanicki, D. Cronin-Stubbs, C. Rooks, M. Davis-Sacks, M. Leiter, T. Marek, C. Maslach, S. Jackson, A. Pines, W. Schaufeli, J. Winnubst та інші.). Велика кількість досліджень були проведені також М. Аминовим, В. Бойко, А. Марковою, Л. Митиною, О. Рукавішніковим, Т. Форманюком [4].

Фактори ризику розвитку емоційного вигорання за Л. Новіковою є наступними: 1) соціально-психологічні фактори розвитку вигорання – переживання несправедливості, соціальна незахищеність, відсутність підтримки, відчуття невдоволеності роботою, оплатою праці, вікові проблеми, відсутність просування по кар’єрних сходах; 2) особистісні фактори розвитку вигорання – накладання екстернального і інтернального локусу контролю; 3) професійні фактори розвитку вигорання: – прагелізм, непомірно високі вимоги до себе як професіонала і т.п. [5]. Т. Форманюк виокремлює наступні фактори емоційного вигорання [8]: особистісний фактор – дія надлишку емпатійності, здатності ідеалізувати обставини, інтравертність, зайва фанатичність, емоційна холодність, здатність до інтенсивного переживання негативних обставин

професійної діяльності. При рольовому факторі відіграють роль і мають опосередкований вплив також відсутність інтеграційної взаємодії, наявна недоброчесна конкуренція і т.п. Організаційний фактор характеризує відсутність емоційної і соціальної підтримки з боку колег і керівництва, надзвичайно високе професійне навантаження, неможливість впливати на прийняття рішень, необхідність прояву емоцій, що не відповідають реальному стану особи, і т.п. [9]. Аналіз літературних джерел дозволяє нам констатувати той факт, що переважаюча більшість авторів під терміном «синдром емоційного вигорання» розуміють професійний феномен, що складається з комплексу деструктивних симптомів і містить три компоненти: емоційне виснаження, деперсоналізацію і редукцію професійних досягнень [3, 4, 11, 12, 13].

Детальний аналіз літературних джерел свідчить також і про те, що як і вітчизняний, так і зарубіжний психологія відсутня єдина думка відносно причин, що обумовлюють виникнення емоційного вигорання. За даними ряду авторів (Т. Форманюк, 1994; К. Kondo, 1991; С. Maslach, 1982; А. Pines, 1981 та інші) синдром розвивається під дією трьох змінних: організаційних, особистісних, рольових. Хоча така класифікація штучно розділює організаційні і рольові фактори, що відносяться до соціальних, оскільки рольовий фактор характеризує вчителя (особистості) може бути тільки у школі, колективі, соціумі.

Виклад основного матеріалу. З метою отримання експериментальних даних нами були використані опитувальники методик визначення вираженості кризових чинників і подолання професійних криз вчителя (за О. Чоросовою), чотирма авторськими опитувальниками щодо емоційного здоров'я (шкалювання емоційного виснаження, деперсоналізації і редукції професійних досягнень, емоційного виснаження), анкета «Здоров'я вчителя (рівень тривожності)». Дослідження проводились у період 2017 року у КЗ ЛОР «Львівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» з вчителями системи післядипломної педагогічної освіти. Кількість вчителів, які брали участь у добровільному опитуванні становить 192. Порівняння досліджень емпіричної вибірки (сумарно після проведення опитування і анкетування) дозволили нам зробити наступні висновки. Анкетування і опитування груп вчителів, які включали вчителів різних категорій і спеціальностей (учителів основ медичних знань і захисту Вітчизни, а також учителів трудового навчання (технологій) показали, що у більшій частині вчителів наявні симптоми емоційного вигорання. Зокрема, % респондентів (вчителів основ медичних знань і захисту Вітчизни) що підтвердили наявність симптомів емоційного вигорання становив – 74%, вчителів трудового навчання (технологій) становив відповідно – 60%. Вчителі констатували велике «психоемоційне

виснаження», що проявляється в емоційних переживаннях, підвищеним психічним виснаженням, втратою інтересу і позитивних відчуттів до оточуючих, зокрема до учнів, відчуття «пересиченості роботою», незадоволення собою, оточуючими. «Деперсоналізація» проявляється (за даними анкетування) як «емоційною глухотою» і «емоційним відстороненням», формальним виконанням професійних обов'язків, відсутності «особистої включеності і співпереживання», а в окремих випадках, підвищеною роздратованістю і підвищеним негативізмом до оточуючих. На поведінковому рівні зростають прояви звинувачень колег у непрофесіоналізмі, відстороненості від шкільних подій. Що торкається професійної редукції, то у вчителів вона відображає ступінь задоволеності собою як особистістю і своїм професіоналізмом. У проведеному анкетуванні вчителі констатували зниження професійної мотивації, наростання почуття негативізму по відношенню до своїх посадових обов'язків, бажання зняти з себе відповідальність, бажання ізолюватися від оточуючих, намагання уникнути виконання своїх обов'язків, висували припущення у своїх хворобах, поганому самопочутті. Зібраний емпіричний матеріал проведений п'ятьох опитувань дозволив окреслити фактори, що призводять до емоційного вигорання (у всіх вчителів сумарно) – обмеження професійних очікувань у відношенні до особистісних досягнень учнів – 76%; суб'єкт-суб'єктна взаємодія, обумовлена постійною емоційною напругою – 79%; постійна потреба професійного самовдосконалення – 52%; нереалізованість особистісних прагнень 75%, непередбачуваність сучасних учнів і непередбачуваність виникнення педагогічних ситуацій – 62%; 60% - недотримання здорового способу життя, 52% - низький рівень соціальної адаптації – підвищена тривожність, невпевненість у собі, емоційна нестійкість, низький рівень самооцінки тощо – 56%; відсутність часу на вирішення родинних справ – 60%; матеріальні труднощі, відсутність можливості подорожувати – 42%; матеріальні проблеми -82%; недостатня самоактуалізація особистості – 47%. Поняття "самоактуалізація" в науковому полі визначається як складне та багатовекторне. Однак можемо узагальнити, що означений феномен виступає суб'єктною діяльністю, мета якої полягає у виявленні власних потенційних можливостей, дійсних потреб, життєвих прагнень, уявлень про власну місію, зокрема місію вчителя. Це формує мотиви, які виявляють прагнення їх реалізації та впливають на результат діяльності й здатність створювати життєву програму на основі вміння здійснювати усвідомлений та відповідальний вибір, що забезпечує особистісну самореалізацію.

Дані наших досліджень підтверджують дослідження В. Оржеховської про розгляд здоров'я людини з точки зору духовного, фізичного, психічного, соціального аспектів, відповідно з цієї

точки зору розглядати протидію емоційному вигоранню.

Наприклад, у недотриманні здорового способу життя наші респонденти вказували – немає безпечного природного середовища (гармонії співжиття з природою, немає екосередовища); немає чітких цінностей здоров'я, наявні шкідливі звички, немає доступу до раціонального харчування (якісна питна вода, достатня кількість вітамінів, мікроелементів); неякісне соціальне середовище (якість житла, умови для пасивного та активного відпочинку, рівень фізичної і психічної безпеки); умови праці (недостатність стимулів і умов професійного розвитку); недостатня рухова активність і т.д. Щодо пошуку шляхів запобігання емоційному вигоранню у педагогів, то вони можуть бути як превентивно-профілактичні, так і психокорекційні. У процесі превентивної роботи щодо попередження професійного вигорання доцільними можуть бути дії щодо коригування власного стилю реагування на стресову ситуацію, зміну поведінкового репертуару, відпрацювання навичок конструктивної взаємодії, використання релаксаційних технік зняття напруги тощо.

Найбільш ефективною формою профілактики емоційного вигорання можна вважати тренінгові заняття, з використанням елементів сприятливого екосередовища, що складається з лікарських рослин і кімнатних рослин. Сприятливим екосередовищем ми вважаємо екосередовище реалізації соціоекологічних особистісних ставлень і ціннісних орієнтацій, що komponується з лікарських рослин у класі, пришкольній навчально-дослідній ділянці, пришкольному просторі, рекреаційному приміщенні [10]. У межах профілактики і запобігання емоційного вигорання тренінг виступає як запланований процес модифікації зміни ставлення і поведінкових навичок педагогів у стресовій ситуації через набуття психолого-педагогічного емоційної рівноваги з метою досягнення ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії та подальшого успішного здійснення професійної діяльності.

Доцільно використовувати для вчителів індивідуальні і групові тренінги («Море друзів», «Коло ідей», «Абетка спілкування», воркшопи, інтерактивні вправи, зокрема колективно-групові, кооперативні, ситуативного моделювання, діалогового прийняття рішень), у ході яких відпрацьовуються навички самодіагностики ознак професійного стресу та конструктивні шляхи його подолання (формування адаптивних копінг-стратегій). Метод "Коло ідей" є ефективним у вирішенні гострих суперечливих проблем, та для систематизації низки ідей. Він полягає в залученні всіх до обговорення поставленого завдання, дозволяє уникнути ситуації, коли перша група, що виступає, подає вичерпну інформацію з проблеми. Основою воркшопу може бути групова взаємодія та самостійне вироблення динамічних знань на основі індивідуального досвіду кожного учасника, що багаторазово підвищує їх засвоєння. Основні

методи та прийоми воркшопу – моделювання ситуацій, створення проєктів, практикум, виконання індивідуальних та групових вправ.

У процесі тренінгів можливе використання елементів казкотерапії, символдрами, музичної терапії у сприятливому екосередовищі та метафорично-асоціативних карт.

Доцільно використовувати також метод асоціювання, який запропонований А. Акиндиною [1] (використовування вправ, що допомагають подолати дисоційовані стани шляхом занурення у стан асоціації). Науковець Л. Митина [11], зокрема наголошує, що для осіб з емоційним вигоранням доцільно організація груп психодрами з використанням рольової гри та елементів імпровізації різних життєвих ситуацій, призначених для більш повного розкриття внутрішнього світу особистості.

Процес навчання педагогічного працівника є довготривалим, відкритим, нерівномірним, асинхронним (розбіжним у часі), багатофакторним (соціальні, політичні, економічні, особистісні, стан здоров'я вчителя, негативний вплив емоційного вигорання), суб'єктивним та самокерованим процесом. Процес навчання вчителів залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх впливів, які визначають активні перетворення професійно-особистісних внутрішніх смислів педагога, що призводить до позитивної зміни його мотивації, і як ланцюгова реакція спонукає до пошуку ресурсів для динамічних змін у когнітивній сфері, умінь і спонукає до саморозвитку вчителя. Процес навчання вчителів проходить у освітньому середовищі, і освітнє середовище інститутів післядипломної педагогічної освіти ми розглядаємо як багатовимірне педагогічне явище, що має складну архітектуру, що є простором вибору та реалізації вчителем індивідуальної освітньої траєкторії. Вона доводить, що побудова освітнього середовища можлива лише на основі використання технології рефлексивного управління педагогічним процесом і механізму залучення вчителя в освітній процес як суб'єкта ціннісного та особистісно-професійного спілкування. Це визначення підкреслює загальну суб'єктсуб'єктну спрямованість у створенні освітнього середовища та відображає специфіку особистісно-орієнтованого освітнього процесу через призму запобігання емоційного вигорання.

Висновок. Синдром емоційного вигорання у учителів є, по суті процесом зміни орієнтації особистості у інтраіндивідуальному просторі, що включає індивідуальні зміни і зміни у суб'єктивно-особистісному ставленні до професійної діяльності, яке виявляється у порушенні аутоідентифікації особистості (когнітивний дисонанс). Використання різноманітних підходів у функціонуванні закладу у освітньому середовищі, що забезпечують саморозвиток вільної й активної особистості, реалізацію творчого потенціалу особистості між якими встановлюються

взаємозв'язки, і може розглядатися як модель протидії емоційного вигорання вчителя.

Проблематика протидії емоційному вигоранню педагогів і дотримання здорового способу життя потребує подальших пошуків і дослідження.

Список літератури

1. Акиндинова И. А. Методы психологической помощи работе с последствиями синдрома эмоционального выгорания специалистов помогающих профессий / И.А. Акиндинова. Психологический журнал. – 2001. – Т. 17. – № 4. – С. 56–72.
2. Бодров В.А. Информационный стресс: учебное пособие для вузов. / В.А. Бодров – М.: ПЕР СЭ, 2000. – 352 с.
3. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В.В. Бойко. – М.: Информационно-издательский дом «Филин», 2006. – 472 с.
4. Булатевич Н.М. Синдром емоційного вигорання вчителя : автореф. дис. канд. психол. наук: спец. 19.00.04 «Медична психологія» / Н.М. Булатевич. – К., 2004. – 19 с.
5. Водопьянова Н.Е. Синдром выгорания: диагностика и профилактика / Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченкова – СПб.: Питер, 2005. – 336 с.
6. Кирхлер Э. Мотивация в организациях. Психология труда и организационная психология /

Э. Кирхлер, К. Родлер. – Харьков: Гуманитарный центр. – 2004. – 168 с.

7. Китаев-Смык Л.А. Психология стресса / Л.А. Китаев-Смык. – М.: Наука, 1983. – 368 с.

8. Курлянд З. Н. Педагогические способности и профессиональная устойчивость / З.Н. Курлянд. – Одесса, 1992. – 122 с.

9. Микитюк О. М. Теоретико-методологічні засади формування соціо-екологічної компетентності учителів у системі післядипломної педагогічної освіти : [монографія] / О. М. Микитюк. – Львів : Друк на потребу, 2013. – 368 с.

10. Микитюк О. М. Компетентнісний підхід до забезпечення здорового способу життя у сприятливому екосередовищі : [навч.-метод. посіб. для слухачів системи післядипломної педагогічної освіти] / О. М. Микитюк, О. І. Шиян (Гриф МОН № 1.4/18-1845 від 25.05.2009 р.). – Львів : ЦДП, 2009. – 136 с.

11. Митина Л. М. Эмоциональная гибкость учителя: психологическое содержание, диагностика, коррекция / Л.М. Митина, Е.С. Асмаковец. – М.: Флинта. – 2001. – 190 с.

12. Maslach C. Prevention of burnout: New perspectives / Christina Maslach and Julie Golberg // Applied and preventive Psychology. – 1998. – Vol. 7. – P. 63–74.

13. Maslach C., 1978 (6). Job burnout: How people cope // Public Welfare. – 36(2). – P. 56–58.

УДК 37.013.73

ГРНТИ 02.01.39

Обухова К.А.

научный сотрудник

Пономарева Л.И. д.п.н., профессор

Ган Н.Ю.

к.п.н., доцент

кафедра дошкольного и социального образования,

ФГБОУ ВО «Шадринский государственный педагогический университет»,

г. Шадринск

ЦЕННОСТНОЕ ОТНОШЕНИЕ К ЗДОРОВЬЮ КАК ФИЛОСОФСКАЯ КАТЕГОРИЯ

Аннотация. Статья освещает проблему ценностного отношения к здоровью как философской категории. Рассмотрено понятие «категория» в философском его трактовании, приводится генезис изучаемого понятия. В статье раскрыта важность философского знания в гармоничном развитии личности. Акцент в статье делается на анализе проблемы здоровья человека в философском измерении, показана взаимосвязь экологического, культурного, духовно-нравственного развития личности. Обосновывается связь разных философских категорий с понятием «ценность». Кроме того, авторами освещены подходы мыслителей и ученых разных периодов к трактованию понятий «категория», «ценность», «отношение». Показана важность и актуальность проблемы осознания человеком, своих потребностей, своего отношения к здоровью, связь здоровья и болезней с развитием человечества, преобладанием телесного над духовным, материального над моральным, прогрессом техногенного мира.

Abstract. The article highlights the problem of the value attitude to health as a philosophical category. Considers the concept of "category" in its philosophical interpretation, the genesis of the concept. The article reveals the importance of philosophical knowledge in the harmonious development of the individual. The problem of human health in the philosophical dimension is also considered, the connection with the ecological, cultural, spiritual and moral development of the individual is shown. The philosophical categories and their connection with the concept of "value" are revealed. The article highlights the approaches of thinkers and scientists of different periods to the interpretation of the concepts of "category", "value", "attitude". The importance and relevance of the problem of a person's awareness of his needs, his attitude to health, the connection of health and diseases with

the development of mankind, the predominance of the bodily over the spiritual, the material over the moral, the progress of the technogenic world are shown.

Ключевые слова: ценность, категория, ценностное отношение к здоровью, философская категория.

Key words: value, category, value attitude to health, philosophical category.

В современных условиях глобального духовного и экологического кризиса, которые проявляются как негативные тенденции в динамике здоровья человека, здоровье человека приобретает большую значимость. Как следствие, возникает естественный всевозрастающий интерес к проблеме здоровья в ее общенаучном и философском измерениях.

Повышение социально-философского интереса к здоровью имеет причиной то, что наблюдающийся кризис индивидуального и популяционного здоровья находится в безусловной связи с кризисными явлениями экологического, культурного и духовно-нравственного характера. Соответственно требуется глубокое философское и мировоззренческое переосмысление образовавшихся ранее представлений о природе здоровья, как важнейшей социальной и экзистенциальной ценности человеческого бытия.

Философия – это наука, цель которой – комплексное воспитание гармоничного и культурного человека. Она системно и поэтапно знакомит с общечеловеческими ценностями, с главными положениями в области нравственности и духовного развития, формирует духовную основу для мудрого и высоконравственного поведения в будущем. Сохранение и поддержание здоровья является одной из фундаментальных ценностей человеческой жизни.

По логике изложения необходимо рассмотреть понятие «категория» в философском трактовании слова. Категория (от др.-греч. – «высказывание, обвинение, признак») – это предельно общее понятие, выражающее наиболее существенные отношения действительности [8].

Генезис понятия категории проходил одновременно со становлением философии как науки. Впервые его использовал Аристотель, подразумевая под категориями наиболее общие понятия, служащие предикатами, т.е. то, что повествуется (утверждается или отрицается) о субъекте. Аристотель квалифицировал каждую вещь, о которой возможно высказаться, под одну из десяти категорий: сущность (или субстанция), количество, качество, отношение, пространство, время, состояние, действие, обладание и претерпевание.

И. Кант рассматривал мир как хаос, наполненный беспорядочными чувствами и событиями. Нужно навести в этом хаосе порядок. Это возможно реализовать с помощью предопределенных форм чувственности, таких как время и пространство. В реальном мире их не существует, они выступают формами нашего восприятия, организующими изначальный привходящий в восприятие хаос. Для того, чтобы перейти от чувственности к рассудку, для

осуществления их целостности необходимо, как полагал Кант, что-то такое, что было бы схоже, с одной стороны, с явлением, а с другой – с категориями. Установление единения в мире феноменов заключается с помощью категорий рассудка. Кант выделяет следующие категории рассудка:

1. Категории количества
 - Единство
 - Множество
 - Целность
2. Категории качества
 - Реальность
 - Отрицание
 - Ограничение
3. Отношения
 - Присущность и самостоятельное существование
 - Причинность и зависимость (причина и действие)
 - Общение (взаимодействие между действующим и подвергающимся действию)
4. Категории модальности
 - Возможность и невозможность
 - Существование и несуществование
 - Необходимость и случайность

Г. Гегель под категориями имеет в виду то же, что и И. Кант, только вкладывает в них метафизический смысл. Автор выводил категории путем диалектического метода. Теория философии здоровья получила дальнейшее развитие во многом благодаря попыткам использовать для анализа, именно, законы диалектики, открытые Гегелем.

Все философские категории в той или иной степени относились мыслителями к ценностям. К ценностям были причастны благое, прекрасное, справедливое и иные явления бытия, устремленные к нашим чувствам, что послужило возникновению такой философской науки как аксиология (от *axio* – ценность, *logos* – слово, учение). Большую роль в становлении аксиологии сыграл Ф. Ницше, который рассматривал «хорошее и плохое», «доброе и злое» как «противопоставленные ценности», которые «бились на земле тысячелетним смертным боем»; и необходима такая фундаментальная «критика моральных ценностей», при которой «сама ценность этих ценностей должна быть однажды поставлена под вопрос, чтобы решить проблему ценностей».

В нашем исследовании, мы более детально остановимся на такой философской категории как отношение. Воспитание человека «как органической части природы», прежде всего, неразрывно связано с категорией «отношение». Философия трактует эту категорию как взаимосвязь элементов в определенной системе.

Во многих научных трудах категория «отношение» трактуется широко, например, во взаимосвязи с категорией «Мировоззрение»: «Мировоззрение является, с одной стороны, отражением мира, с другой стороны – ценностным отношением к нему человека и выступает в качестве метода познания».

Проблема ценностей в обществе детально рассматривалась в философии и социологии, антропологии и психологии (Э. Дюркгейм, Дж. Дьюи, В. Келлер, К. Льюис, А. Маслоу, Г. Олпорт, Р.Б. Пери, Т. Парсонс, П. Сорокин и др.).

Как отмечал М. Вебера, понятие ценность широко применяли в философских и социологических исследованиях для свидетельства человеческого, социального, культурного значения конкретных явлений бытия. В действительности, все многообразие предметов человеческой деятельности, общественных отношений и включенных в их круг природных явлений является предметными ценностями как объекты ценностного отношения, то есть признаются как добро и зло, истина или ложь, красота или безобразие, допустимое или запретное, справедливое или несправедливое и т.д. Способы и критерии, вследствие которых проходят сами процедуры катирования соответствующих явлений, закрепляются в общественном сознании и культуре как «субъективные ценности» (установки и оценки, императивы и запреты, цели и проекты, выраженные в форме нормативных представлений), выступая ориентирами деятельности человека.

В.П. Тугаринов дает такое определение: «Ценности – предметы, явления природы и их свойства, которые нужны (наблюдаемы, полезны, приятны и прочее) людям определенного общества или класса и определенной личности в качестве средств удовлетворения их потребностей и интересов, а также идеи и пробы в качестве нормы, цели или идеала» [9]. Таким образом, автор в качестве критерия ценности называет их необходимость для удовлетворения потребностей.

По П. Менцлеру «ценность – то, что чувствую люди, действующие, признающие над всем и к чему можно стремиться с уважением, признанием, почтением». Тем самым показывается, что к ценностям относятся не только то, что усвоено, но и к чему необходимо стремиться.

При этом ценностное отношение – внутренняя позиция личности, отражающая взаимосвязь личностных и общественных значений. Ценностное отношение в философии трактуется также как значимость того или иного предмета, явления для субъекта, определяемая его осознанными или неосознанными потребностями, выраженными в виде интереса или цели.

В работах Щурковой Н.Е. «Ценностное отношение – это устойчивая, избирательная, предпочтительная связь субъекта с объектом

окружающего мира, когда этот объект, выступая во всем своем социальном значении, приобретает для субъекта личностный смысл, оценивается как нечто значимое для жизни и общества и отдельного человека» [10].

Ценностное отношение – это субъективное осознание ценностей в эмоциональной или рациональной форме. Они являются одновременно процессом восприятия, понимания мира сквозь призму ценностей и результатом этого процесса как позиции человека по отношению к ценностям как личностно-значимым. В ценностном отношении, прежде всего, отражается общественная жизнь, социальная действительность, они культурно и исторически обусловлены.

Известно, что существуют ценности, которые сохраняют свое значение на протяжении всего существования человечества, таким образом, являются абсолютными. К их числу относится здоровье. Философско-аксиологическое осмысление человека и его здоровья связано в последние десятилетия прежде всего с расширением знаний о мире и человеке, об обществе, в котором проходит его жизнедеятельность, но больше всего это осмысление сопряжено с теми процессами, которые несут угрозу существованию биосферы и самого человека.

С ухудшением здоровья людей все большеую роль в мире начинают играть медицинские факторы, особенно введения лекарств (по сути, химических) и замена деградирующих человеческих органов искусственными. Между тем, современная медицина, как бы призванная всесторонне решать эту проблему, уделяет ей весьма незначительное внимание, сосредоточиваясь на задачах лечения болезней. Эти процессы открывают дорогу более широкому явлению техногенного мира – интеграции человека с техносферой и техникой в самом широком смысле этого слова. Перечень замен настолько обширен, что вскоре практически не останется ни одного органа, за исключением мозга, которого нельзя будет заменить искусственным или выращенным из своих же клеток на основе клонирования.

Общественной проблемой становится вопрос о переходе человеком высокотехнологичных цивилизаций в восприятии органами чувств окружающего мира, особенно из-за физиологических разрушений органов зрения и слуха [3]. Если нынешние темпы разрушения этих органов не начнут снижаться в XXI в., то через полтора-два века примерно две трети населения будут слепыми и глухими, что потребует создания специальных видео и радиоаппаратов уже не для усиления зрения и слуха, а для передачи соответствующих «телевизионных изображений» и звуковых сигналов в кору головного мозга. Не исключена будет и возможность прямого подключения этих «приборов» к системе Интернета или иным

те лекоммуникациям, что даст нам еще очередной аргумент углубляющейся интеграции человека и техники.

В условиях интеграции человека и техносферы, формирования постчеловеческого, биотехносоциального существа довольно противоречивые ценности и идеалы приобретает проблема здоровья, по сути, падающего природного здоровья.

Анализ проблем, связанных со здоровьем человека, приобретает особую актуальность в наше время в силу «антропологического поворота» в современной философии. Хорошо известно негативное воздействие научно-технической революции на человека, которое заключается в нарушении его физического, духовного, психического развития и появлении реальной угрозы жизни человека в искусственном мире. С развитием генной инженерии появляются опасные эксперименты над человеком (клонирование).

В философском понимании, рост численности психосоматических заболеваний свидетельствует о конфликте разума, души и тела. Противоречие двух начал – материального и духовного – становится причиной тяжелых болезней. Выбор современным человеком непродуктивных антиприродных форм поведения (наркотизм, преступность, проституция) есть осознанное или неосознанное отклонение от онтогенеза.

Можно констатировать, что общемировые тенденции в динамике ценности здоровья, в целом, проявляются и в России, однако специфика ее экономического, социально-политического и духовного развития в значительной степени усугубляет негативные аспекты этой динамики.

Решение проблемы улучшения здоровья человека возможно лишь посредством изменения самого человека, его мировоззрения. Необходимо формировать здоровье человека целостно, в единстве тела, души и духа с соответствующей иерархией материальных и духовных ценностей. Негативные тенденции в динамике здоровья человека могут быть преодолены путем ориентации его на ценности жизни, здоровья, творческого долголетия.

Философские проблемы здоровья всегда занимали важное место в теоретическом знании. Русская философская мысль характеризуется безусловным приоритетом духовного над телесным. Об этом говорит вся православная литература, начиная с Феофана Печерского и Даниила Заточника. Великие русские мыслители и писатели никогда не проповедовали потребительство. Одновременно они призывали больше внимания уделять проблемам «маленького человека», его социальному и психическому благополучию.

Среди ученых-философов России XVIII в. наиболее известны К.Ф. Вольф, С.Г. Зыбелин, П.А. Загорский, С.К. Каисаров, Ф.К. Уден,

занимавшиеся вопросами социального влияния на здоровье человека.

Философские взгляды С.Г. Зыбелина проявились в материалистическом (корпускулярном) объяснении строения организма, в раскрытии влияния окружающей среды на здоровье и его детерминированности социальными условиями [2]. Он исходил также из взаимосвязи психического и физического здоровья человека. Отечественные ученые давно подметили взаимосвязь между организмом и окружающей средой. Однако тогда не было строгих научных доказательств, подтверждающих это положение, и четких теорий, классифицирующих и идентифицирующих внешнесредовые факторы, не было концепций, объединяющих их на основе общего ведущего положения. Концепция хронических неэпидемических заболеваний с ее представлениями о факторах риска для здоровья появилась лишь в середине XX века.

В советский период методологические вопросы здоровья неоднократно обсуждались философами. Социальная обусловленность здоровья населения четко обозначена в работах таких отечественных ученых, как В.Д. Жиринов, А.М. Изуткин, В.П. Казначеев, А.М. Корольков, В.П. Петленко, Г.И. Царегородцев. Плодотворные идеи о возможностях человеческого организма и о способах его совершенствования, изложенные И.И. Мечниковым в его «Этюдах оптимизма», нашли дальнейшее развитие в работах Г.Л. Апанасенко, А.С. Залманова, К. Ниши, Б.Н. Чумакова, Г.С. Шаталовой и др.

Научная основа взглядов на сохранение здоровья человека стала складываться в России в 80-е годы прошлого столетия в трудах И.И. Брехмана (основоположник палеологии) и Ю.П. Лисицына (разрабатывает вопросы санологии).

И тем не менее, приходится констатировать, что остается нерешенным целый ряд вопросов, имеющих существенное значение для изучения проблем, связанных со здоровьем человека. Прежде всего, недостаточно разработана философия здоровья, а именно, ее концептуальные основы, а также основные составные элементы и факторы здоровья. В научной литературе о здоровье слабо представлен духовный уровень здоровья человека, не уточнено его содержание и объем, влияние на другие компоненты. Определение здоровья – труднейший научно-философский вопрос, который рассматривался имплицитно и до сих пор не отрафлексирован.

Все сказанное указывает на то, что появилась необходимость общения социально-философских знаний и социальных предпосылок (картин мира, социальных представлений и т. д.), определяющих ценность здоровья.

В связи со сложившимися обстоятельствами, одна из важных задач образования на всех ступенях развития – воспитание потенциально

активной личности, сочитающей нравственность, разум, психическое и физическое здоровье. Нравственным здоровьем опосредована духовность человека, так как она связана с общечеловеческими истинами добра, любви и красоты.

Таким образом, ценности формируются в результате осознания субъектом своих потребностей в соотношении с возможностями их удовлетворения, т.е. в результате ценностного отношения. Ценностные отношения не возникают до тех пор, пока субъект не обнаружит для себя проблематичность удовлетворения возникшей потребности. Чем проблематичнее возможность удовлетворения той или иной потребности, тем большей ценностью обладает тот или иной предмет (явление) для субъекта. Именно по ниманию ценности жизни и ценности здоровья, поворот от философского антропоцентризма к биосфероцентризму позволит не только сохранить созданную природой Землю, но и сохранить биосферного человека с его природным здоровьем, развитыми социальными и природными качествами.

Список литературы:

1. Василенко, В.А. Ценность и ценностное отношение / В.О.Василенко. – М., 1966. – 215 с.
2. Зыбелин, С.Г. Избранные произведения / С.Г. Зыбелин. – М.: Медгиз. 1954. – 218 с.
3. Иванова, Н. П. Социально-гуманитарные науки в контексте современной культуры : учебное пособие для вузов / Н. П. Иванова. – 2-е изд., перераб. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2020. – 165 с.
4. Каган, М.С. Философская теория ценности / М.С. Каган. – СПб.: Петрополис, 1997. – 205 с.

УДК 373.24

ГРНТИ 14.23.07

5. Козина, Г.Ю. Концептуальная модель взаимодействия социальных факторов на формирование здоровья человека // Х Социологические чтения преподавателей, аспирантов и студентов: межВУЗовский сборник научных трудов. Пенза, 2008. – С.64-71.

6. Клементьев, Д.С. Социология личности: учебник для вузов / Д.С. Клементьев, А.Г. Маслова. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва : Издательство Юрайт, 2020. – 103 с.

7. Обухова, К.А. Концептуальные основы формирования ценностного отношения к здоровью у студентов педагогического вуза // Проблемы и перспективы формирования педагогической культуры у студентов в условиях реализации Профессионального стандарта педагога: Всерос. науч.-практ. конф. (с междунар. участием), 23-24 сентября 2016 г. / Департамент образования и молодеж. политики ХМАО-Югры, Бюдж. Учреждение высш. образования ХМАО – Югры «Сургут. гос. пед. ун-т» / сост., науч. ред.: Н.В. Абрамовских. – Сургут: Тюмень: ООО «Аксиома», 2016. – С. 102-104.

8. Пивоваров, Д. В. Категории онтологии в 2 ч. Часть 1: учебное пособие для вузов / Д. В. Пивоваров. – Москва : Издательство Юрайт, 2020. – 279 с.

9. Тугаринов, В.П. Избранные философские труды / В.П. Тугаринов. – Л.: Издательство Ленинградского университета. 1988. – 344 с.

10. Щуркова, Н.Е. Педагогическая технология : учебное пособие / Н.Е. Щуркова. – 2-изд, доп. – Москва : Педагогическое общество России, 2005. – 256 с.

П. Философия здоровья. А.Т. Шаталов (отв. редактор) – М., 2001. – 242 с.

Пономарева Л.И.

д.п.н., профессор

Ган Н.Ю., к.п.н., доцент

Обухова К.А.

научный сотрудник

кафедра дошкольного и социального образования ШГПУ, г. Шадринск

ФОРМИРОВАНИЕ ОСНОВ ПОНИМАНИЯ ДЕТЬМИ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ЦЕЛОСТНОЙ КАРТИНЫ МИРА

Аннотация. В данной статье рассматривается проблема освоения детьми дошкольного возраста философских категорий. Обосновано, что основным способом построения в сознании ребенка объективной картины мира является эмпирическое обобщение и структурирование чувственного опыта, накопленного в различных видах деятельности. Авторами показана роль системных представлений в формировании основ понимания целостной картины мира.

Annotation. In this article, the problem of studying preschool children of philosophical categories. It has been substantiated that the main way of building an objective picture of the world in a child's mind is empirical generalization and structuring of sensory experience accumulated in various types of activity. The authors show the role of system concepts in the formation of the foundations for understanding the holistic picture of the world.

Ключевые слова. Категория, категориальная структура мышления, целостная картина мира.

Keywords. Category, categorical structure of thinking, integral picture of the world.

Основная часть. В настоящий момент, заложенные в Закон «Об образовании в РФ» и федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования идеи гуманизации и гуманитаризации образования, все чаще понимаются как философские идеи о роли системы образования в понимании дошкольниками целостной картины мира; концептуальные положения о взаимосвязи среды и развитии личности ребенка на основе субъектной вовлеченности в специально организованные виды деятельности [14], [16].

Это определяет модернизацию содержания дошкольного образования и поиск альтернативных методов и средств формирования основ категориального видения картины мира [1].

Усвоение ребенком накопленного опыта человеческой культуры, т.е. его социализация, приводит к осознанию своей значимости, личного места в социуме и собственной позиции в целостной картине мира [9].

Система образования, в которую включен ребенок, начиная с дошкольного детства, предоставляет ему возможность постепенного и непрерывного вхождения в познание окружающего мира [8].

Именно гуманистическая парадигма образования, определяет отражение в нем разных точек зрения человека на мир, совокупности способов изучения принципов построения природного и социального окружения, усвоение представлений которые обеспечивают раскрытие ценности как самой личности, так и богатства окружающего мира. Дошкольному образованию, как закрепленному Законом «Об образовании РФ» первому уровню общего образования, в этом процессе принадлежит приоритетная роль [16]. Именно в дошкольном детстве ребенку раскрываются различные взаимосвязи, ценности культуры и здоровья, многообразные закономерности в области разных знаний. Это способствует более широкому взаимодействию ребенка-дошкольника с окружающим миром, что, в свою очередь, обеспечивает усвоение не разрозненных представлений об объектах и явлениях, а закономерную их интеграцию и взаимопроникновение, а значит, понимание целостности картины мира [4].

Проблемой познания устройства мира интересовались ученые с древнейших времен. К ним следует отнести Гераклита Эфесского, Демокрита, Платона, Теофаста и других философов Древней Греции. В системе образования изучением методических аспектов ознакомления детей с окружающим миром занимались Я.А. Коменский, И.Г. Песталотти, Ж.Ж. Руссо и другие. Эти ученые-методисты полагали, что ребенка надо воспитывать согласно принципу природосообразности, при этом, материальный мир – это только отражение

существующего независимо от человеческого сознания вечного мира идей, а цель обучения состоит в развитии мышления, а не в накоплении знаний.

Главную роль в познании окружающего мира Я.А. Коменский отводил активности личности. Он считал, что обучение должно основываться на развитии самостоятельности ребенка, который исследует окружающие его предметы и явления. Ученому принадлежит утверждение того, что на ребенка воздействуют три фактора воспитания: природа, люди и общество. При этом, каждый из факторов выполняет свою роль: природа развивает способности и чувства, люди учат, как ими пользоваться, предметы и явления обогащают опыт [7].

По мнению Н.Н. Поддъякова, категориальная структура мышления углубляет познание реального мира и обуславливает глобальные изменения в психическом и личностном развитии ребенка, где знание выступает интенсивным фактором изменения познавательного опыта ребенка [12].

Проблеме изучения подходов к построению современного образования, в котором человек мыслит категориально, посвящены исследования таких отечественных педагогов и психологов, как Ю.К. Бабанский, Б.С. Гершунский, М.В. Кларин, И.Я. Лернер, М.К. Мамардашвили, А.В. Петровский, Н.Ф. Талызина, В.Т. Фоменко, Д.Б. Эльконин и другие. Научные изыскания представленных ученых можно условно рассмотреть в нескольких направлениях: содержание обучения как средство развития личности; развитие учебной деятельности, принципы ее построения и способы овладения обучающимися логическим мышлением; концепции развивающего обучения; деятельностный подход в понимании целостной картины мира и др.

В связи с тем, что содержание образования в настоящее время рассматривается не как цель образовательного процесса, а как средство развития личности, педагогическая наука и практика встали перед необходимостью поиска новых педагогических технологий, которые позволят построить путь познания ребенком окружающего мира не только как накопление, приобретение, расширение знаний о нем, но, прежде всего, как возможность развития интересов к учению, интеллектуальной рефлексии, имитационного и ролевого моделирования, дискуссионной культуры, поисковой деятельности обучающихся и др. Как отмечает в своем исследовании Е.Е. Сапогова, изменение взглядов на обучение детей в школе, влечет за собой необходимость осуществления преобразований и в организации познавательной деятельности еще в системе дошкольного образования.

Справедливости ради, следует отметить, что познавательная деятельность детей дошкольного возраста, в целом, и содержание обучения, в частности, давно волнуют умы ученых. Так, среди теоретиков психолого-педагогического направления дошкольной дидактики, рассматривающего познавательное развитие ребенка, следует отметить: Л.А. Венгера, Н.Е. Вераксу, Р.И. Говорову, А.В. Запорожеца, С.Н. Николаеву, Н.Н. Поддьякова, А.П. Усову и др.

Среди многообразных точек зрения на содержание дошкольного образования в аспекте развития учебно-познавательной деятельности особый интерес вызывает сегодня точка зрения ученых на познание ребенком картины мира через философские категории В.А. Петровский, Н.Н. Поддьяков, Р.М. Чумичева и др.

По С.Л. Рубинштейну, категории – это наиболее общие понятия, отражающие основные свойства, взаимосвязи и закономерности реального мира [15]. Самыми широкими категориями, как отмечает В.В. Давыдов, являются философские категории, служащие методологической основой научного познания во всех областях человеческой деятельности, где знания трактуются как результат мышления (отражение действительности) и процесс его получения (мыслительные действия), когда личность присваивает способы учебной деятельности как особую форму социальной активности, адекватные тем, посредством которых исторически вырабатывались эти продукты духовной культуры [6]. В своих исследованиях В.А. Петровский отмечал, что ребенок с раннего возраста усваивает начальные понятийные формы, то есть категории, в определенной логике, изменяющей структуру мыслительной деятельности, характер взаимодействий с миром и отношение к нему. Начальные формы категориальных знаний несут в себе мировоззренческую функцию, а их аккумуляция обеспечивает развитие интеллектуальных, нравственных, эмоциональных ценностей ребенка [11]. Именно усвоение категорий ставит дошкольника в позицию исследователя, когда диффузное, размытое представление о мире становится четким, приобретает силу, целостность и системность. Это и помогает детям дошкольного возраста, с одной стороны, дифференцировать имеющиеся представления, а, с другой, - на основе аналитико-синтетической деятельности самостоятельно устанавливать взаимосвязи в окружающем мире.

Кроме вышесказанного, категориальное видение картины мира, по мнению Н.С. Юлиной, способствует развитию моральной и социальной ответственности за принятие разумных решений в различных социальных ситуациях (в том числе и конфликтных) [17].

По мнению многих ученых, старший дошкольный возраст является сензитивным периодом развития детей. Данный возрастной этап способствует эффективному освоению целостной

картины мира при опоре на имеющийся у детей сенсорный опыт и активно развивающееся логическое мышление. Именно старший дошкольный возраст – важнейший этап, в котором происходит осознание необходимых существенных свойств, качеств, явлений для функционирования круговорота жизни [13]. У детей старшего дошкольного возраста достаточно интенсивно происходит формирование начальных форм следующих философских категорий: живое и неживое; пространство и время; количество и качество; добро и зло; любовь и дружба и др. Несмотря на то, что эти начальные представления дошкольников еще несколько разрозненны, а некоторые свойства и отношения объективного мира еще слабо осознаются, тем не менее, даже в таком виде они определяют ведущую роль в понимании и последующем объяснении устройства окружающего мира.

Основным способом построения в сознании ребенка целостной картины мира является эмпирическое обобщение и структурирование чувственного опыта, накопленного в различных видах деятельности.

По мнению Н.Н. Поддьякова, представления детей как о важнейших явлениях природы, так и общества взаимосвязаны и взаимозависимы, поэтому обогащение какого-либо одного из них ведет к заметным положительным сдвигам в развитии другого. Именно эта особенность делает имеющиеся представления основополагающими, и, несмотря на их незрелость, осуществляет функцию мировоззренческого характера ребенка-дошкольника [12].

Однако, следует помнить, что окружающий мир сможет стать кладезем знаний лишь в случае, когда дошкольник научается обобщать и абстрагировать. Только четкие образы объективной реальности позволяют детям замечать изменения, познавать взаимодействия, выявлять зависимости в окружающем мире (событие и обыденность, причина и следствие, различие и сходство, возможность и невозможность, и др.).

Формирование начальных форм категориального строя, как отмечал Н.Н. Поддьяков, недопустимо отождествлять с развитием знаний и умений детей, так как он тесно связан с функционированием когнитивной сферы ребенка как целостной системы. Базовые представления дошкольников выполняют функции не только отражения основных свойств объективного мира, но и общей организации познавательного опыта детей [12].

Исходя из вышеизложенного, первоочередной задачей системы дошкольного образования является организация процесса ознакомления ребенка с целостной картиной мира, она позволит стать активным и сознательным участником последующей взрослой жизни. Понимание целостного образа мира происходит в процессе осуществления разных видов деятельности дошкольников. Способствует выстраиванию общей

картины мира присущая ребенку-дошкольнику любознательность. Педагогу следует учитывать это, и, всячески способствовать развитию природной «пытливости ума».

Анализ психолого-педагогических исследований по проблеме ознакомления дошкольников с окружающим миром, позволяет заключить, что начинать работу в этом направлении следует с элементарных экологических моделей [10].

Объекты живой и неживой природы наиболее близки и понятны ребенку (в отличие от скрытых эмоций и взаимоотношений людей). Их дошкольник наблюдает в повседневной жизни: восход солнца, смена дня и ночи, дождь (снег, град), радуга, домашние и дикие животные и др.

Для ознакомления с элементарными экологическими представлениями мы рекомендуем несколько тем, которые помогут дошкольникам сформировать понимание целостности природного мира и взаимозависимостей, существующих в природе. При этом, только совокупность разных методов, приемов и средств позволят получить интегрированные знания, что в свою очередь, и обеспечит целостность понимания картины мира. Например, тема «Осень» включает:

- наблюдение за сезонными изменениями в природе (солнце светит, но не греет; небо затянуто тучами, часто идет дождь; понижается температура воздуха; деревья сбрасывают листья и т.д.);
- беседа о жизнедеятельности людей (осенью люди собирают урожай; дети идут в школу; люди одеваются по погоде и др.);
- беседа о поведении животных (некоторые животные готовятся к зимней спячке; меняют свои шубы; перелетные птицы улетают на юг и т.д.);
- рассматривание картин и иллюстраций с признаками осенних изменений;
- чтение художественной литературы;
- продуктивные виды детской деятельности (рисование, лепка, аппликация и др.).

Аналогично выстраиваются темы «Солнце и Луна», «Пищевые цепочки в природе», «Времена года», «Пространство и время» и др. Отдельная роль в системе организации образовательного процесса принадлежит детскому экспериментированию, в результате которого дети в доступной форме познают законы природы «Агрегатные состояния воды», «Сила ветра», «Тонет – не тонет» и др.

Немаловажную роль в познавательном развитии дошкольников играет познание себя как физического и социального существа. Формирование реалистических представлений о собственном организме у ребенка в свою очередь ляжет в основу целостного «образа Я». Так постепенно, дошкольник переходит к более сложным по усвоению категориям – социальным. Они сложны для усвоения, так как являются абстрактными. Основной формой ознакомления с такими категориями считаются беседы. При правильной организации занятия старшим

дошкольникам доступны такие категории как Красивое и Безобразное, Любовь и Дружба, Добро и Зло, Правда и Ложь, и др. Мощным средством, способствующим всестороннему рассмотрению того или иного понятия является художественная литература. Примером могут служить детские произведения таких авторов, как Н. Носов «Фантазеры», «Огурцы», В. Осеев «Просто старушка», С. Михалков «Дядя Степа», К. Чуковский «Федорино горе» и др.

Заключение. Таким образом, усвоение ребенком системных представлений о природе, человеке, обществе, через конкретные образы, помогает определить взаимосвязь природных явлений с жизнедеятельностью человека, а также понять свою роль и место в социуме (сын, брат, внук, друг, сосед...). Ознакомление с разными явлениями и отношениями через философские категории способствует формированию основ понимания детьми дошкольного возраста целостной картины мира.

Литература

1. Аксенова Ю.А. Картина мироустройства в рисунках детей и взрослых / Модели мира. М.: Российская Ассоциация искусственного интеллекта, 1997. – С. 181-194.
2. Бабанский Ю.К. Избранные педагогические труды /Сост. М.Ю.Бабанский. -М.: Педагогика, 1989. 560 с.
3. Веракса Н.Е. Возникновение и развитие диалектического мышления у дошкольников. Дис. д-ра.псих.наук. М., 1990. - 332с.
4. Виноградова Н.Ф., Куликова Т.А. Дети, взрослые и мир вокруг. М.: Просвещение, 1993. - 128с.
5. Выготский Л.С. Собр. Соч.: В 6-ти т. Т.3. Проблемы развития психики / Под ред. А.М. Матюшкина. -М.: Педагогика, 1983. -368с.
6. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения : монография / В.В. Давыдов. – Москва : Интор, 1996. – 544 с.
7. Коменский Я.А. Великая дидактика //Педагогическое наследие. М.: Педагогика, 1989. С. 11 - 106.
8. Логинова В.И. Формирование системности знаний у детей дошкольного возраста. Дис. . д-рапед. наук. Ленинград, 1984.
9. Мамардашвили М.К. Философия и личность /Ж. Человек, №5,1994. С.5-20.
10. Николаева С.Н. Ознакомление старших дошкольников с зависимостями, существующими в природе, как средство умственного воспитания //Авторферат дис. канд.пед.наук. М. 1979.
11. Петровский А.В. Введение в психологию. М.: Академия, 1996. - 496 с. <https://vse-uchebniki.ru/uchebnik-po-psixologii/petrovskij-vvedenie-v-psixologiyu/>
12. Поддьяков Н.Н. Новые подходы к исследованию мышления дошкольников / Вопр. психологии. 1985. - № 2. - С. 105 -117.

13. Пономарева, Л.И. Взаимоотношения человека и природы: философский аспект [Текст] / Л.И. Пономарева, О.В.Крежевских // Известия Уральского государственного университета. Серия 1: Проблемы образования, науки и культуры. Выпуск 24. – Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 2008.- с.155-162.

14. Приказ Минобрнауки России от 17.10.2013. - № 1155. «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования» http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_154637/

15. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. В 2 т., Т.1. М.: Педагогика, 1989. – 488 с.

16. Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» N 273-ФЗ от 29 декабря 2012 года с изменениями 2020 года <http://zakon-ob-obrazovanii.ru/>

17. Юлина Н.С. Обучение разумности и демократии: педагогическая стратегия «Философии для детей» //Вопросы философии, 1996, № 10. С. 32.

Пханаева С.Н.

канд.пед. наук

Адыгейский государственный университет,

г. Майкоп

Кожеева Т.В.

воспитатель-логопед

МБДОУ «Детский сад №7 «Улыбка»

МЕТОДИКА РАБОТЫ НАД ИНТОНАЦИОННОЙ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТЬЮ РЕЧИ ДОШКОЛЬНИКОВ (НА ПРИМЕРЕ ТЕАТРАЛИЗОВАННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ)

Аннотация. Актуальным является вопрос своевременного и полноценного речевого развития детей, что является необходимым условием подлинного овладения ими богатством языка. Проблема развития речи дошкольников находится в центре внимания общей педагогики, так как дошкольный возраст — это период активного усвоения, становления и развития речи, где закладываются основы успешного обучения в школе. В связи с этим огромную роль играет развитие интонационной выразительности речи дошкольников в театрализованной деятельности, которая реализуется в образовательных областях: речевое развитие; социально-коммуникативное развитие; познавательное развитие; художественно-эстетическое развитие.

Abstract. Relevant is the issue of timely and proper speech development of children, which is a prerequisite for true mastery the richness of the language. The problem of development of speech of preschool children is the focus of General pedagogy, as the preschool age is the period of active assimilation, formation and development of speech, which lays the foundations for successful learning in school. In this regard, a huge role is played by the development of intonational expressiveness of the speech of preschool children in theatrical activities, which is implemented in educational areas: language development; social communication development; cognitive development; artistic and aesthetic development.

Ключевые слова: речь, интонационная выразительность, театрализованная деятельность, общение.

Key words: speech, expressive intonation, theatrical activity, communication.

Интонация - важное смыслообразующее средство языка, благодаря которому мы выражаем различные коммуникативные цели, которое необходимо формировать в дошкольном возрасте. Задержка в формировании интонационной выразительности речи к моменту школьного обучения затрудняет овладение программой по родному языку и может привести к нарушению коммуникативной функции языка.

Современная система образования, устанавливая приоритет в государственной политике, одной из задач выдвигает разностороннее и своевременное развитие детей, их творческих способностей, самореализацию личности.

Академик Д.И. Фельдштейн отметил у современных детей резкое снижение когнитивного развития детей дошкольного возраста; рост эмоционального дискомфорта и снижение желания

активных действий; уход из жизни ребенка сюжетно-ролевой игры и, как следствие, снижение произвольности и мотивационно-потребительской сферы; снижение любознательности и воображения у дошкольников. Воспитание звуковой культуры — одна из важных задач развития речи в детском саду, так как именно дошкольный возраст является наиболее сензитивным для ее решения. Интонационно-звуковая выразительность важна для связной речи. От того, как ребенок владеет произношением звуков и какие просодические единицы использует, будет зависеть стиль его связной речи. Театрализованная деятельность является эффективным средством развития интонационной выразительности речи старших дошкольников, так как, во-первых, она максимально приближена к ведущему виду деятельности — игре, а во-вторых, в ее основе лежит

художественное произведение, то есть эталон правильной речи [4].

Большое и разностороннее влияние на личность ребенка позволяет использовать театрализованную деятельность как сильное, но ненавязчивое педагогическое средство, так как сам дошкольник испытывает при этом удовольствие, радость. Театрализованные игры рекомендуется использовать в работе по развитию речи. Игра-драматизация рассматривается как удачное средство закрепления знания детьми содержания литературных произведений.

При подготовке к театрализованной игре необходимо правильно выбрать произведение. Подбирая рассказ, сказку или стихотворение, педагог, в первую очередь оценивает его со стороны идейно-смыслового, воспитательного значения для детей. Фактически каждому году жизни ребенка соответствуют свои произведения. При выборе их вопрос о доступности языка определяется, главным образом, словарным составом текста. Семантика незнакомых слов объясняется заранее, или они заменяются уже знакомыми словами.

Система работы по развитию театрализованной деятельности включает в себя следующие этапы: художественное восприятие литературных и фольклорных произведений; ознакомление детей со способами вербального и невербального выражения; самостоятельная творческая деятельность.

Основными методами при работе над развитием речи в процессе театрализованной деятельности являются: *наглядный, словесный, игровой*.

Традиционные приемы *словесного метода*: выразительное чтение, рассказывание сказок, беседа по содержанию, объяснение незнакомых слов, повторное чтение. Можно прослушать произведение в аудиозаписи. Следует учитывать, что использование ТСО при ознакомлении с художественной литературой целесообразно использовать только после первичного ознакомления с текстом.

Словесные методы в чистом виде в ДОУ употребляются очень редко. Возрастные особенности дошкольников требуют опоры на наглядность, поэтому во всех словесных методах применяют или наглядные приемы обучения (кратковременный показ предмета, игрушки, рассматривание иллюстраций) или демонстрацию наглядного объекта в целях отдыха, разрядки детей (чтение стихов игрушкам, появление разгадки – предмета и др.). После чтения литературного произведения проводится беседа, и выполняются разнообразные творческие задания. Цель беседы – уточнить понимание содержания произведения, его идеи, осознания средств художественной выразительности. Не рекомендуется беседу переводить в назидательное толкование смысла произведения, она только помогает взрослому донести до ребенка эстетическую сущность

прочитанного. Так же можно привлекать детей к воспроизведению отдельных фрагментов.

Перед тем, как драматизировать сказку, дети учатся рассказывать ее по ролям, находя нужные интонации. Для формирования интонационной выразительности речи педагог ДОУ использует специально подобранные этюды и упражнения, развивающие отчетливое произношение слов и звуков. Это, прежде всего, проговаривание скороговорок и чистоговорок. При работе над выразительностью речи педагог может использовать следующие словесные приемы: *речевой образец, повторение, словесное упражнение*.

Речевой образец – правильная, заранее отработанная речевая (языковая) деятельность педагога в ДОУ. Образец должен быть доступен для повторения, подражания. Для того чтобы добиться осознанного восприятия детьми образца, увеличить роль детской самостоятельности, полезно сопровождать образец другими приемами – пояснениями, указаниями. Образец должен предшествовать речевой деятельности детей; во время одного занятия он может использоваться неоднократно, по мере необходимости. Речевой образец преподносится детям подчеркнуто четко, громко, неторопливо.

Повторение – преднамеренное, неоднократное использование одного и того же речевого элемента (звука, слова, фразы) с целью его запоминания. Практикуется повторение материала воспитателем, индивидуальное повторение ребенком, совместное повторение (воспитателя и ребенка или двух детей), а также хоровое. Особенно нуждается в четком руководстве хоровое повторение. Желательно предпослать ему пояснения: предложить сказать всем вместе, четко, но не громко.

Словесное упражнение – многократное выполнение детьми определенных речевых действий для выработки и совершенствования речевых умений и навыков. В отличие от повторения упражнение отличается большей частотой, вариативностью, большей долей самостоятельных усилий детей [3].

Источником, определяющим круг разговоров, рассуждений воспитателя и детей, являются наглядные предметы или явления. Наглядные приемы – показ картинки, игрушки, иллюстрации, элементы инсценирования, движения или действия (в игре-драматизации, в чтении стихотворении). При показе иллюстраций не рекомендуется останавливать чтение. Конечно, во всех этих процессах обязательно предполагается слово воспитателя, которое направляет восприятие детей, объясняет и называет показываемое.

В методике работы над выразительностью речи дошкольников, очень важны игровые приемы. Работу начинать надо с более простых игровых упражнений. Например, разыграть диалог двух персонажей. Далее воспитатель усложняет задание и предлагает одному ребенку сделать то же самое.

Знакомство детей с основными эмоциональными состояниями (радость, печаль, удивление и др.) и способами вербального и невербального выражения. Значение этой работы усиливается тем, что без глубокого понимания эмоционального состояния и способ его внешнего проявления невозможна выразительность речи. Решению этой задачи способствуют задания «*Разные настроения*». Можно предложить детям разыграть маленькие отдельные сценки, где необходимо подчеркнуть особенности интонации мимикой.

Развитие речи детей через театральную деятельность происходит под непосредственным руководством педагога. Он побуждает детей к неформальному общению в игре, творческому воспроизведению текста, к использованию средств театральной выразительности: мимики, жеста, позы, движения, интонации. Для этого педагог использует этюды, упражнения, которые развивают навыки театрально-игровой деятельности и формируют выразительность речи [1].

Основными методами являются следующие:

1. Чтение воспитателя по книге или наизусть. Это дословная передача текста. Читающий, сохраняя язык автора, передает все оттенки мыслей писателя, воздействует на ум и чувства слушателей. Значительная часть литературных произведений читается по книге.

2. Рассказывание воспитателя. Это относительно свободная передача текста (возможны перестановка слов, замена их, толкование). Рассказывание дает большие возможности для привлечения внимания детей.

3. Инсценирование. Этот метод можно рассматривать как средство вторичного ознакомления с художественным произведением.

4. Заучивание наизусть. Выбор способа передачи произведения (чтение или рассказывание) зависит от жанра произведения и возраста слушателей.

Методические приемы:

1. Чтение сказки с акцентированием внимания детей именно на тех чертах характера, с которыми их необходимо познакомить.

2. Анализ сказки на основе наводящих вопросов педагога с целью выделения детьми героев с различными чертами характера.

3. Выполнение детьми заданий по словесному описанию внешности героев сказки, их одежды.

4. Выполнение детьми заданий по передаче речи (манеры разговора и произношения) героев сказки на примере отдельных реплик.

5. Выполнение детьми заданий по созданию «предлагаемых обстоятельств» для описания обстановки и ситуаций, в которых развиваются события.

6. Выполнение упражнений на изображение различных эмоциональных состояний на основе имеющегося экспрессивного репертуара детей с целью его дальнейшего расширения (удивление, радость, испуг, гнев, усталость, заботу и др.).

7. Проигрывание отрывка из сказок, передающее различные черты характера героев сказки.

8. Проигрывание этюдов (сценки из жизни), передающие черты характера различных знакомых людей.

9. Проигрывание этюдов с неопределенным концом («Как бы ты поступил в этой ситуации?»)

10. Разыгрывание импровизаций, передающих различные жизненные ситуации (уборка комнаты, сборы в гости, прощание перед разлукой, забота о больном и др.).

Классификация театрализованных игр.

Театрализованные игры можно разделить на две основные группы: *драматизации и режиссерские* (каждая из них, в свою очередь, подразделяется на несколько видов).

В играх-драматизациях ребенок, исполняя роль в качестве «артиста», самостоятельно создает образ с помощью комплекса средств вербальной и невербальной выразительности.

Видами драматизации являются: игры-имитации образов животных, людей, литературных персонажей; ролевые диалоги на основе текста; инсценировки произведений; постановки спектаклей по одному или нескольким произведениям; игры-импровизации с разыгрыванием сюжета (или нескольких сюжетов) без предварительной подготовки.

В режиссерской игре «артистами» являются игрушки или их заместители, а ребенок, организуя деятельность как «сценарист и режиссер», управляет «артистами». «Озвучивая» героев и комментируя сюжет, он использует разные средства вербальной выразительности. Виды режиссерских игр определяются в соответствии с разнообразием театров, используемых в детском саду: настольный, плоскостной и объемный, кукольный (бибабо, пальчиковый, марионеток).

Из многообразия средств рекомендуется включать: специальные театральные этюды и упражнения; игры на превращения; игры на действие с воображаемыми предметами или на память физических действий; ритмопластика; игры на развитие двигательных способностей; ритмический этюд; музыкально-пластические импровизации; жесты; *артикуляционная гимнастика*: зарядка для губ, зарядка для языка; упражнения на дыхание; сочини сказку; придумай диалог; расскажи сказку от имени героя или от своего имени; скороговорки.

Театрализованная деятельность является важнейшим средством развития *эмпатии* – условия, необходимого для организации совместной деятельности детей, позволяет формировать опыт социальных навыков поведения благодаря тому, что каждое интерактивное произведение или сказка имеет нравственную направленность. В результате ребенок познает мир умом и сердцем и выражает отношение к добру и злу. Театрализованная деятельность позволяет решать многие проблемные ситуации

опосредованно от лица какого-либо персонажа. Это позволяет преодолеть робость в общении, неуверенность в себе [2].

Итак, безопасное и органичное существование человека в обществе зависит от степени сформированности его коммуникативных качеств. Одно из важнейших качеств речи – выразительность, в том числе интонационная. Роль интонационной выразительности речи чрезвычайно важна. Прежде всего, она обеспечивает оформление фраз как целостных смысловых единиц, и, вместе с тем, обеспечивает передачу информации о коммуникативном типе высказывания, об эмоциональном состоянии говорящего.

Именно дошкольный возраст является наиболее благоприятным для решения задач овладения интонационными характеристиками речи. В этом наиболее эффективным инструментом является театрализация, поскольку в ней синтезированы практически все виды художественной деятельности в доступной и интересной для ребенка форме – игре.

Универсальность театрализованной игры позволяет решать практически все образовательные задачи в работе с детьми разного возраста. Поэтому, вероятно, в настоящее время, нет ни одного дошкольного учреждения или школы, где в той или иной форме не использовался этот вид деятельности.

Список литературы:

1. Волков, Б.С. Психология развития человека: Учебное пособие для вузов /Б.С. Волков. - М.: Академический проект, 2014. -216с.
2. Губанова, Н.Ф. Театрализованная деятельность дошкольников /Н.Ф. Губанова. Методические рекомендации, конспекты занятий, сценарии игр и спектаклей. - М., 2012. -146с.
3. Логинова, В.И. Формирование словаря. Развитие речи детей дошкольного возраста / И.В. Логинова. - М.:2006.
4. Фельдштейн, Д.И. Социальное развитие в пространстве времени детства /Д.И. Фельдштейн. - М: Флинт, 2007. - 158 с.

#9(61), 2020 część 1

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Ukraina, Kijów)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

#9(61), 2020 part 1

East European Scientific Journal
(Ukraine, Kiev)

The journal is registered and published in Poland. The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w Ukraina, Kijów,
Pobedy Avenu, 56/1, Biuro 115**

**Sp. z o.o."Grupa Konsultingowa
"Образование и наука"**

**Ukraina, Kijów, Pobedy Avenu, 56/1,
Biuro 115**

**E-mail: info@eesa-journal.com,
<http://eesa-journal.com/>**

**Reprezentacja czasopisma naukowego
w krajach afrykańskich.**

Republika Angoli.

ADAMSMAT_SU_LDA,

**Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z,
Nº23, Município: BELAS, província: LUANDA**

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n° 5417331007

Tel:+244-929527658

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
**Igor Dziedzic (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Anthony Maverick(Bar-Ilan
University)**
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the Ukraine, Kiev, Pobedy
Avenue, 56/1, office 115**

**LLC "Consulting group
"Образование и наука"**

**Ukraine, Kiev, Pobedy Avenue, 56/1,
office 115**

**E-mail: info@eesa-journal.com,
<http://eesa-journal.com/>**

**Representation of a scientific journal in
African countries:**

Republic of Angola

ADAMSMAT_SU_LDA,

**Sede: Rio Longa_ prédio Z11 Quarteirão Z,
Nº23, Município: BELAS, província: LUANDA**

E_mail: Adamsmat@mail.ru

Contribuinte n° 5417331007

Tel:+244-929527658